

ALFÖLD • 2021 / 9

ALFÖLD

Irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat • 72. évfolyam • 2021/9

600 Ft

ALFOLD

9 770401 317007

Szépirodalom

- 3 PAULJUCSÁK PÉTER versei: Vertigo; Hályog; Rotor
- 4 SZÁLINGER BALÁZS versei: Mikes Kelemen Zsigmond király nagyságán elmélkedik; Esett-e már gesztenye a fejedre...
- 5 MARKÓ BÉLA versei: Elszámolás; Kívülről nézem; Közös út
- 9 HALASI ZOLTÁN: 1688 [eposzrészlet]
- 15 MIKLYA ZSOLT versciklusa: Dallam, a látnok [Selyme a parton; Anyja szívemnek; Indulat nélkül...; Párafalak közt; Egy szandál íve]
- 18 GÖMÖRI GYÖRGY versei: Gróf Széchenyi Nápolyban; Leonard és Virginia, 1940; Férfikorom gyümölcsei; Az öregkor gyümölcsei
- 20 POSTA MARIANNA: Csatlakozás; Ellenfényben; Ha nem vigyázunk [kisprózák]
- 23 SZATHMÁRI ISTVÁN: Kisvárosi történetek [novella]
- 28 SOPOTNIK ZOLTÁN: Angyalkaparó [versregényrészlet]
- 29 JUHÁSZ RÓBERT versei: Zajszűrő; Szarvasbögés; Deres
- 31 KALAIPOS ÉVA VERONIKA: Ezek voltak az apák [regényrészlet]
- 34 BORDA RÉKA: A zsugorodó takaró [kíspróza]
- 36 NYIRÁN FERENC versei: A borotvák; A remete
- 37 BUDA FERENC versei: Ó, a hajdani szegények; Újév, 1951; Rehabilitáció; A Porondmester; Segélykiáltás; Dohog a vén

Kilátó

- 40 HALÁSZ LÁSZLÓ: Freud húga, avagy az örültség irodalmi szerepe
- 51 NESZLÁR SÁNDOR: Megérkezni egy másik valóságba
- 66 FERDINANDY GYÖRGY: Szövegkörnyezetem

Tanulmány

- 68 HORVÁTH CSABA: Az elemek tépázta Atlantisz [Közép-Európa esszéiben tegnap, regényben ma]
- 80 DOBOS ISTVÁN: Törékeny izotópiák [Közép-Európa alakzatai Esterházy Péter műveiben]

Szemle

- 94 MÁRTON LÁSZLÓ: Integrál [Szolláth Dávid: Mészöly Miklós]
- 104 PINTÉR VIKTÓRIA: A tágasság iskolája [Szolláth Dávid: Mészöly Miklós]
- 109 SZABÓ BERNADETT: „Ennyit a fotók életképességéről” [Szávai Géza: Az életed, Polcz Alaine. Asszony a hátszágban]

- 112 TOROCZKAY ANDRÁS: Az olvasás mint safe space? [Greccsó Krisztián: Magamról többet]
- 116 URBÁN ANDREA: Az időhurkok ornamentikája [Nagy Márta Júlia: Elígért lány]
- 121 CSEHY ZOLTÁN: 110–113. [Lukács Flóra: Egy sanghaji hotel teraszán; Makáry Sebestyén: Delta; Juhász Mária: A konyhában meg Elmore James szól; Katona Ágota: Kezdetben, mégis vihar]
- 125 PÉTER SZABINA: Metszetek Gáborjáni Szabó Kálmánról [Gáborjáni Szabó Kálmán. Festőművész, grafikus; szerk. Gáborjáni Szabó Péter]

• • • • •

Képek: OLEXA JÓZSEF grafikái

Megjelenik Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

www.alfoldonline.hu
alfoldfolyoirat@gmail.com

 ALFÖLD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

SZIRÁK PÉTER főszerkesztő
ÁFRA JÁNOS
FODOR PÉTER
HERCZEG ÁKOS
LAPIS JÓZSEF szerkesztők
SZABÓ BERNADETT szerkesztőségi asszisztens

Pauljucsák Péter

Vertigo

Nem vagyok néma,
csak a szavaktól nyugatra járok,
esetleg északra, ahol a farkasok.
Nem vagyok állat,
hiába szimatolok vérszagot a szélben,
hiába tapadt szőrömre csomókban az éjszaka.
Oldalra kellene, hogy fordítsalak,
alátámasztani a fejet,
mondani, amiket agyvérzéskor szoktak.
Nem hiszem, hogy néma vagyok,
csak a légzés sípja eltorlaszolja az utat.
Nem hiszem, hogy állat,
valami emberszerű les ki a vicsorgás mögül.
Fújtat, belohol az erdőn nyílt részbe.
Talán segítségért, talán, hogy a falkának jelezzen.

Hályog

Abban az évben,
amikor éjszakánként recsegve nőtt
halántékom mögött a türelem.
Amikor már nem tudott hol aludni
bennem az örökbefogadott, hallgatag fiú.
Amikor egyesével kihúztam
és igéző máglyára dobáltam bútorait.

Abban az évben,
amikor anyám még a szemei mögött élt,
de már nem látott senkit, aki hasonlít rám.
Amikor már alig evett,
de még nem nyaralt pszichiátriákon.
Amikor kezdtek maradandó sebet égetni
az ablakon át terjedő reggelek.

Abban az évben,
amikor felgyújtottam az erdőt.
Amikor hátat fordítottak a fuldokló fák.
Amikor parázsló botokkal elűztem minden állatot.

Amikor fémmé váltam.
Amikor gőz sípolt a pórusok vasszelepjein.
Amikor kiköltözött belőlem egy szótlan gyermek.

Rotor

Helikoptert figyelek a körfolyosóról,
már nem is tudom, hányadikon járok.
Húslevest viszek, mert beteg vagy.

Kitárt ablaknál ülsz, vaksötétben,
fölötted a hold horganyzott kampója.
Épp csak látlak, épp csak hallom,
ahogy a légzés leálló rotorként kattog.

Leteszem a levest. Gyertyát gyújtok.
Halálod nulladik évfordulóját ünnepeljük.

Szálinger Balázs

Mikes Kelemen Zsigmond király nagyságán elmélkedik

Úgy mesélik, mikor Zsigmond királyunk
Megérezte Znaim ostromakor,
Hogy közel a vég, a hadaitól
Búcsút vett, a nagykapu elé járult,

Bekérte magát a körülvelt várba,
A Szent Miklós templom boltja alatt
Rendben lement a gyászmiséje, majd
Utána, trónján érte a halála.

Már azt hiszem, hogy csak a legnagyobbak
Tudnak a sértésről lemondani,
Ami az élet. És van valami
Kegy abban, ha rájönnek, hogy halottak.

Mi meg, Néném, bosszúért lihegünk,
Pedig nincs is jövőnk, csak életünk.

Esett-e már gesztenye a fejedre...

Esett-e már gesztenye a fejedre
Úgy, hogy látta a szultán? Nem esett.
Ha folyóvízhez vetett a szerencse,
S hozzáértél, több lett vagy kevesebb?

Voltál-e történve egy pillanatra
Úgy, hogy nem mentél valami felé?
Éltél-e úgy, haltál-e úgy, te marha,
Hogy nem voltál egy nagy történeté?

Ettél-e úgy gyümölcsöt a napon, hogy
Nap, fa, étvágy mind veled együtt szűnt meg,
És ha igen? Kezedben a vagyon?
S akik rád bízták, azok hova tűntek?

Éltél-e úgy, hogy hallottad-e, amint
Csettint valaki, csettint valakit?

Markó Béla

Elszámolás

Igen, a feladat. Ha visszagondolok,
azt hiszem, félreértettem valamit,
amikor megkérdeztétek, hogyan
sikerült. Az előadás. A dolgozat.
A távozás. Az érkezés. A látogatás.
Az írás. Feladatnak véltem. Hogy
rendben legyen, aminek nekifogtam.
A bátorság. A helytállás. A szétszedés.
Az összerakás. Aztán majd később
a szerelem. Ahogy elképzelttem.
Akár a költők. Mert kötelesség
a harag is. A barátság. Hogy az is
jó legyen. És ne csússzon félre
a nyakkendő, mint annál a másik
költőnél. Ne boruljon föl egy hirtelen
mozdulattól a sörös pohár. Vagy

a kávéscsésze, ha éppen autóval vagyunk. És most kezdek lassan félni. Hogy amikor találkozunk, rám néztek kérdőn: miért? Miért gondoltad, hogy ez vizsga? Hiszen mi nem mondtunk neked ilyesmit. Nem adtunk neked feladatot. Bárki bármit is gondoljon, itt nincs elszámolás. Itt mi vagyunk, akik már vártunk téged. De talán mi sem. Lehet, hogy találkozunk. Vagy nem. Nehogy most ezt is feladatnak tekintsd. Jobb lett volna, ha többet kérdezel, és kevesebbet válaszolsz. Itt minden tökéletes. Már vágyunk a kudaratra.

Kívülről nézem

Talán borzasabb, talán árnyékosabb, de most is el lehetne merülni benne. Madárszárnyak érintése az arcomon. Színes lepkék ide-oda röpködése, mint egy soha be nem fejezhető festményen a festő ecsetje. Ó, megtelt múlttal a kert, sötétzöld moha, sűrű fény, állandóan virágzó virágok és mindig mézédese gyümölcsök, a hazatérő kéz, szem, száj, íny ernyedte boldogsága. Milyen jó volt ártatlannak lenni! De akkor mire való a nézés, a tapintás, az ízelelés? Mire való a szél, a víz, a nap? A másik test felejthetetlen illata. Nem vágyom már többé édenedre, teremtőm. Azt sem tudom, hogy tényleg te gyúrtál-e engem, vagy inkább a hiányod. Attól vagyok régóta, hogy te nem vagy. Azt hiszem, jól tetted, hogy elűztél minket. Jó volt-e, hogy nem tudtam semmit? Hogy nem volt sem kívánság, sem gyűlölet, sem gyilkos szenvedély, sem csendes sóvárgás. Ismétlem, most már végképp hozzám tartozik a hiány. Azt is mondhatnám, a hiány én vagyok. Ezt adtad nekem,

teremtóm. Nem fogok visszatérni hozzád. Szeretem a tücsökszót a fűben. Hogyne szeretném! Szeretem a levegőben billegő apró madártollat. A fényt a levelek tenyerén. Meg-megállok, ha nagy ritkán eszembe jut az a különös érzés, valami állandó szédület, hogy nincs közöm saját életemhez, mintha egy végtelenül jóságos zsarnok működtetne engem. De már nem az vagyok, akinek teremtettél. És ez mindennél többet ér.

Közös út

Ez volt az első közös utazásunk az egyik fővárosból a másikba, majdnem kilencszáz kilométert tettünk meg egy zöldeskék Forddal, ketten voltunk, vidámak és felszabadultak, felváltva vezettünk, többnyire fél kézzel, mert útközben is fogtuk egymás kezét, rég volt, ma már fáradtabbak vagyunk, nem annyira vidámak és felszabadultak, mint hajdanában, de ha ketten utazunk, most is meg-megfogjuk egymás kezét, hiszen valahogy jelezni kell, hogy tényleg sok minden megváltozott, és mégsem változott meg semmi, ilyenkor összecsucodik az azóta eltelt negyedszázad, és nem is akarjuk, hogy szétnyíljon újra, pedig különös utazás volt, az oka is, a célja is, szinte érthetetlen, hova és miért, csak mi tudhattuk, míg az akkoriban népszerű rádióadón a Beatlest hallgattuk egy még régebbi időből, visszafiatalodtunk teljesen, le is húztunk egy parkolóba, próbáltuk kikapcsolni a rádiót, de hiába, szólt tovább makacsul, leállítottam a motort, és akkor is, ide-oda tekergettük a gombot, de úgysem, nem váltott csatornát, nem halkult, nem hangosodott, el sem hallgatott,

ilyen még nem történt velünk,
valami nyilván elszakadt benne,
vagy éppenséggel most kelt életre,
előkerestük a szerszámokat, mindketten
tudunk bánni velük, ez azóta sokszor
kiderült, feszegettük, húztuk, rángattuk,
nem jöttünk rá, hogyan lehet kivenni
a műszerfalból a készüléket, mert
nem csavarral volt rögzítve, csak szólt
tovább a Beatles, ki tudja, már valahol
a Mariana-árokban volt a sárga
tengeralattjáró, mégsem távolodott,
vagy az is lehet, hogy velünk együtt
merült egyre lejjebb, nem voltunk képesek
lezárni, kiszedni, szétfeszíteni, egyre
idegesebben próbálkoztunk, már betört
rajta az áttetsző ablak, már leszakadt az egyik
gombja, és még mindig szólt a Beatles,
nagyon szerettük, most is szeretjük, aztán
a szó szoros értelmében darabjaira
vertük szét az autórádiót, kilógott már
minden belőle, egyszerre csak elhallgatott,
szégyenkezve néztünk egymásra,
mint a gyilkosok, csend volt, megöltük
a Beatlest, vagy csak egy élettelen
szerkezetet pusztítottunk el, de ami élettelen,
nem lehet azt megölni, hát megtanultuk
egyszer s mindenkorra, hogy ketten együtt
valami mássá változunk, olyankor
megállíthatatlanul szól egy réges-régi
zene a közelünkben, és sokáig
nem vagyunk képesek megállítani.

Halasi Zoltán

1688

A REGE

Jó régen volt, énekelte, ők se voltak még a földön, őseik se, még a föld se volt a vízben, még a víz se volt a földben, nem szólt még a kagylók kürtje, sem az óriás trombita, nem sárgult a sivatag sem, nem vöröslött a kelő nap, énekelte, csak az égben ébredtek, nyújtózkodtak, forgolódtak, nézelődtek, játszadoztak, mert az égben tavasz volt épp, istenarcok örvendeztek, ragyogtak és sütkeztek, egymás fényében fürödtek, énekelte, énekelj velünk te is! Egyet gondolt minden isten, énekelted, énekeltem, túl az égen, túl a fényen, túl a teljes semmiségen, a gondolatürességen, túl a szertefoszlott énen valaminek kell lennie, kell lennie valaminek, vagy ha eddig nem volt semmi, ami azért lehetetlen, énekelted, énekeltem, akkor legyen, legyen, legyen; akkor legyen még több semmi, még több tavasz, még több álom, még több isten, mert a több, az mindig jobb is, és a jobb, az mindig több is, több semmi kell, több üresség, énekeljük, énekeltek, ti is énekeljétek hát!

Keljétek hát, ugorjatok, másoljátok szép arcotok, véssétek a semmiségbe, fessétek az ürességbe mind a háromezernyi világot, mind a harminchárom eget, mind azt, ami hol volt, hol nem, száll az ének, szól az ének, többszörözve, sokszorozva, keverjétek át egymásba, istenségek, híg káprázatóceánba, hadd buzogjon, hadd szuszogjon, fondorkodjon, démonkodjon, mennyezzen és földezzen, ujjongjon és vérezzen, poklozzon és kárhozzon, így az ének, úgy az ének, teljen el önnönmagától, önszépsege látszatától, istensége érzetétől, az időbe belelökve, saját beleibe kötve, hadd eméssze önmagát el, zúg az ének, és a tűzben, a szent tűzben, izzó létrán, fénykötélen ereszkednek le a lelkek, zeng az ének, át a látszat tengerén, zeng, át a nagyothalló égnek valamennyi rétegén.

Nagyotmondó sorsistenség, mit parancsolsz? Te küldöd le mihozzánk a legfőbb lelket, te bocsátod le a földre valamennyi fejedelmet, te mondod meg, mikor ki jön, mikor melyik csillagzatról, melyik égről, melyik napról, melyik holdról. Te adsz neki hangot-rangot, te szövöd a sorsgubancot, elvenni is te veszed el, te szólítod el a földről azt, akiben szól az ének, az éneked, az énekünk, előadóját a dalnak, amint végére ér annak, amit írtál, hangszereltél, mint életet komponáltál, mint nagy jövőt jövendőltél. Ahány élet, annyi ének, mindegyik csak néhány sora, néhány ugráló hangfoka a te csodás darabodnak, zenés-táncos játéknak! De mint tudjuk, néha te is hibázol a mondatrendben, néha te is elveszel a szövegedben. Neked persze fel se tűnik, az áttetsző szerkezetben hány nap, hány hold van az égen, melyik földrészt, melyik tenger van felül vagy süllyed el. Hogy az égből leszórt porból nő-e növény, lesz-e állat, téged az se nagyon érdekel. Tér kitágul, tér elárvul, kifúj minket és beszív. Neked csak a ritmus számít, sorsintéző nagyistenség, hogy ne legyen túl szabályos az életünk ritmusa, legyen benne éles váltás, ugráljon a dallamív. Előttünk jársz egy ütemmel, és hogy ne tudjunk követni, azt is megtoldod még eggyel.

Jó régen volt, hogy a dal szólt, nem hallottuk, olyan régen, csak azt tudjuk, hogy a hősünk, akinél most elidőzünk, akit szeretünk és félünk, a vezérünk nem is akart

megszületni. *Minek jönne a világra?* Épp csak most ment odaátra az előző életéből, ügyes-bajos térítésből, kolostoralapításból, épp csak hogy kifújta magát, lesöpörte az út porát, leporolta jól a lelkét, hogy ne kelljen visszamenni, szenvedni, ki tudja, hány kört. Úgy elrúgta magát innen, olyan messze szállt a lelke, hogy a hegyek kupacoknak, hegyi folyók kukacoknak, a sivatag kék, vörös meg rózsaszínes, sűrűn csíkos kőgombái, kőgúlái, sárgálló homokdűnéi homokozónak látszottak, közönséges játszótérnek, gyerekek játszóterének. *Mért menne Dzsungáriába,* pont a mi kies hazánkba? Azt mondta egy régi ének, kedvence az istenségnek, a sorsénak, hogy ez itt a föld közepe, Eurázia köldöke; nincs még egy hely a világon, ami ilyen messze esnék óceántól-tengerektől, körbevéve nagy hegyekkel, és ennek a medencének, háromszögű süllyedéknek több mint fele párávédett, pára oda el nem érhet, száraz sziget, nem alkalmas, csak tevéknek – meg a vallást terjesztőknek, akikből mint fellegekből, délkeletről, jól sejtitek, Dél-Tibetből Buddha tana szétesőzhet, a termékeny sárga hit. *Mért kell megint papnak menni?* Ott ült fent a mennyországban, tudatát kiszellőztetve, kibújva a karmájából, na és tessék, itt van ismét, megint felmerül előtte, pedig azt hitte, letudta, a lelkészi feladat – nincs is annál fontosabb.

Pontosabban, hogy is volt ez, hogy volt megint? Ahogy mindig, ahogy minden: elképzelés szerint. Képzeljük el, képzeljétek: hősünk lelki szeme előtt megjelent a lángfűzér, ami majdnem körbeér, a teremtést átölelve. Mert a világ lángban áll, a tudatunk fűti – ürtsd ki a tudatod, a világ kialszik. Hősünk ugyan odaát van, de még bent a teremtésben, a tudata közepében: ezt a képet jól ismerte, a lángfűzért kioltotta, meditálva megszüntette számtalanszor idelent. Csakhogy most az öröklétben, saját képe foglyaképpen nézte, hogy a komponista, a dalszerző gondol egyet, egy merészet, sorsra gondol a sorsisten, áldozatra, és a tüzet fellobantja. Fellobbant a tudatában, hősünkében, és ő elolvadt a képben, létölelő lángfűzérben, jövendő sorsa tüzeiben, és a tűz beszippantotta. Két halandó is csiholta azt a szikrát, azt a tüzet, ojrát nagyúr, ojrát asszony, *anyja kovakő volt, kemény vas az apja, csiszolt kő az anyja, csengő vas az apja,* a rege így tartja, regéljétek velünk ti is. Hősünk pedig hetedszer is könnyű pára alakjában, nehéz sorsa tudatában aláhullott, megvillant a füstnyílásban, fejedelmi főjurtában, apja cseppnyi követeként anyaméh bejáratában, lejött lenni és szenvedni, résztvenni a körforgásban.

Öröm volt, hogy idejött: apja-anyja megfogadták, fiukat Tibetbe adják, fő-lámákkal taníttatják. Örömet jelent a neve: Galdan. De volt néhány előjele, hogy a sorsa minden lehet, csak éppen nem örömteli, például ez: *koponya volt a jobbáiban, emberi szív a baljában, így szülte az anyja,* vagy ez: *orcáján tűz égett, szemében láng égett, nagyujja szörnyű erős volt, így szülte az anyja;* vagy ez: *viharos lélekkel, viadalra késznek, viszályt szeretőnek, így szülte az anyja,* a rege így tartja, mi is észben tartjuk. Részben ezért, és mert a dal nem felejt, mi dalok nem, azt is áldodhatnánk, a kéthúru lanton azt is elmondhatnánk, bivalyerős volt már kétéves korára, akkora lett, mint egy égig érő nyárfa, *kőhíd volt a válla, bronzoszlop a karja, két torony a lába,* várostromhoz elég csak úgy egymagába. Kétéves korára nem volt kihívója, három évesen már szomszédját rabolta, szomszéd országok kincstárát csontig kirámolta. A városokat, még négy évet sem ért meg, úgy fosztogatta, mint a madárfészket. Mire ötödik évét betöltötte, minden ellenségét mint lovat betörte. És amikor hat lett ez a világverő, lábánál hevert a sztyepp, mint fehér csontmező.

Már a szülei se mertek ránézni, úgy féltek, nemhogy egy országot rábízn! Örültek, hogy éltek. Kínának eladtak egy tízezres ménest; amit cserébe ezüstöt kaptak, azzal egy tevekaravánt jól felpakoltak, elküldték Lhászába a dalai lámának, új palotájához hozzájárulásnak; a Potala-alapba benne foglaltatott fiuk ösztöndíja, a karavánnal Galdan is utazott. Ha tanulni is úgy fog, ahogy eddig verekedni, akkor a tibeti buddhizmust, gondolták a szülők, el lehet temetni. Csakhogy a rettegett, a sztyeppén túlerős, jámborságban tanítványként éppúgy az élre tört. Testi adottságait egy pillanat alatt az új helyhez szabta, lelkiségét gyökeresen átalakította; ettől fogva végig a legeslegtörekvőbb, termetre azonban a legkisebb maradt. Így ment ez tíz évig; haladt az ösvényen, mind a tíz földön át, mind a tíz élményen, mind a tíz tudáson, Buddha-képességen. Egyszerre tudott gondolatolvasni, bármivé változni, túrni hideget-meleget, látni isteneket, bármit létrehozni, és mindeme képességén tudott mosolyogni. Már nem a földön élt, bár nem is az égben, csak a köztes térben, súlytalan lebegett, mint akit se itt, se ott semmi sem maraszt, de minden mozdulása a tan áradása, esőző malaszt: nagyjából elérte azt, amiért odaküldték.

Ezt már a sors is megsokallta, mert ugyan ezt akarta, de nem ennyire. Ő a határ és a mérték, őt felülmúlni annyi, mint őt venni semmibe. Szép dolog a szentség, de öncél sohasem lehet: ha szentebb próbálsz lenni a szentnél, buddhább a buddhánál, magadra vonod büntetésedet. Megölöm a testvéredet, mondta a sors, ez volt a legkézenfekvőbb, amúgy is vadásztak a bátyra régóta a féltestvérei. Ha az apa országát úgy osztja el nyolc fia közt, hogy a kedvenc és egyhasi öccse, a mi Galdanunk kapja a felét, a másik hat a maradékon osztozik, ott a békének nem osztanak lapot, ott csak idő kérdése, mikor jutnak el a kisemmizettek a csoportos merényletig, mert ugye megtörténik, ami megtörténhetik. Szerény pedig ilyenkor a bosszú sem lehet, erre épít a daltulaj, a sors, a szív szavára, a szokás jogára: a Tibetben felhőként lebegő szerzetes mint kőszikla zuhan a földre – jaj! Anyja hozza a hírt: *haza kell menni, bosszút kell állni*, mars!, mondja a rege, mondjuk mi is.

Hímteve elpusztul, csikóval pótolod, szeretett fiamat semmi sem pótolja! Felnőtt kos elpusztul, bárányal pótolod, szeretett fiamat semmi sem pótolja! Bika ha elpusztul, borjúval pótolod, és így tovább. Homokpart beszakadt, hirtelen megrogyott, összetört az anyád, öregasszonnyá lett. Így siratta anyja az elsőszülöttjét, Galdan édesbátyját. Ott a Potalában, arany palotában könyörögve kérte a dalai lámát: mentse fel a fiát fogadalma alól, család és becsület a földön legelső, ha azt elintézte, azután esőzhet az emberiségre, mint buddhista tanfelhő. Így lehetett volna, így is lehetne még, a tanítvány mint apját kövesse mesterét. A Mester felmentette és hazaengedte: álljon bosszút testvééréért, aztán téríthetne. Vitte Galdan, vitte három talizmánját: aransárga kánydíszes szerzetescsuháját, a Nagy Ötödiktől kapott ajándékát; egy koponyacsészét, nagy varázslónőét, harmadiknak az ősbuddha kis faragott képét, s rajta mint festéket a szentséges pancsen láma piros orrávérét. A díszruha sátra legfőbb ékessége lett, a koponyacsésze legfőbb áldozó edénye lett, a szoborbuddha a csatában legfőbb kísérője lett.

Nagyotmondó sorsistenség, neked ez kevés volt, kevés büntetésnek, véres bosszút állni a béke emberének. Megállta rendesen, mi is megálljuk, nem beszélünk róla, mi dalok hallgatunk, nekünk itt nincs szavunk, bele nem szólhatunk, mi csak visszhang vagyunk. Ez Galdan élete, ez Galdan éneke, a nagy átkelésé, a nagy

átverésé, az ürességből induló kényszercselekvésé, az ébredés nélküli kiteljesedése. Kezdjük ott, hogy amint otthagyta Tibetet, a sárga szerzetet, óriásit változott. Ahogy a rege mondja, *szárnyat szabott köntöse szegélyéből, hét hegyen átrepült*, és a magas égből lenézett országára, zűrzavaros hazájára. És amint lenézett, így regélik, „eltelt”: *törvény és kormányzás legyűró delejével eltelt, szirti sasok szilaj zsákmányolásával eltelt, lapockája-válla között hetven tigris erejével eltelt*, és azonnal lecsapott. Belső ellenségeit űzte, *hullottak, mint tevetrágya*, atyja fiai, bátyja fiai, majd az apósa, mert Galdan megnősült, aztán a nagybátyja: a gyereket megmérgezte, a felnőttet lefejezte, zsákba varrva elégette, és a belső nyugalmat, az államét, soha meg nem elégette, mindig volt, aki veszélyt jelentett, vagy ha nem volt, akkor lett. Ez az *önfényében tündöklő éberség* végül államforma lett, így a rege, így az ének, így a visszhang, vagyis mi.

Galdan soha nem késlekedett, hetvenhét csataménje felszerszámozva várta, *patkójuk csillagot rúgott, patkójuk gyökeret rúgott, ő pedig pihenés nélkül huszonöt napig ügetett*, nem vett levegőt, nem ivott, nem evett. Amerre ment, *hegytető köve remegett, vörös út pora gomolygott*, szél megijedt, eső elállt. Galdan mint a sors keze büntetett. Most a szomszédnép következett, a nyugati, az északi, a déli, végül a keleti: ahogy a rege mondja, *csak az büntet, aki teheti*. És azt is mondja: *fekete szándékút leszakította, rossz szándékút darabokra zúzta, külső bajokat elhárította*. Mások országát kisöpörte, saját hatalmát fényesre törölte, mint kívánságteljesítő tükröt.

Dzsungária, te gyönyörű, *hol aranyat izzad a folyó és ágyút önteni jó, hol a tadzsik, az uigur túrja a földet, az ojrát csak nézi, csak nézi a holdat, mert minket fölvet*, hála neked Galdan, így lesz ez eztán, így volt ez hajdan, *a gazdagság, a sarc – a mi levegőnk, a mi betevőnk nem a munka: a harc*, mondja a rege, mondjuk mi is, mondjátok velünk ti is. Ha Otrárt ostromoljuk, Taskentet toszogatjuk, van oka? Bántott minket a kirgiz, a kazah? Az a baj, hogy nem eléggé. Így csak feleannyi a zsákmány, feleannyi a tús. Aztán a lovunk dél fele húz: a hatvárosi muszlimok, nem értjük, mért, de két irányt követnek, a dalai láma küld oda minket, nem éppen békekövetnek. Ezek a városok, ezek gazdagok, ezeknek bőven van mit enniük, mindig marad mit vetniük, ezek öntözni is tudnak! És nehogy már ők legyenek egyetlen vámszedői a selyem- és teaútnak! A dalai láma tudja jól, a kereskedelmi haszonból minél több fut be mihozzánk, Galdan székvárosába, annál több tevekaraván indul innen ajándékkal megrakva a kincsnyelő Lhászába.

Nő az ország, nő a ködmön, nő a süveg bojtja: nemrég az se lehetett több kétujjnyinál, nemrég mi is másodrangú népek voltunk. Ojrátok, minden halha toj rátok!, ez a mondás járta, ettől fuldokoltunk. *Amíg gyengék voltunk, harc után hódoltunk, halhák megtiltották, hogy férfimód üljünk, keresztbe tett lábbal*; valahányszor összejöttünk, térdepelnünk kellett, mintha közrendűek, inasaik volnánk! Mintha leckét tőlük várnánk, ifjabbak az idősebbtől, mintha a sztyeppe színpadára mi érkeztünk volna később. Hol volt az ő első ősiük, ki volt az ő első ősiük? Egy senki, egy senki, egy félkegyelmű senki! A miénk meg: az Égisten személyesen, az ő lánya szülte ősiük, Kormusz isten lánya; *bölcsőbe tette, fára akasztotta*, azt a rege meg nem mondja, hogy erre mi oka volt, de a regét nem kérdezzük, szó nélkül átvesszük. Lehet, hogy mert nem volt teje, azért tette a faágra, hogy a fa nedve táplálja, *tett szájába csutorát, a gyerek nyelt azon át, így szívta a fa levét, ettől kapta a nevét: Csóró, nem: Csorgó*.

Vagy másképpen Csorosz. Ma úgy mondjuk, Csörösz. *Tele szája csurig, szépen cseperedik. Az ég unokája. Egy madár vigyázza, úgy tudjuk, egy kuvik.* Vadászok találnak rájuk, civakodó vitézek, éppen kánra vadásznak, csatában megritkultak, csak kilencen maradtak: Csóró Csorgót, nem: Csorosz Csöröszt megválasztják kánjuknak.

Régen volt ez, mélyen volt ez, de a mélyből följön, adjuk hírül, így a rege; mondjuk, halha, főleg halha nem élt még a földön, mi már kánság voltunk, a sok nagy tó pocsolya volt, a sok nagy hegy kis halom volt, sok nagy erdő kis cserje volt, barna kánya fióka volt, vadkecskebak rőt gida volt, Kormusz isten kegyelmes volt, sok milliós ménesünk volt, sok millió tarka marhánk, tízszer annyi kecskénk, birkánk, és mi uralkodtunk, nem második voltunk. Énekeljük együtt, hadd hallja a halha *halhatatlan voltunk* – Altaj lába, Altaj feje, Altaj csúcsa, Öt Szent Hegye és nyugatra Lóhát-gerinc, az Örvényes völgyvidéke, sóstavak és halastavak, a Mormota-hegyvonulat, délre a Kanyargós, Forgós, Horgos folyók, azok felső szakaszai, forrásaik havasai, fenyves hágók, lucos lankák, füves rétek, kavicsmedrek, lejjebb mint tengerfenék a kietlen süllyedék, neve Három Hasadék, tiszta holdbéli vidék, pusztaság és olajtócsák, só, salétrom, réz és ólom, énekeljük, énekeljed – ez a színes Aranyország, istenáldotta gazdagság mind mi voltunk! Uralkodtunk, nem felejtjük, ma is ezt akarjuk-tesszük, süvegünkön azt a bojtot megnövesztjük, keresztbe tett lábbal ülünk, nem térdelünk, mint a nők, kumiszt iszunk, nem csigert, láthatatlan lopakodva raboljuk a legelőt, így a dal és így az ének, *csengős tigris éhenhal.*

Dzungária, a feladat: magadat meghaladni, mondja Galdan, a vezérünk, mi mögötte visszhangozzuk, legjobb hadi formánk hozzuk, hadiutat nehéz vértű paripánkkal bedobogjuk. Dzungáriára a dalai láma, mondja Galdan, úgy tekint, mint legfőbb támaszára, mongol egység kovácsára. Ő, Galdan a pörölye, ő a halhák ostora, mi vagyunk az ostor szája, velünk vág majd végig rajtuk. Tan kerekét így forgatjuk, sárga hitet így terjesztjük, nem rongáljuk, nem roncsoljuk, nagy egységbe abroncsoljuk, mondja Galdan, mondom én is, mondod te is, és mi, dalok, ezt dübögjük, mint a dobok – a viadal távlata, a diadal célzata: *túljutni a kettősségen, széthúzáson, meddőségen,* énekeljétek ti is. Csak egységes birodalom lehet békés, biztonságos és termékeny, *csak a nagyság ment meg minket önmagunktól, végzetünktől,* ez világos! A nagyobbra nem taposnak, nosza, legyünk még nagyobbak, ezt harsogjad, ezt harsogjuk, ezt harsogja mindenki!

Édes hazánk *mellkasát uralomvágy dagassza, ásó nagyságú fogát* vészesen *vic sorgassa,* a hétfejú halha szörnyel bánjon el, hetvenfejú mandzsú szörnytől zárja el! *Dzungária, győztes ország, mi vagyunk most a te orcád, a te vérted, a te lándzsád, te szorítasz a kezekben, majd a harcban is te sütsz el, sütögetsz el, puskáidat, ágyúdat, lóbálsz minket, hollószínű, lófarkas lobogóidat:* mi a hazával eltelünk, mi soha le nem térdelünk, ezt ordítjuk majd, ha kell, majd ha megálljuk a bosszút. Addig viszont gyakoroljuk – *oj-dő-dzsú-hó!, oj-dő-dzsú-hó!,* ojrát, dörböt, dzsungár, hojid, harcra fel!

Ellenségnek ezt üzenjük, buzogányt, előre vetjük: *nyolcoroszlános trónunk alacsonyok ne higgyék, nyolcvanezres seregünk kevésnek ne gondolják,* dalai láma szent karját erőtlennek ne tartsák, égi felhatalmazásunk érvényesnek gondolják, orosz szövetségesünk, ha jön, ha nem, rettegjék! *Álmukban is érezzék hétszáz mérföld távolból,* ezer dobunk hogy pereg, ezer kürtünk hogyan szól, hogy kel fel a mi napunk, hogy zuhan le az övék, mikor Galdan nyílve szöjje, mint egy vörösbélű dinnyét, egy

hajnalon szétfreccsenti, szertesztét. *Galdan, te hős mesteríjász, vezeted a hadakat, zörgeted a nyilakat, rázod roppant válladon kanócos mordályodat! Galdan, hősünk, mesterlövész, pusztítsd el a napokat, az égre tolokodottakat, kazahokat, mandzsukat! Vessződ zúzza mének csűdjét, golyód törje halhák vértjét! Galdan, harapós teve foga, levágott fejek kosara, húsba vájó sólyom karma, villám lesújtó hatalma, így biztatjuk urunkat, így hadra kelt magunkat.*

Hátunk mögött ötvenöt isten: bátorít, szemben velünk negyvennégy isten: tántorít, nyugati ég istenei védelmeznek minden jóval, keleti ég istenei ránk támadnak minden kórral, mit tegyünk, mit tegyünk, mégis keletre megyünk; hiába a félelem, arra víz a sérelem, ott terem a győzelem! Altaj-hegység ösvényein nyargalunk, alattomos jégpáncélon csúszkálunk, csaraboson, kakukkoson átbújunk, csörgünk-zörgünk, csörömpölünk, csattogunk. Úton ébredünk tavaszra, tócsaropogásra, farkasok lejtőjén csúszunk, süppedünk a sárba, elsántak vagyunk, kő a mellkasunk, érc a tomporunk. Földcsuszamlás módjára áradunk előre, három felé elágazva nyomulunk előre, hideg vessző módjára száguldunk előre. Felragyog a mi napunk, abban sütkérezünk, egymás véres arcában, egymás fényes harcában, mint egy régi regében, az istenek egében, regölésben-ölésben, mint egy magát ismétlő ének közepében, egy végtelenében, mi is énekeljük, ti is énekelitek, énekeljük együtt!

Íme, a halhák földje, utánunk nem marad zöldje, megrövidül az élet, a halha nép elszéled, az urakra szállnak a varjúk, a kánokat karón aszaljuk, *a fű is a fejénél szárad*, hős Galdan sose fárad, tűzistenként özönlik, árad az ojrát had, neki a halhák kolostorának, a hit mennyei városának. Három ágra szakadt aranyfolyam vagyunk, amerre szentély áll, arra kígyózunk és falunk, alig látunk a füstben, de fürdünk az ezüstben, a halhák menekülnek, húznak délre a darvak, ide se jönnek többé költeni, nádra, sásra, mocsárra pernye pilinkél.

Miklya Zsolt

Dallam, a látnok

Babiczky Tibornak, a negyvenedikre

SELYME A PARTON

Futok az út szélén, a gyepen,
lépteim fűszálak tompítják,
majd homok, avar, közúzalék,
egy helyen a töltésre ömlött
napraforgódarán megcsúszik
mindig a lábam, sikamlóssá
válík a talaj, selymes érzés,
mint a sár mifelénk, fekete
földön, nem ilyen fád homokon,
tengernemjárta tengerparton.

Párosujjú fut így, ujjait
kissé terpesztve fogva talajt,
mintha lábujjhegyen surrana
mögötted, észre ne vedd futtát,
hisz nem azért, csak épp erre járt,
itt vezet el vízhez az ösvény,
lépteit fogja avar, rejti ág,
leheletét hagyja csak maga
után, párálló létnyomait.

Ózek és szarvasok ösvényét
követed az ipartelepek
között épült térköves úttest
földperemén, csak sérült ösvény
képes ily puhán lábat fogva
simulni talpad alá, hová is
futsz még mindig, miért nem ülsz le
a porba, miért nem szítárod,
szórod a porszemeket, figyeled
táncukat a fénypázmák lomb közt
átszűrődő oszlopaiban.

Hová futsz, sérült párosujjú,
farkasaid elől aligha
menekülhetsz, miért is kéne,

ugyanoda tartasz, ugyanott
kezdődik a vég, ahol a kezdet,
nem is a hová számít, hanem hogy
futsz, leheleted páráképe
fénypázmában porszemek tánca,
micsoda vágy mozgatja őket,
hisz élőknek se nevezhetők,
micsoda vágy visz haza, asztal
köré, micsoda selymes érzés.

ANYJA SZÍVEMNEK

Anyja testemnek, ne alázz ma jobban,
szóni hogy tudnék, ha az álmom is húz,
vágya átfon, szívemet átkötözték
Aphroditével.

Anyja lelkemnek, ne alázz ma szebben,
lenni hogy tudnék, ha a szívem alszik,
hívd, s az álomparadigma fordul
Aphroditéhez.

Anyja szívemnek, megalázhatatlan
lenni úgy tudnék, ha ma visszaadnám,
szüljed újjá, névtelenül csak, isten,
Aphroditének.

INDULAT NÉLKÜL...

Indulat nélkül, eredőre várva,
néma hangforrás, belül él a dallam,
míg a rések közt tör utat magának,
átítatódik.

Fényre lép majd egyszer a víz magától,
vagy csak eltűnik hegyorompalástja,
s vízisikló mód kavicsok között fut
mélybe azonnal.

Lejtmenetben már csobogón törekszik,
kiscsikó táncol köveit kerülve,
lent a völgyben meg nyugalommal árad,
várja a ménes.

Indulat nélkül, örök elfutóban,
létfolyó tükrébe talál a dallam,

véle indulnál, vele érkeznel meg
tenger ölébe.

PÁRAFALAK KÖZT

Nincs hova mennünk.
Nincsen az ég alatt más hely,
nincs más idő sem.
Szökni, ha tudnál,
a határsáv átjárhatatlan,
benne maradsz csak,
bolyongva ködben
párafalak közt.
Nincs hova mennünk.
Nincs hol maradnunk.
Csak a határsáv kődfala
szurkál, szürke halandó.
Őrnek születted,
őrszem az élők földjén,
honnan messzire vágjuk,
vitorlaszárnyat képzél,
úszik kődfalak ormán,
siklik mélybe zihálón,
ám sosem érkezik meg,
sosem érzi a lélek,
végre hazajöttem.
Őr szeme vár és pásztáz,
nincs az ég alatt más hely,
nincsen más idő sem,
innen nincs hova mennünk.

EGY SZANDÁL ÍVE

Dallammá vált lénye, erénye börtön,
tánclépéssé hajlik egy szandál íve.
Tarka szíjjakkal köti vágy a szívet, dallama látnok.

Látnok dallam száll fel, az éjbe fordul,
csillagok titkát rezonálja folyton.
Míg a hold tükrén fogy a hallható hang, udvara újul.

Égő szemmel ébred a hajnal újra,
átrétegzi árnya az álmainkat.
Ismeretlenből kel az éntudat s már énekel újra.

Gömöri György

Gróf Széchenyi Nápolyban

Az iszonyú nápolyi katakombákban
megtapogattam egy-két koponyát
és elképzelttem: Mi lenne, ha most
egy földrengés folytán [közel a Vezúvius] ez a sötét
mennyezet ránk szakadna? Rémülten,
szorongva léptem ki innen, mint a halálra-
ítélt, ha kegyelmet kap. De másnap
már udvaroltam a kis Hortensianak,
keringőt táncoltam vele, és kis híja, hogy
nem párbajoztam hercegi urával
túl heves udvarlásom miatt. Hortensia, meg egy jó
ebéd visszaadta életkedvemet – holnap
lovon vagy gyorskocsin majd Bécsbe távozom.

Leonard és Virginia, 1940*

Leonard kinn a kertben íriszt
ültet az almafa alatt.
Virginia kiszól: „Hitler beszél”,
vagyis rikácsol és hörög a rádióban.
Leonardot ez nem érdekli, tovább
dolgozik. Erősen reméli, nem lesz
német partraszállás, a féktelen
vezér és kancellár ocsmányul végzi majd be
– túléljük őt az angol íriszek.

Férfikorom gyümölcsei

Egy budai erkélyen
a nyári éjszakában
ízleltem kóstoltam
a magvaváló szilvát
az édes sárgadinnyét
s a rózsaszín fügét

* A Woolf házaspár.

Az öregkor gyümölcsei

Már sűrű barna foltok
ütnek ki a banánon
s hiába vérvörös
az alma s illatos
csak ritkán vonzza vágyam
marad a körtekompót
és pár szem bánatos
éjfél-fekete szőlő

Csatlakozás

A peronon várja a jelet az indulásra, közben figyel, ahogy a felszállók megtöltik a vagonot. Egy újabb mizantróp. Látszik a testtartásán. Csak ide ne. Összehúzott szemek, feszes nyak, mellkas előtt egybefont kar. Fülhallgató, kifele bámulás. Innen nem látszik, de biztos, hogy a lábát is keresztbe tette. A vonatablakok, mint a diáképek. Kívülről látja, amit bentől néz. Megfújja a sípját, felkapaszkodik. Indulás. Egy utolsó slukk, a csikket kipöcköli a vagon nyitott ajtaján, a vonallá végtelenedő sínek közé. Pontosan tudja, kiket kell majd rendbontás miatt leszállítania a huszonnégyesben, ki mókól érvénytelen diákigazolvánnyal, ki domborit csücsörítve, hogy csak eddig hagy, ki húzza le Abonytól cigivel, míg csatlakozásra vár. Mint egy újra és újra befűzött film a vetítógépben, olyan ez a műszak. A vége is ugyanaz. Hazamegy, a felesége akkor kel, összevesznek, hogy a ruháit megint a kád mellett hagyta, eszik valami hideget, aztán ledől. Mire felkel, a neje már munkában lesz, neki meg indul az új műszak. Benyit az első fülkébe. Az ablakból szemetelni tilos, a szerelvényen dohányozni tilos, a kocsi végén található vécét használni tilos. A jegyeket kérem kezelésre, kedvezményigazolásokot, igazolványokat. A fülkében diákok ülnek. Elveszi a jegyeket, lepittyegi, visszaadja, a kedvezmények rendben vannak, jöhet a következő fülke. Látókép és Balmazújváros között szünetet tart, megeszí a restiben vásárolt parizeres zsömlét, a telefonján pötyög, iszik egy keveset a kávé termoszból, félig szív el egy cigarettát az elromlott vécében. Aztán visszamegy a vetítőbe. Itt az első bliccelő! Egyértelmű jelek, ficergés, az alsó ajak harapdálása, szemkontaktus-kerülés. Elhadarja a szokásos szöveget. A lány szeme már a jegyeket részről csillogni kezd. A barátja agresszívnak tűnik. Csípőre tett kéz, előre szegezett áll. Szerencséjük van, most nem büntetnek. Dobják össze a jegy árát, és megyek tovább. Átkutatják a zsebeiket, kifizetik.

A pusztaságon időnként felbukkan néhány őz, vadnyulak a veteményesen, a csukott ablakon át is érezni a trágyaszagot. Tiszafürednél vált néhány szót a forgalmistával, a vezér is kiszáll a síntrabantból egy cigire. Késik a csatlakozás. Miért Állunk, Vazze? Belső vicc, ezen mindig nevetnek. Aztán a makográf szól, hogy fejezzék be a beszállást, mert a vonat két perc múlva indul. A perontyúk elinteztetik a debrecenit, a mozdonyvezető rákormol. Vissza a jegyekhez. Még szemhatáron jár a nap, de a neonok már zizegnek a fülkékben. A kocsik megteltek, mint a tojástartók. Csak a mizantróp fülkéjében van hely, oda ül be Poroszló után. Amikor a fiú meglátja, keresni kezdi a jegyét. Hagyja, mondja, tudom, hogy rendben van, csak leülök itt egy kicsit. A srác testtartása semmit nem változott az indulás óta, a füleséből hangosan szól a Zeppelin. Kint lement a nap. A fiút telefonon hívják, női hang. Lopva nézi, ahogy beszélgetés közben fokozatosan feloldódik, lazulnak a végtagjai, kisimul a szemöldöke. Észreveszi magát az ablakban. Lehetett volna pszichológus. A testbeszéd a szuperereje. A neje erre azt mondaná, hozzám is beszélhetne a tested. Ha ma hazamegy, majd beszél, gondolja.

Aztán nagyjából minden úgy történik, ahogy az elején sejtette, a huszonnégyesből leszállít két kaptos melóst kötekedésért, megbüntet egy srácot, aki kamu-

diákigazolvánnyal próbálkozik, a csücsörítővel is dűlőre jut, Abonynál pedig többen is lehúzzák cigivel.

Ellenfényben

A kormoránok utolsó köreiket rajzolták felettünk, kitartó szárnycsapásaikat nem zavarták ellenáramlatok. A fák a tó körül úgy festettek, mint a sorkatonák, akiknek egyetlen izma sem lazulhat a tisztelgés alatt. Szélcsend, igazi kapásidő. Nagy dobósúlyú rezgőspicc, féderek, rakósok, fenekezők, szerelékek, bottartók, merítő, haltartószák, horgok, damilok, csalik – Pákász helyettünk is készült, fej- és sátorlámpákat, vízálló sátrat pakoltunk ki a csomagtartójából. Leszedte a tetőt a csontis dobozról. A nyüzsgő légylárvák mézbe mártott csigatészta emlékeztettek. Van nálunk minden fenekezéshez, pergetéshez, harcászáshoz, attól függően, mit szagolunk ki a vízből, mondta miközben régi ismerősként üdvözölték egymást a szomszédos stégtől érkező horgással.

A napot ötven centiméter választhatta el attól, hogy a vízbe merüljön. Elhelyeztük az alkonykapcsolós dőlőbójákat, beetettünk, összeraktuk a botokat, tartókat, felvertük a sátrat, míg ő azzal a terepzubonyos öreggel szisszentette az első söröket. Ez egy feneketlen bestia, mondta újdonsült társunk, és a fémfekete Sóderbánya-tóra mutatott. De az olyan húshorgászok, mint mi, nem adják fel, ugye Pákász? Addigra a víz már árnyékokat himbált az úszók körül, az öreget is csak a sátor lámpájának ellenfényében láttuk. Később Pákász mesélte, hogy a Szakaszevető – így hívták horgász körökben – azt hiszi, háborúban van, a botjait is csatasorba állítja.

A tó krátere olyan szélesen nyújtózott, hogy világosban sem éreztük volna közelebb magunkat ahhoz a néhány horgászhoz, akiket még idecsábított. Azért megnyugtató volt, hogy rajtunk kívül is lélegeznek emberek a parton. Pákász a gyülekező patkányokhoz hasonlóan szerette az éjszakát, mi leginkább untuk. Olvastunk, de ezt nem nézte jó szemmel, úgyhogy utána azt se csináltuk. Az első estéken semmi nem történt, néhány kósza kapásriasztáson és egy megrágcsált makettsüllőn kívül. Pákász azt mondta, ez jó jel, közel vagyunk, meg hogy a meder jó felén vertünk tábor. Nappal a legyek, szürkületben a szúnyogok, éjjel a patkányok nyüzsgöttek a parton. Hal sehol. Már nem kell sok, érzem, hogy hamarosan horogra akad. Pákász figyelmét semmi nem terelte el a spiccről.

A Szakaszevető fel-feltűnt, érdeklődött, ivott, bölcselkedett: Bizony régen is nehezen gyűrtük le az ellenfelet, mondta, de a kishalás cájgját láthatóan meg-meghúzta időnként egy-egy víziszörny. Egy bő méteres csukával birkózott legutóbb is, amikor láttuk. Nem tudom, hányszor kelt fel és ment le a Nap, amikor Pákász is türelmét veszítve korbácsolni kezdte a vizet egy kapitális harcsa reményében. Velünk ordított, hogy ne fűtyülj, baszd meg, mert szelet hozol, ne nevetess azzal a csalival, hova tökítetted el a gubancgátlót, megzabálja a nádtorzás, kagylópados, kicseszett mederfenék azokat a kurva szerelékeket és a többi.

Volt pár fásasztás, szakítás, halvesztés. Ha azt ettük volna, amit fogtunk, éhen maradunk. Ezen jókat neveltünk konzervnyitogatás közben, pár feles után. Egyik éjjel mintha egy nagyobb hal fürdött volna, nehéz megmondani, hogy messzebb-e vagy

a közelben. Csapkodás hangjára riadtunk fel, de mire magunkhoz tértünk, csak a békák kuruttyolását hallottuk. Aztán a füttyülés tényleg szelet hozott. Egy viharos napon, amikor a csátét derékszögbe hajlította a szél, már volt néhány izgalmasabb halmozgás. Horogra is akadt ez-az, néhány kisebb kárász és egy szappanos compó nálunk, egy nagyobb tok Pákásznál. A compót azonnal visszaengedtük, mégis úgy néztünk ki utána, mint akik órákig csiganyálban hemperegtek. Pákász jól kiröhögött minket. Ahhoz képest, hogy hemzsegnék a haldoktorok, sok itt a dög, mondta a legyeket hessegetve.

Abban a pillanatban minden előjel nélkül felsírt a nyeletőfék. Pákásznak több se kellett, már ott volt és szorította a botot. A megakasztott hal szaporákat ütött a zsinóron, majd határozottan csapkodni kezdett. Pákászon látszott, erőlködik, hogy tartani tudja. Közben mi ide-oda szaladtunk a merítőhálóval, attól függően, a bot melyik oldalán sejtettük a halat. Végül a zsákmány megadta magát az erős szereléknak, és a természetes harcsa majd szétfeszítette a szákot. Pákász ujjongása ránk is átragadt. Leszarom a tilalmat, én ezt hazaviszem, mondta. Persze, ilyenkor nincs sehol a Szakaszevető, hogy dicsekedhessek! A gyűrűsszákot egy partmenti cölöphöz erősítette valami eszeveszett tengerészcsomóval. A márványpikkelyes szörnyet megtépázta a küzdelem: vérezett a pofája, féloldalt leszakadt a bajusza. Oda-odavágott a hálónak gerebenfogaival, aztán feladta.

Valahol a közelben sziréna szólalt meg, Pákász megjijedt, hogy élete hala miatt gyülekeznek a horgászok, a halőrök meg a rendőrség. Hamar kiderült, hogy nem a mi fogásunk vonzotta ide őket. Kettővel arrébb találták meg a Szakaszevetőt. Pákász sokat szerencsétlenkedett a harcsa csáté közé rejtésével. Mi már csak akkor értünk a gyülekezéshez, amikor egy szákot emeltek a mentőbe. A horgászok mesélték, hogy az öreg kapatosan bemerészkedhetett egy ragadozófészekbe. Pusztakézzel kapaszkodhatott az ívó harcsába. Harapásról, artériáról, szívleállásról beszéltek.

Aznap éjjel nem tűnt olyan hatalmasnak a tó, mintha a naplemente összecsuksa volna a száját. Kevesen voltunk, a botok partra vetve. Pákász mindenkit név szerint ismert, azt mondta, ma ő főz. Harcsapaprikás lesz.

Ha nem vigyázunk

Apa talajt veszített. Megszűnt a Hajdúszoboszlói Állami Gazdaság Meliorációs Főmérnöksége Debrecenben, vagy ahogy a dolgozói egymás között hívták: a Talaj. A Téeszek állami támogatást kaptak a savanyú talaj javítására. Apám ment és javított. Egy-egy ilyen munka száz-kétszáz hektáros földeken két hétig is eltartott. Olyankor csak hétvégére jött haza. Öten mentek, egy önjáró Varinszki rakodógép és négy Zetor. Apám egy Zetor Crystal 160-ast vezetett. Onnan tudom, hogy alaposan kifaggattam róla. Ő húzta a szürke, barna, fekete földeken a trágyaszórót ide-oda. De nem trágyát szórt, nem-nem, hanem lisztte darált eger-felnémeti mészkövet, azzal savanyította vissza a földet. Ez most megszűnt. Apámat eleresztették, mint Isten a legyet.

Amikor utoljára jött haza a traktorral, a Szigetkertben bevezették a gázt, feltúrták az utcánkat. A földút melletti összefüggő árok egy hatalmas kígyó levedlett bőrére emlékeztetett. Ott játszottunk egész nap a szomszéd gyerekekkel. A medrében

agyagos víz kavargott sok kis ebihallal. A fiúk azt mondták, ezekből lesznek a békák. Anyám szerint nem voltak ott ebihalak, de ő se volt ott, nem tudhatja.

Anyám mindent tud. Azt is, mitől mennének jobban a dolgok. Például attól, ha megvettük volna azt a traktort. Akkoriban sokan éltek disznóhizalásból, szállíthattunk volna vele sertést az állomásra. Azért az állomásra, mert onnan vitték a hízókat vagonokban a vágóhídra, magyarázza anyám. Pótkocsira se volt szükség, egy sertésszállítóketrec éppen megfelelt. Ha traktort vettünk volna a Talajtól, ahogy apám munkatársai tették, akkor több útja lenne a meggazdagodásnak. Ketreccel sertésszállítás, ekével szántás, akik nem hagyták futni ezt a lehetőséget, máig jól élnek. Más idők jártak, még nem volt ennyi macera a vállalkozói igazolvánnyal. Ha megvettük volna azt a traktort, mostanra a magunk urai lehetnénk. De nem vettük meg. Helyette eladtuk a szigetkerti házunkat, és vettünk egy földszinti lakást a Központban, egy társasházban. Az ismerős utcák, tehéntaposott földutak, alagúttá öblösödő árkok, amikről még gólyafészek-térképet is készítettünk a többi gyerekkel, átváltoztak forgalommá, főúttá, betonná. Lajtor néni és Boros bácsi helyett csupa ismeretlen, gyermektelen szomszédunk lett. Anyám szerint apámnak jobb így, mert nem kell munka után nyulakat, tyúkokat meg disznókat etetnie, fűvet nyírnia, fát metszenie. Anyám szerint nekem is jobb így, mert innen öt percre lesz az iskola, nem tízre, mint amott.

Apám a földeket növényekre cserélte. Fuvarozásba kezdett egy gyógynövényes kft-nél. Azóta mindig tudja, mire mi kell: hormonális panaszokra szurok-, immunerősítéshez orbáncfű; vírus ellen bodorrózsa; diólevél nyirokrendszerre; gyomorra egynyári üröm; vérehulló fecskefű szemölcsre; a rossz közérzetre pedig pálinka. Isten patikája végtelen. Nem úgy ez a lakás. Az ötszázötven négyzetméteres udvart lecseréltük erre az ötvenöt négyzetméteres kasztnira. Mióta itt lakunk, többet tévözünk, és azt is a hírekből tudjuk meg, hogy ha nem vigyázunk, kihalhat a barna ásóbéka. Szerintem ennek az ebihalait láttuk a Szigetkert anakondaárkában, mondom apámnak, ásósarkantyúja és úszóhártyája is van. Ez a béka mindenre felkészült.

Szathmári István

Kisvárosi történetek

N. LACIKA ÉS A TÖBBIEK

Olyan volt, mint egy majom, uram, majdnem a bozontos szemöldökéből nőtt ki a haja, amit hátrasimított, és ami mindig zsíros volt, átázva, lucskosodva lapult a valószínűleg kicsiny koponyára, apró madárszemei vérben úsztak, örökös izgalomban, mozgásban, az alig homlok csatatosan mutatta magát, az álla erős, akaratos, és az állandó borosta is az arcon, fogai ki-kivillantak a véget nem érő utcai mormolása, néha kiabálása közben, mert magában beszélt ez az ember, uram, mormogott, gesztikulált a kisváros utcáin, és csak néha mosta el a hangot a mind ritkábban közlekedő bordó villamos, de ha valaki látta, követte, ilyenkor is tudhatta, sejtette miről szónokol, mert nem volt gazdag a repertoár. Egy szektához tartozott, és ha szóba álltak vele, akkor modort, stílust változtatott, alázatossága, szervilissége ilyenkor nem ismert határt,

szemlesütve beszélt komoly, szent dolgokról, olyan mozdulatokat produkált, mintha elsődöző lenne, az N. Lacika, igen, koszos inggallérja, avított, szeszínű nyakkendője csak fokozta a szánalmat az emberekben, uram, de ebben valami halvány félelem is honolt, mert tartottunk attól, szintén definiálhatatlanul, hogy hirtelen felrobban itt nekünk, vagy olyasvalami történik velem, ami eleddig ismeretlen világokat nyit meg számunkra, amelyek nyugtalansággal, szorongással töltenek el minket, mint mondtam, tompa sejtések voltak ezek, uram, szinte észlelhetetlen hangulatok, de azért ott volt bennünk a vágy, történjen már meg, lökődjön ki belőle a láva, és akkor talán megnyugodhatunk. Igen.

Örökifjú volt, vagy inkább kortalan, túl a negyvenen, idős anyjával élt, gondozta, ápolta, majd miután meghalt az asszony, ismeretlen okokból kifolyólag új lakáshoz jutott egy városzéli panelben, apró garzont birtokolt, mesélték, órákon át tudott ülni a betonba ágyazott kis padon a ház előtt, és szent szövegeket mormolt az ott ökörködő gyerekseregnek, amolyan házörző lett, igen, négy emeletre vigyázott szorgalmasan. És a szemöldöke csak nőtt, nőtt, akárha valami esőerdő volna, dúsult, burjánzott, egy-két rossz kölyök még meg is cibálta, belekapott, és ő, az N. Lacika, ilyenkor úgy hessegette el, mint nyáron a legyeket szokás. Nővel még senki se látta, pedig kellett neki, ügyetlenül próbálkozgatott, de még a legelesettebb is árkon-bokron át menekült előle. Legyek őszinte, uram, szaga volt, de nem ez jelentette a fő bajt, hanem az, hogy az ember úgy érezte, rátelepszik, és nem lehet lehúzni, odébb rakni, szív, tapad, akár a pióca, pedig csak egy kis melegséget akart, hát mi rossz van ebben, uram, csak egy kis jóra szomjúhozott, és a szektában, ahova járt, ezt néha el is nézték neki, mégis magányosan rendezgette az imateremben a széksorokat, fogadta, irányította a szállingózó hívőket, kappanhangján feltett kérdéseire ritkán kapott választ, az arca fénylett, a hajáról a zsír már-már csöpögött, nyakkendője a régi volt, és a szertartás után, akármennyire is nem akarta, egyedül ment az utcán, egyszerűen nem volt sikk vele mutatkozni, uram, köszönt, forgott, mint valami bűgőcsiga, igen, a szája be nem állt, télen kucsmát tett a fejére, olyasmit, amit a bunyevácok hordanak nagy szeretettel, és valami agyonkoszolódott műbőr bundában járt, nem tudom, érezte-e, észlelte-e a megvetést, a kivetettséget, az eldobást, és ha igen, hogyan, milyen fokon, mégis küzdött, harcolt, uram, akár egy megsemmisíthetetlen forradalmár, elszántan, kitartóan, lstenem, mint egy igazi partizán.

Valaki egyszer meglátogatta a szektából, mert hetekig nem jelent meg ott, nehezen sikerült bejutnia a parányi lakásba, sötét volt és bűdös, ecsetelte később, a rolók félig lehúzva, lestrapált fekvőhely, piszkos, foszladozó ágynemű, egy rogygiant hintaszékben óriás fekete macska pihegett, hokedlin gubbasztott N. Lacika, a kis térben körülötte definiálhatatlan, rongyos ruhadarabok, félig törött edények, egy mindennel leöntött rezsó, vele szemben a falon, szinte alig észrevehetően, meghúzódva egy kopott, gyűrött, színehagyott plakát, rajta egy vörös hajú nő, aki éppen nyújtózkodik alig bikinijében, mondani akart, szeretett volna valamit, mesélt a megbízott látogató, az N. Lacika, de torkán akadt a szó, majd csendesen sírni kezdett.

De erőre kapott, újból róttá az utcákat, mint régen, gesztikulálva, forogva, mindenfelé nézve, motyogva, mormolva vagy már-már kiabálva, és az emberek, akik ismerték őt, megnyugodtak kissé, konstataáltak, van igazság, uram, megkönnyebbülten fellélegezhetnek. Helyére került újfent a kisváros, és így volt ez jó. Igen.

De nem tartott sokáig, mert N. Lacika fölfedezte magának Stipánt, akit ugyan látásból ismert, azonban eleddig nem kerültek egymás közelébe, bűvkörébe, mind többször látták együtt a városka e másik fura alakjával, aki virágárosoknak dolgozott, pontosabban koszorúkat szállított, cipelt ki a temetőkbe, vitte őket nagy szorgalommal a ravatalazókba, néha kettőt, hármat is elbirt a háta, közben hangosan énekelt, hízelgő szavakkal kedveskedett az éppen arra haladó fiatal lányoknak, akik, ha nem ismerték, riadtan meggyorsították lépteiket, a rutinosak csak mosolyogtak, vidáman, önfeledten vitte a terhét, és a központot elhagyván, a villamossíneket követte, majd a halottak piciny vagy nagyobb sírjai között botorkált, emlékszem, uram, én, mint temetőjáró ember, néha egészen váratlanul olyan sírhelyekre bukkantam, amelyek majdnem akkorák voltak, mint egy ház, igen, és ezen rendre elcsodálkoztam, ugyan hány lélek keringhet benne, volt, hogy otthonnélküliek költöztek be ilyenekbe, és kiraktak egy kis zászlóféleséget vagy valami szakadt inget, hogy jelezzék, foglalt, egyesek szerint éjszakánként furcsa zajok szűrődtek ki ezekből a monstrumokból, akárha kísérteties gyászzene szólna, amelyre a bent lévők keringőznek az újonnan érkezőkkel. Stipan is rebesgetett erről valamit sejtelmesen, mert megesett, hogy nagy forgalom esetén éjszakánként is hordálkodott. Mert ilyen időszakok is voltak a kisvárosban, amikor a virágárosok, a papok, a gyászoló nép már alig bírta az iramot, majd jöttek a csendes hetek, hónapok, az emberek virágoztak, akár a tavaszi gyümölcsfák, uram, és senki sem gondolt a halálra. Cseresznye- és barackvirág illatát hullámoztatta az enyhe szél a kisváros fölött, és az ég olyan volt, mintha rózsaszínben úszna. A majomplaccnál a trógerok kocsijaik széles deszkaplatóira feküdtek, és élvezték a városka melegét. De hát ennek is vége szakadt, igen, és jött a hideg, a dér, a kívül-belül vacogás, és N. Lacika már együtt járta az utcákat újdonsült barátjával, együtt szóltak a járókelőkhöz, a fákhoz, a falakhoz, akár egy összeszokott páros egy elképzelt színpadon. Majd bővült a világ. Egy harmadik hangosbeszélő, gesztikuláló férfi is csatlakozott hozzájuk, aki a napot részint egy textilboltban töltötte, ahol olajos volt a padló, és ha lépdeltél rajta, himbálózni kezdett, akár egy nagyobbacska csónak. Már-már földöntúli fényben leledzett ez az üzlet, ami az akkor nagyon modernnek tartott neoncsövekből táplálkozott, ott árult ez az ember, szöveteket, szalagokat, függönyöket mért, vágott, szabott, gondosan borotvált arca csak úgy csillogott-villogott a csövek alatt, de valahogy, szinte megmagyarázhatatlan módon, mindehhez valami kísérteties árnyalat, szürkület is társult, olyasmi volt ez, mint amikor akváriumba nézel, és minden olyan szép, csodálatos, de mégis ott van valami a kikerülhetetlen elmúlásból vagy az enyészetből inkább. Sárga, centikre beosztott mérőruddal, hatalmas ollóval dolgozott, hogy a munka után első útja a közeli kocsmába vezessen, ahol rezzenéstelen arccal öntötte magába a töményt, mert csak azt ivott, sürgette őt az idő, mivel az egész nap áhított mámort, bódulatot hamar el kellett érni, lazulásra, kényelemre nem volt lehetőség, feszesen, szinte mereven állt ebben a füstös, lármás helyiségben a pultnál, kifogástalan, acélkék öltönyében, tudomást sem véve a körülötte duhajkodó, röhögő lumpenekről, és amikor már megvolt az adag, kilépett az ajtón, és kezdte, elkezdte az utcákat róni, kifundáltan, mint akinek előregyártott koncepciója van, de hát így is volt, uram, ha valaki vette volna a fáradságot, szinte percre pontosan megmondja, most hol is van, hol tartózkodik ez az ember, akár egy svájci óra, annyira pontos volt, precíz, most a Városháza, most a kistemplom, majd a már említett majomplacc, ahol

mindig megpihent kicsit, de a beszéd, a perlés, a vita, amit magával vagy ki tudja, kikkel folytatott, nem állt le, nem torpanhatott meg. Ha a trógerek valami okból este is kint maradtak, nagypiac vagy ünnepi vásár jöhetett szóba, hogy dupla tarifáért eltolják rogyant kocsijaikon az eladni szánt árut, közéjük ült, nem bántották, nem kérdeztek, nem csodálkoztak, és ha már megunták, leheveredtek a munkaeszköz szálkás deszkáira, és ha asszony is volt ott, nyugodtan a szoknyája alá nyúltak. Egy kövér bőrkabátos is a bandához tartozott, télen-nyáron rajta volt a cucc, hogy nem rohadt rá a kabát, ezt senki sem értette, egyesek szerint a kánikulában teljesen pőre testre vette fel, alig begombolva tolta nyikorgó tragacsát a piac vagy az állomás felé, neki volt a legjobb nője a társaságban, aki ugyan beszélni nem tudott, de igencsak engedékenyen viselkedett, behízelt, akár egy doromboló macska, és néha, kibújva egy tündeidőre a szózápor alól, még a rőfös is látta, hogy a bőrkabát időnként kinyílik, és az asszony némán sóhajtozik a minden szaggal és nedvvel átítatott trógerkocsin, de őt ez nem érdekelte igazán, fontosabb volt számára a hangok orkánja, az izzadsággal vegyülő gesztikulálás. Azt nem lehetett tudni, hogy jött össze a már elválaszthatatlan párossal, N. Lacikával és Stipánnal, valahogy mintha helyezkedett volna a város, eddig nem ismert impulzusokat bocsátott ki magából, elég az hozzá, már hárman szántották fáradhatatlanul az utcákat, tereket. Három elválaszthatatlan barát. Volt, hogy átkarolták egymást, és mondták a magukét, néha még a bordó villamos hangját is túlkiabálták. Ebben a virágok, koszorúk szerelmese állt az élen, Stipan, aki át-átadta illatozó, fehér szalagokkal rojtozott koszorúit a barátainak, ezeken a viaszos alapú csikokon üzenetek, nevek voltak a holtak felé, utolsó jajok, sóhajok, amiket vidáman vett vállára a két haver, és akik immár úgy érezhették, révbe jutottak, uram. És Stipan elégedetten nézte őket, ahogyan cipelik ezeket a virágkölteményeket, akárha önmagát látta volna, szíve örömmel telt meg, hát igen, Istenem, néha milyen egyszerű is az élet.

Lett volna egy negyedik jelentkező is, egy zárt osztályról szabadult asszony, akitől szintén zengtek az utcák, a terek, de ő valóban kilógott volna a sorból, a kisváros kemény magjának tagjai csakis ők lehettek.

És a rőfös már zsebből ivott, ott tartotta az örökké teli zöld butelkát, és néha a sárga, centikre beosztott mérőrudját is magával vitte a bandába az olajos, himbálózó padlójú üzletből, amit messziről akár karmesteri pálcának is lehetett látni. Különös látványt nyújtott a három haver, de hát mindent meg lehet szokni, uram, el lehet fogadni egy olyan helyen, ahol mindenki ismer majdnem mindenkit. N. Lacika teljesen kivirult, új nyakkendőt vett a rőfössel, és az arca is emberibb lett. Mit tesz a barátság, milyen csodákra képes a hosszú magányok után, hisz íme, szárba szökkenhet a boldogság, vagy a majdnem az. De azért a szemöldök maradt, mert legyünk őszinték, minden nem változhat meg. Azonban a szem, azok az örökösen ugráló golyószemek csillogni kezdtek, ha lehet így mondani, mosolyogtak a világra, és a járókelők megnyugodva konstatálták ezt. És magukban azt mondták, még nálunk is vannak csodák.

És akkor megbeszélték, mindegyikük megmutatja a másíknak, hogy ki is ő. N. Lacika a szektába invitálta társait. Döbönt csend fogadta őket, de ugyanakkor valami rejtett kíváncsiság is. Az első sorban ültek, közvetlenül a szószék előtt, de úgy, hogy a rőfös a szélére kerüljön, mert azért a zöld üveget rendszeresen, tervszerűen meg kellett húzni, és ezért muszáj volt kiugrani az előtérbe. Stipan kezében egy kis koszorú, hisz sosem lehet tudni. N. Lacika izgett-mozgott, úgy viselkedett, mint egy

gyakorlott házigazda, és érezte, tudta, a figyelem központjába került. Bár a lányok, asszonyok is tudnák ezt, látnák ezt, akikkel nap mint nap találkozik a városka utcáin. De hát nem lehet minden tökéletes, uram. Fontosnak, hasznosnak gondolta magát, mert a szabályok szerint, ha valaki új embereket hoz, azt nyilvánosan megdicsérik, sokszor textust is választhat, vagy valamilyen éneket, sőt ki is állhat a gyülekezet elé, és mondhat valamit arról, miként is sikerült megnyernie az érdeklődőket, akikből, hogy őszinte legyek, kevés maradt meg végleg, de mégis, a misszió sikeres volt, ha rövid időre is, és N. Lacika tündökölt, fénybe öltözött, és elfelejtette sötét, rossz szagú szobájának falán azt a hervadó, bikinis nőt a felszögeezett plakátról, aki elveszett és reménytelen éjszakáin némi enyhülést, vigaszt nyújtott neki.

A rőfös pár nappal később a trógerok kocsijával tolatta el a bandát az üzletébe a különböző színű, tapintású, minőségű textiliák közé, a földöntúli megvilágítású, olajosan himbálózó padlójú boltba, akár valami ladikban lennének, áradozott Stipan, pedig biztos vagyok benne, vízen, tengeren még sohasem járt, tapogatták az anyagokat, libegtek ide-oda, akár a gyerekek, közben azért mindenki mondta a magáét, még szerencse, hogy nem mutatkozott vevő, a rőfös elövette zöld színű pálinkásüvegét, körbe adogatták, majd dalra fakadtak, és már bánták, hogy a zárt osztályos nő kimaradt ebből, mindezekből, belőlük. N. Lacika nagy örömmel simogatta a csillogó, vibráló selymeket, ki tudja, mire gondolhatott, uram, Stipan erre az alkalomra készített koszorút tett fel a hosszú asztalra, és hirtelen elhallgatván befelé motyogott, akárha imádkozott volna. Világos volt, ő a következő, a soros, aki beviszi barátait az eddig csak magáénak hitt, vallott világába. Örült, de ugyanakkor tartott is egy kicsit ettől. Mintha sejtett volna valamit, ami nyugtalansággal töltötte el, de ott volt az üveg, meg lehetett húzni, mind többször és többször, és ekkor ismeretlen melegség járta át a testét, és arra gondolt, ezért érdemes volt élni. Lehunyta a szemét, és elmosolyodott.

Elérkezett a várva várt nap, amikor Stipan elindult a barátaival, hogy megmutassa eddig rejtgetett, féltett birodalmát. Hideg, téli szél fújt, gyalog vonultak a villamossínek mentén, a sárga selyemtéglával kirakott úton egészen a temetőig, mindegyikük vállán annyi koszorú, amennyit elbírtak, bódította őket a virágok illata, a temető bejáratánál sült gesztenyét árultak a kormos arcú szkipetárok, egy hordószerúségben pattogott a tűz, fölötte szitaféleség, amiben nyílt, vedlett a forró gesztenye, hatalmas füst burkolta be a helyet, nem lehetett eltéveszteni, megálltak, három adagot kértek, cirill betűs újságpapírból csavart zacskókban kapták, forró volt, mint a parázs, de jólesett, a zsebükbe nyomták és haladtak tovább. Természetesen Stipan ment az élen, a környék legnagyobb sírboltjához értek, már esteledett, imitt-amott riadt lángú gyertyák égtek a halottak házaiban, emígy kihaltak tűnt minden, Stipan rutinosan nyitotta ki az ajtót, a sötétből valami andalító zene szűrődött ki, ami fokozatosan gyorsult, erősödött, N. Lacika megtorpant egy pillanatra, de tovább tolta magát, a rőfös belenyalt a zöld pálinkásüvegébe, és megigazította szemüvegét, rothadó virágok édeskés illata csapta meg az orrukat, nem, nem volt visszaút, uram. A masszív tölgyfaajtót hatalmas robajjal csapta be utánuk a szél. Anyira, hogy az egész temető beleremegett, és egyesek szerint foszforeszkáló lelkek, majd hangok, sóhajok kezdtek el bolyongani a sötétben. Eltűntek örökre abban a már-már emeletes épületben, legalábbis ezt mesélték a városka lakói. És utána sokáig, nagyon sokáig zúgtak a harangok. Igen.

Sopotnik Zoltán

Angyalkaparó

GLENN GOULD LÁT, LÁTÓ

A látó asszony először azt hitte, gúnyolódok, mikor azt mondtam, a szentimentalizmus szent. Majdnem kizavart a keskeny vályogházból. Szívesen írtam volna zongoradarabot róla Glenn Gouldnak, mondtam még utána valamiért. Olyat, hogy sírja össze a száraz zongorát, hogy fényesedjen tőle a cigány gettó széle, olyat, amitől felszámolják magukat a veszélyes algoritmusok. Erősen meglepődött, de bölcs maradt, beleszagolt a zsíros levegőbe, majd lassan dúdolni kezdett. Bachot, nem, Bartókot. A környék történetét, a felrobbantott, régi városét, amire a másikat húzták fel. Nem, Bachot. Bartókot. Eltérített polgárságot, vakrepülést.

TÉRAPIKUS RÖGÖK

Beleszédültem a zuhanás nyelvébe, mégis csak az árnyékát megérteni volt erőm, hitem. Arccal a földnek, aminek egy részét nemrég kemoterápiára vitték el hatalmas katonai teherautók. Arccal lefelé, mert a széplények leesését látni és elmagyarázni a telepen lakóknak még nem vagyok kész. Egyelőre csak én, Rög, a szerzetes, a cigányok és a nyest látja a tiszta valót, de eljön a pillanat, amikor a kérdésekre nem lesz elég válaszokat adni, több kell. Legalább két párhuzamos univerzum zajával, zenéjével több. A régi, beteg rögökkel a számban meg kell várnom, míg a felgyógyított földet visszahozzák, talán akkor megszületik bennem a mondás esélye. Kegyhelyáruló bódém köré saját Paradicsomot építhetek.

Juhász Róbert

Zajszűrő

zörgünk valahonnan átfurakszik a ház
repedésein a kutyaugatás
mielőtt a többi neszbe olvadna
egy másodpercre gyereksírásnak tűnik

kéményeket rajzolunk
füstölnek otthont hoznak a papírra
megfakult vasárnap délutáni alvásokat
borít el porral a forma halk zümmögése

a közeli üzemből ütemes
kopácsolás hallatszik
harkályok keresnek
vasférgeket az anyagban

pénteken farsang lesz az iskolában
estére az arcra festett félelmetes kutyaportré
nyűszítve ázik le a kádban

csontok roppannak
álarcok tarajos zápfogán
de a törések helyén olykor
csak még erősebbé válnak

Szarvasbögés

letaposott kerítések őrzik a hőt
az élükre állított négyzetek
egymásba kapaszkodva nézik
ahogy a rét a virágokkal és a rovarzajjal
feltekeredik a szénabálákba

mintha a halászháló a vizet próbálná megtartani
nem lehet nem észrevenni
ahogy mozdul a kert
megsüllyednek az árnyékok roppan a járda
s a záruk nyelvei hirtelen
nem érnek elég mélyre hogy zárjanak

távolról nézve aprónak érzem magunkat
hűvösödik utoljára úsztunk idén
a vizes fürdőruhára felvett dresszre térkép ázik
ez alapján már nem találunk haza

az est most bármiből képes fegyvert csinálni
a völgyben ködpaplan alatt
bógni kezdenek a szarvasbogarak

Deres

az ölembe akartál rohanni
mocskosnak éreztem magam
kezeim a testem mellett lógva
tűrték hogy nekem csapódj
fáradt vakolatként
omlottál le rólam

reggel a szúnyogokkal
együtt mennyezetre kentük
a zsibbadó kapaszkodásban
egyre sötétedő vérünket

a nyitott kertkapu előtt
pillanatra megálltam
mint vadászkutyák szökés előtt

növények nyugtatták az ölni készülő ősz
kinyíltak még a dér érkezete előtt
talán utoljára önmaguk sírjára
apátlan virágok szegélyezték a járdát

testem melege csak a rossz szukáé
mely álmában agyonnyomja kőlykeit

Kalapos Éva Veronika

Ezek voltak az apák

Amikor Bara közölte vele, hogy kivette a lakást, amit megnézett, este felhívta Gabit. Azért őt, mert Gabinak nem volt senkije. Meg ő volt a legrégebb barátja. Ha elképzelte, hogy otthon ül a kis lakásában, felteszi a lábát az asztalra és sorozatot néz, majdnem boldog lett tőle. Nem örült volna, ha Gabinak is családja van. Ahogy mindenki másnak.

Gabi nem tudott mondani neki semmit, csak hümmögött a kagylóba. Bálint a nagyszobában állt a franciaablak előtt, látta benne a saját arcát, miközben Gabihoz beszélt. Gyorsan becsukta a szemét. Csukott szemmel könnyebb és rosszabb is volt elmondani. Mekkora a lakás, kérdezte Gabi, amikor ő már befejezte, és percek óta csendben voltak. Másfél szoba, mondta. Az nem sok, kicsi, mondta Gabi, szűken lesznek. Elmész, hogy megnézd? Statikailag, nehogy átverjék őket, ezek az újépítésűek papírból vannak. Nehogy ne működjenek a konnektorok, vagy rosszul legyenek kötve. Alexa bír aludni sötétben?

Bálint először csak azt érezte, hogy nyomja valami a mellkasát. Előbb gyengén, aztán erősebben. Hallani kezdte a szívverését a fülében, olyan hangosan, hogy elnyomta Gabi hangját, aki a vízvezetésekről mondott valamit. Kinyitotta a szemét, és ránézett a tükörképére. Az teljesen mást csinált, mint ő. Nem volt a kezében telefon, nem kezdett el folyni róla patakokban az izzadság, nem émelygett. Vigyorgott. A szemébe nézett, és úgy vigyorgott, hogy majd' szétszakadt a képe, aztán tett felé egy lépést. Ott, belül, az üvegben, mintha a thermoüveg legalább egy méter vastag volna. Aztán még egyet lépett. Bálint már semmit se hallott a fülében dobogó zajtól, a végtagjai elszibbadtak, ha érezte volna a kezét, észreveszi, hogy az izzadságtól kicsúszik belőle a telefon. A másik Bálint megint közelebb jött. Most bőrnöd volt a kezében. De hát nem ő költözik el. Mégis ott volt a bőrnöd, a másik Bálint szorította a fogantyút és vigyorgott. Aztán kinyújtotta a kezét, az ő mellkasára tette, és megnyomta, olyan erősen, hogy nem kapott levegőt. Utána a bőrnöd is eltűnt, és már mind a két tenyerével nyomta a mellkasát, Bálint hátra akart lépni, hogy ne érje el, de nem tudott, állni akarta a nyomást, mint a fiúk ütéseit az iskolában, ha nem bírsz visszaütni, állni kell, de a másik Bálint keze már belesüppedt a mellkasába, és még mindig csak nyomta, nyomta. De legalább már nem vigyorgott.

Gabi bejött hozzá a sürgősségre. Mire odaért, Bara már elment Alexáért a Táncluba. Bálint a folyosón ült, infúzió volt a karjában. Sóoldat. Nem vagyok beteg, mondta Gabi kérdésére. Nem tudom, mi van. Mindjárt küldenek egy pszichológust. Azért ülök itt, meg a sóoldat miatt, még félóra, míg lecsöpög. Gabi bólogatott, jó. Megijedtem, bazmeg. Nem kellett volna azokat mondanom a lakásról. Mindegy, mondta Bálint, igazad volt, majd megnézem. Bara hozott be amúgy, csak elment Alexáért. Nem azért, bárkit behozott volna. Pár éve egy hómlész véreset hányt a kapunk előtt, akkor se a mentőket hívta, hanem ő vitte be a Golfal a Péterfybe. Egy hómleszt? Gabi megint bólogatott, jó. Rendes nő az a kurva.

Bálint csak azért hallgatta meg a pszichológust, mert férfi volt. Akkora, mint egy MAN platója, és búzliott a kórházzagtól. Jobban, mint a nővér, aki vért vett tőle, vagy

a bájgúnár ügyeletes orvos, aki azt mondta, nincs szervi baja. Gabi bólogatott, hogy megvárja, ő meg bement a бүдös pszichológussal egy rendelőbe.

elmész te a picsába a hülyeségeddel, igen, megértettem, kiváltom, meg a terápia is

Hazafelé Gabi megkérdezte, nem éhes-e. Bálint még mindig émelygett, legszívesebben telibehányta volna a műszerfalat, hogy ne szorítson már a gyomra, nem, kösz. Aludni akarok. Gabi bólogatott, jó. Még mindig te alszol a vendégszobában? Én, mondta Bálint, kényelmes az az ágy. Jó, bólogatott Gabi, de amúgy tudod, Buba, hogy neki kéne. Ő lép le. Ő a nagy ágyban alszik a gyerekekkel a költözésig.

A következő egy hónapban még háromszor történt meg vele. Egyszer azt hitte, meg fog halni. Hogy a bájgúnár orvos egy barom, már az első is szívroham volt, most meg rakódnak a kis szívrohamok egymásra. Alexa lány létére szeretett építőkockákkal játszani, csak mindig kicsi házakat épített. Bálint megkérdezte tőle, miért nem mer nagyobbat, a lánya meg mondta, hogy merne, de nem akar. A kicsi házakban kicsi emberek laknak, akiknek nem is kell nagyobb ház, mert szeretik egymást. A sok emelet, az sok ember, a sok ember meg már nem szeretheti egymást annyira, mint a kevés.

Akkor a saját lábán is be tudott menni a kórházba, csak nem kocsival, hanem villamossal, mert végig remegett. Nem a bájgúnár orvos volt ott, de ez a másik is azt mondta, nem szervi baj. Lehívatok egy pszichológust, addig kap sóoldatot. Csak azért fogadta el, mert hetek óta alig evett. Már beszéltem pszichológussal. Akkor mit keres itt?

Mindenki azt fogja hinni, hogy bolond. Bara is, a gyerek is. A fiúk is. A főnökük bolond, hetente van egy álszívrohama. És akkor nem építhet semmit, csak a lánya kockáiból, még mindig lent vannak a pincében.

Lehajtotta a fejét, amikor elment kiváltani a gyógyszert. Baseballsapkát is vett, pedig hülyén állt rajta, Bara mindig kiröhögte. Dilibogyót szed. Bolond. Rádásul kétfélét, nyugtató is kell, mert az eleje nehéz lesz, az antidepresszáns először felerősíti a tüneteket, ezt mondta a бүдös pszichológus, de majd a pszichiáter elmagyaráz és felír mindent. Ez meg az én magánrendelőm száma, elvállalom magát. Hívjon.

Tényleg nehéz volt. Amikor elvágódott a fürdőben, összegyúrte a rongyszőnyeget, amit Bara vett valahol, jó drágán. Szerencsére reggel történt, a lányok nem voltak otthon. Az ölébe gyúrte a szőnyeget, először összegörnyedt, aztán kinyújtotta a lábát. Nem lett jobb. A másik Bálint megint teljes erőből nyomta a mellkasát, de most nem látta, csak érezte a meleg tenyerét a bőrén. Ledugta az ujját, hányni próbált, de csak fehér sav jött, jó, kint van az a rohadt gyógyszer. Az a méreg. Folyamatosan remegett, a szeme előtt ott állt a félig üres mosógéles flakon. Összetevők: 15-30% anionos felületaktív anyagok, 5-15% nem anionos felületaktív anyagok, <5% szappan, foszfonát, enzimek, illatanyagok. A jobb lábfejét a bal tetejére tolt, és dörzsölni kezdte a lábujjaival, aztán cserélt, a ballal dörzsölte a jobbát. Megint csere. Jöjjen valaki, vegye az ölébe, és lökje ki a konyhaablakon, az alatt nem fű van, hanem beton. Nem kell ez neki mindenáron.

Másnap megint bevette a gyógyszert, pedig félt tőle. A kis, fehér tablettától, aminek mélyedés volt a közepén, hogy el lehessen törni. Bolond. Gyógyszer nélkül nem tud élni. Mit mondana erre az apja vagy az anyja, akit végül nem hívott fel, mert

nem bírt beszélni. Nem csak vele, senkivel. Bara néha próbálkozott, látta a szemében, hogy sajnálja, de akkor sem maradhatnak. Alexa mindig bement hozzá, mikor hazaért az óráiról, nem nyaggatta, csak bebújt mellé az ágyba. Bálint sose hallotta, hogy megkérte volna az anyját, ne menjenek el, ne hagyják itt Apát így, de tudta, hogy megkérte. Talán végre sírt is.

Miatta ment el a pszichológushoz. A pasasnak a lakásában volt a magánrendelője, de ott is áradt belőle a kórházzzag, csak az otthoni szagok elnyomták valamennyire. Ez nem lesz rövid, úgy készüljön, mondta neki a pasas, építse be a rezsibe a kezelés árát. Egy hónapja nem dolgozom, válaszolta Bálint. Én meg még egy terápiát sem hagytam félbe a pénz miatt, mondta az orvos. Megoldjuk.

Kezdetben folyton az első disznóvágására gondolt. Ötéves volt, a tisztaszobában bedugta a fejét a dunyha alá, hogy ne hallja a disznó visitását. Aztán csak az apja kezét érezte, ahogy magával húzza, gyere, tartsd a tálát. Az anyja kint állt a folyosón, sárga műanyag tál volt a kezében. Mosolygott és odanyújtotta neki. A tál tiszta volt, de az alja rózsaszínes, mintha nem lett volna rendesen elmosva.

Hiába mondta az apja, hogy a disznó már nem él. Élt. Remegett. Bálint keze is remegett, majdnem kilötyt a vér a tálból. A böllér, a Balogh szomszéd, a Balogné meg az apja nevetett, az anyja is nevetett, csak kicsit fehér volt közben az arca. Mindenki kiabált, és pálinkaszaguk volt, a tál már majdnem megtelt, Bálint hallotta, ahogy koccannak a poharak. Kivették a kezéből a sárga tálát, és adtak egy zöldet, annak is rózsaszínes volt az alja.

A pszichológus azt mondta, itt biztonságban van. Ez hülye. A saját fürdőszobájában sincs biztonságban. Mire fel bírt kelni a csempéről, már elolvasta a vécéillatosító használati utasítását is. Ha szembe kerül, bő vízzel mossa ki. A mellkasa annyira fáj, hogy nem tudott kiegyenesedni, úgyhogy négykézláb mászott vissza a vendégszobába. Az ágyban is fáj. De akkor is jobb volt feküdni.

Nem mondott semmit a pszichológusnak, a pasas meg nem kérdezett. Ott ültek egymással szemben, kukán. Bálintot zavarta a csönd, de nem tudta megtörni. Arra gondolt, hogy fogy a pénze, és azért fizet ennek a pasasnak, hogy itt üljenek kukán. Az utolsó öt percben a pasas megkérdezte, hogy szerinte van-e neki lelke, mármint Bálintnak. Bálint mondta, hogy persze, mindenkinek van lelke. Az apám azt mondja, csak az állatoknak nincs. Maga szerint sincs, kérdezte a pszichológus.

annak a disznónak

Bálint azt mondta, nem tudja. Nem szokott ezen gondolkodni. Ő építésvezető, és a téglának biztos nincs lelke. Az csak téglá. És maga szerint miért van az a szólás a téglával, kérdezte a pasas. Hogy az embernek bármikor a fejére eshet, tudja. Ha a téglá bármikor a fejére eshet, akkor nincs lelke? Ami irányítja, hogy hová essen. A téglá csak leesik, mondta Bálint, nálunk is folyton leesnek a téglák a melóban. Senki se olyan barom, hogy odaálljon.

Jó, a téglának nincs lelke, mondta a pszichológus, meg az állatoknak sem. Az apja szerint. Szerintem se, mondta Bálint. Jó, maga szerint se. És magának? Az embereknek van lelkük, mondta Bálint. Csak nem lehet érezni, mármint hétköznap. Csak hétvégén, kérdezte a pasas, és mosolygott. Bálint dühös lett. Nem csak hétvégén,

csak akkor, amikor rossz. Amikor mi rossz? A pasas még mindig mosolygott. Bálint még dühösebb lett. Amikor rossz, érti, nem? Mint most, kérdezte a pszichológus. Mint most. Utána megint csak ültek csöndben.

Másodszorra a pszichológus azt mondta, hoztam magának valamit. Belebotort a táskájába, és odaadott Bálintnak egy nagyalakú, kockás füzetet. Ebbe írhat, ha gondolja. Ha le akarja írni, mi történt. Mivel, kérdezte Bálint. Tollal, ceruzával, ahogy tetszik. Mármost mivel mi történt, kérdezte Bálint. Magával, mondta a pszichológus. Hogy hogy is volt ez az egész. Hogy került maga ide. Nem szoktam írni, mondta Bálint. Nem áll rá a kezem. Nem baj, nem kell sokat, mondta a pasas, nem kell gyakran, csak írjon. Nem tudok. Akkor írjon máshogy. Úgy, mintha nem magával történt volna. Mintha mesélné valakinek. Egyes szám, harmadik személy. Mintha leírná egy ember történetét, akit nem ismer. Mi jut eszébe először, ha erre az egészre gondol? Milyen egészre, kérdezte Bálint, és szégyellte magát, mert izzadt a keze, és látszott az ujja nyoma a füzet tetején. Arra, hogy a felesége elment a lányával, mondta a pasas. Az jut eszembe, hogy elmentek, mondta Bálint. Ültem a kanapén, és figyeltem a költöztetőket. Akkor kezdje így, mondta a pszichológus.

Bara nem engedte, hogy segítsek, mert mindenki azt hitte volna, hogy én is velük megyek Alexa is és a költöztetők is és nem szabad összezavarni Alexát, nem értené csak tízéves, vagyis ősszel lesz, de már annyinak mondja magát [ezt majd kiradírozom]

Borda Réka

A zsugorodó takaró

Befekszem az ágyba, leoltjuk a villanyt, hátat fordít nekem. A mellkasomig húzom a takarót. Nem bújok hozzá, sem ő hozzám. Ismerős ez, megrágott, unalmas.

Az oldalamba fordulok. Az arcom alá helyezem a tenyerem, nagy levegőt veszek, hangosan ásítok. Nem moccan. Nem lehet, hogy máris elaludt. Megemelem a fejem, pislogó remegéseket keresek az arcán. Ebben a gyér, beszökő lámpafényben mintha ráncos sivatagot viselne. Pedig volt idő, amikor olyan meleg és érett volt, mint a Földközi-tenger partjai.

Visszafordulok a hátamra, kinyújtom a lábam. Kilátszik a lábujjam a takaró alól, hűvöset füttyül rá a szoba. Összecsípem talpammal a paplant, lejjebb húzom, mire a mellkasom kezd el fájni. Biztosan felgyűrődött a huzatban, gondolom. Ránézek Vicusra, hátha fent van vagy tudom is én. Szája tátva, megállíthatatlanul csorog ki belőle a nyál. Ütemesen leheli ki azt a dühítő szájszagot.

Felkelek. Megfogom a takaró végét, hullámokat verek saroktól sarokig. Mintha összement volna a paplan. Talán csak a szoba homálya csal meg. Vicus megmoccan, erőtlően felkönyököl, iszik pár kortyot a szekrényére kikészített pohárból, aztán visszarezkedik. Mire bármit is mondhatnék, horkol. Az igazi tengerpartok nem horkolnak.

Visszabújok mellé. Nem illeszkedik rám a takaró. Húzgálom, fészkelődöm, helyezkedem, de nem jó. Valami nem jó. Felkapcsolom a lámpát, megrázom a vállát. *Csináltál valamit a takaróval*, kérdem idegesen. Rám néz, azzal a bamba, értetlen képével. Pontosan tudom, hogy most meg fogja dörzsölni a szemét, hitetlenkedve pislogni fog, és idegőrlőn lassan leesik neki a kérdés.

Dörzsölés, hitetlenkedés, homlokráncolás. *Holnapután lesz nagymosás*, mondja cincogó hangon, és ráejti karját a szemére. Fürkészem, de ez a citrommá facsaradott arc semmi jelét nem mutatja a hazugságnak. Mostanra ez is gyanús.

Leoltom a lámpát, az oldalamba fekszem, magzatpózbba rendezem magam, és lehunyom a szemem. A külvilág tompa zaja ütemes rikácsolássá, a fények tűzijátékká változnak. Kellemes ez a rám telepedő káosz. Megnyugvás, elszenderülés, szuszogás.

A tompaságból arra riadok, hogy hangyák másznak a karomban. Kirázom magamból a zsidbadást, és sírhatnékom támad. Hogy lehet, hogy Vicus ennyire háborítatlanul alszik, amikor én az ébrenléttel küzdök? Hol a jóban-rosszban? Hol a kölcsönös tisztelet? Ha nem alszom, nem fogok tudni teljesíteni holnap a munkában, de ha ő nem alszik, az égvilágon semmi nem történik. Néhány papírlap, néhány csésze, ha helyt változtat miatta. Senkit nem érdekel.

Lerúgom magamról a takarót, odatámolygok a polchoz, és kivesszek belőle egy pár zoknit. Vicus felém fordul, feje leköveti a mozgásom. Felhúrom a zoknit, visszafekszem. Betakar, csókot nyom a homlokomra, majd ismét elfordul, alszik. Neki aztán tényleg nem tűnik fel semmi.

A zokni meleg, várom a rikácsolást, a tűzijátékot, a káoszt, és már épp elnyomna az álom, amikor felágaskodik a szőr a lábamon. Hálószobai Szibéria. Vagy tavaszi hűvösség. Amolyan *hűv*. És ha már itt ez a hűv, akkor vajon az is létezik, hogy összemegy a takaróm? Nem, hát legfeljebb csak félreértek valamit. Talán csak a kimerültségtől hiszem ezt. Vagy az elhízás tehet róla. Egyébként is sokat mondogatja Vicus, hogy le kéne adnom. Netalán egyszeriben tényleg úgy felpuffadtam volna, hogy kinőttem a takaróm?

Ismét összefogom a talpammal a paplant, lejjebb húzom, de nem jó így. Nem jó, hogy kivan a mellkasom. Nem jó, hogy ha oldalra fordulok, fel kell húznom a térdem. Nem jó, hogy ha kinyújtom a lábam, fázom. Netalán tényleg zsugorodik a takaróm. Netalán valóban történt valami vele, csak Vicus elhallgatja. Netalán ő tehet mindenről azokkal a visszahúzódo, rideg hullámaival, és a szikkadt bőrével, ami egészen biztosan sótlan lenne, ha megnyalnám.

Forgolódom, helyezgetem a takarót. Egy rántásnál hirtelen megennyhül, pehelykönnyűvé és rémisztően apróvá válik. Mint egy rossz kupak, sehogya nem akar rám félni. Át kell ölelnem Vicust. Nem hánykolódhatok tovább ebben a kétségekkel teli állapotban. Talán felvesz egy magamfajta magányos, vén hülyét. Szorosan hozzábújok. Hozzásimítom a fenekéhez az ágyékom. Ölelem, szorítom a csuklóját, csókolgatom a nyakát. *Ne hagyj el, ne hagyj el*, sutyorgom neki nyüszögve, mint egy útszéli kutya.

Nem mozdul, pedig éber, érzem a testtartásán. Ilyenkor ugyanolyan, mint amikor alszik, csak hegyesebbek a szögei. Kiráz a hideg a közönyétől. Nem lehet, hogy ne forduljon felém, simítsa meg az arcom, és kérdezzen rá, mi a gond. Nem lehet, hogy nem érdeklém, amikor ő nem érdekel engem. Én akarok az első lenni a nem-érdeklődésben. A lábam közé gyűröm a takaróm, bekapom a számba a sarkát. Rágom, mint a főtt kukoricát, pedig nem is emlékszem már, milyen az íze.

Nyirán Ferenc

A borotvák

Szerezz be egy biztonsági borotvát, javasolta régen egy barátnóm, mert nem bírta nézni reggelenkénti működésemet a Solingen borotvakéssel, neki köszönhetően mára tucatnyi hipermodern készülékem van, igaz, ezek közül egyik sem alkalmas arra, hogy a forró vízzel teli kádban nyiszatold a csuklódat, ez amúgy is a gyáva figyelemfelhívók módszere, ha biztosra akarnál menni, akad még néhány hagyományos pengéd, és amúgy is hosszában kell felvágni a felvágandót, de még akkor is esélyes, hogy megmentenek; maradna tán a bürökpohár, de az meg olyan színpadias, különben sem vagy te Szókratész, szóval ott a toronyház teteje, azt a zuhanást már nem tudod visszafordítani, vagy ott a vonat, de az meg rém ronda halál, vonatvezető barátod mesélte, miután elgázolt valakit, hogy mi és hogyan maradt meg az illetőből, a tengelyre tekeredett belső szervek ecsetelésénél leállítottad, viszont most fogalmad sincs, mindezt miért hozod elő, amikor sosem voltak szuicid hajlamaid, vagy ha igen, már nem emlékszel semmire abból az időből, de azért elővigyázatosságból nem költözöl földszintnél magasabbra, ráadásul szakállt növesztettél, és nosztalgiával tekintesz a kád szélén sorakozó borotvákra.

A remete

Negyven nap és negyven éjjel, mint a nagy elődök. Még barangolásaim során bukkantam egy grottára a hegyek között. Itt nem zavart senki és semmi a meditálásban.

Fent akartam maradni a hegyen,
vadászva, gyűjtögetve, de hamar
híre ment, hogy egy fura szerzet
ücsörög barlangjában, ócska
gúnyája cafatokban lóg vézna testéről.

Feljöttek hozzám a völgyből, ételt
és italt hoztak, és meleg holmikát,
tűzelőnek valót, meg gyufát, itt
maradtak néha éjszakára is, nyilván
valamiféle szentnek hittek.

Később került zseblámpa, majd egy
mobiltelefon, lett wifi és laptop.
Minden rendelkezésemre állt,
amitől ide menekültem. Aztán jött egy
lány is, inkább már asszonyforma,

és velem maradt. Nagyon házias,
mindenben gondoskodik rólam,
együtt hálunk. Én pedig félek
magamtól, nehogy valami
őrültséget kövessék el.

Buda Ferenc

Ó, a hajdani szegények

Ó, a hajdani szegények,
kik a lét peremén éltek,
kik minden reggel reméltek
vígabb napot, könnyebb létet,
s mindegy, péntek vagy nem péntek,
ettek, csakis böjti étket,
híg levesnek, főzeléknek,
örvendvén üres kenyérnek,
kihagyták az estebédet,
s éhomra vágtak az éjnek,
ama hajdani szegények,
adózván ínségnek, télnek,
szinte a semmiből éltek.

Újév, 1951

Vörös téren víg az ünnep,
Vonul a nép mindenünnen,
Vörös katonák ügyelnek,
Vígan dalol vén s a gyermek,
Sztálingóznak a hópelyhek.

Rehabilitáció

Frankó legény volt Franco generális,
szentté avatni már épp aktuális.
Feszítsünk hát új szélnek új vitorlát,
s daráljuk le máris García Lorcát!
[De még előtte vágjuk el a torkát!...]

A Porondmester

Tökmindegy, bölcs vagy ostoba,
csak pattogjon az ostora,
s lesz mindig elég pojáca,
aki e cirkuszt lejátssza.

Segélykiáltás

E
R
E
S
S
Z,
C
S
A
T
O
R
N
A
!

Dohog a vén

Dohog a vén, dűnnyög, morog,
minden szaron elfintorog.
Okoskodik, bölcselkedik,
végül majd jól orron verik.

Freud húga, avagy az őrültség irodalmi szerepe

1

Ennek is meg kellett történnie. Freudról már számos memoár és jó néhány vaskos, úgy amennyire tudományos életrajz született. A múlt század vége felé, Freud irodalmi teljesítményként is becses esetleírásai alapján a nem-fiktív és a fiktív kölcsönös játékára épülő angol posztmodern regényt is olvashattam. Egy elképzelt nőbeteget állít központba, a mestert rajta keresztül látva-láttatva [D. M. Thomas, *A fehér hotel*]. Nemrég pedig a macedón Smilevski az egykor tényleg élt húgot tette kevésbé talányos regénycimmé [*Freud húga*]. Mindkét mű narrátora a holokausztban elpusztított főhősnő. Az utóbbit sok évtizeden át a szoros vérségi kötelék is Freud közelében tartja. Mindazonáltal keresztnevéen [Adolfina], férj- és gyereknélküliségén, életkorán, valamint azon kívül, hogy világhíres bátyja szerint négy húga közül „Dolfi a legaranyosabb”, szinte semmit nem tudunk róla. Ez fellép[te]tésének alig fékezhető szabadságot kínál. A Freudról szóló pontosan dokumentált feljegyzés szinte korlátlanul összefonódhat a képzeletbelivel, a kitalálttal. Az olvasót az elbeszélés elhithető ereje hol magával sodorja, hol kilépve a fikcióból kíváncsian kérdi, hogy mindebből mi „igaz”. Ily közeli bepillantás a gyerek, a serdülő, a felnőtt Freud érzés- és gondolatvilágába bizsergető képzetársításokat indít el.

A két regény művészi értéke, eredetisége közötti különbséget félretéve, markáns eltérés, hogy az első meghatározó alakja – a nem-fiktív Freud tényleges pácienseihez hasonlóan – lelkileg sérült ugyan, de sem ő saját magát, sem ő[ke]t Freud nem tartja őrültnek. Nem így a regénybeli hóg. Anyja létének jogát is megtagadta, amit tetézett egy lelkibeteg-öngyilkos férfival való sehová nem vezető viszonya és kényszerű abortusza. Végül követi a régóta elmeklinikára került barátnőjét. [Ezúttal is megjelenik egy, a regényen kívüli világban híres férfiú, Gustav Klimt, akinek Klára nevű – a változatosság kedvéért – nővére valóban súlyos depresszióban szenvedett.] Jóllehet a regénybeli nővér régóta úgy érezte, hogy megtalálta otthonát, a hóg még korábban vitába száll az intézmény vezetőjével.

„– Boldog lehet, hogy barátnője Bécsben őrült meg.

– Klára nem őrült. Csak kis időre van szüksége, hogy megint önmaga legyen.

– És mit gondol: mi az örület? Valami szörnyeteg állapotot? Nem: az az állapot, amikor az ember nem önmaga.

Évek múlva, reményvesztetten Adolfina sem leli önmagát, és ekkor költözik be Klarához, aki hatalmas közhellyel vigasztalja: »Az élet fáj. De majd az is elmúlik.« Nem mellékesen az intézmény vezetőjét dr. Goethének hívják. Keresem, mire megtalálom, a mindentudó névadó hogy is írta annak idején? »Lelke forrong, vonzza a távol, / Örültségét maga is sejti már...«

Ha mása nem is marad Adolfinának, töprengésre való ideje kimeríthetetlen. Úgy véli, hogy mint minden ember[í], az örület is *saját korának gyermeke, de az örület jellemzői* minden korban *azonosak*. Az Én széthasadása, a megszállottság [főként

démonoktól, ördögi erőktől), kényszeres félelem az üldözöttségtől, öngyűlölet, halálvágy, az elme elborulása, tébolyodottság – veszi számba. Egy nőbeteg kiáltásait hallja: „Én nem vagyok! Nem vagyok! Nem vagyok!” Az öreg Hölderlin jut eszébe, aki egy fán hintázva a költészetéről faggatókat elzavarja. „Én már nem az vagyok, aki voltam, valaki más vagyok. És most már nem lehetek az, aki voltam.” Az önelidegenedés a nemlétezéssig fokozódhat, mint annál a fiatal férfibetegnél, aki tút dőf az ujjába, hogy érezze: él. És az, aki önmaga helyett másokat él meg nemlétezőnek? Jóllehet az örültséggel a fájdalomteli üresség élménye is vele járhat, Adolfina saját tapasztalata szerint az örültség néha menekülés a fájdalomból a tompaságba, olykor pedig a még nagyobb fájdalomba. Az én és a világ közötti kapcsolat megszakad. Hiába erőlködik, nem találja helyét az időben, vagy kilátástalanul elvesz a térben. Dürer *Melankóliája* egyenesen neki van címezve. Alig tud elválni tőle, hogy aztán Nerval öngyilkossága előtt papírra vetett sorai bukkanjanak fel benne: „fényes lantom fölött – mert csillagom halott, / a melankólia fekete napja reszket.” Majd van Goghnak a Saint-Rémy elmeegógyintézetből írt levelére gondol. A festő arról számol be, hogy mióta az örültek közé került, csökkent a félelme, hogy mi lesz vele, ha ő is hozzájuk hasonlóvá válik. Ez se borzalmasabb, mint ha másban pusztulna el.

„Dr. Goethe néha előadásokat tart nekünk és elmagyarázza az örültség mibenlétét, mert úgy gondolja, ezzel segít nekünk megérteni önmagunkat” – számol be Dolfi bátyjának.

„– Még mindig az örültség szót használja?

– Azt mondja, ha az örültséget pszichózisnak nevezi, az örültségünk megnyilvánulásait pedig szimptomáknak nevezi át, azzal csak saját maga és miközöttünk növeli a távolságot.”

De e távolság nélkül nincs gyógyulás – véli Freud. Húga azzal tromfolja le, hogy itt senki sem beteg, csak a saját világában él. Mióta idejött, semmi se fáj, mintha a múlt meg se történt volna. Ám kizárólag a saját világában élni nem maga a betegség? Voltaképpen Adolfina is ellentmondásosabbnak látja és ezért jegyzi fel mottóként Klára aforizmáját: *Minden normális ember egyformán normális, s minden bolond a maga módján bolond*. Ha, eltérően a két barátnőtől, nem zavarna az erős áthallás az *Anna Kareninából* („A boldog családok mind hasonlóak egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az”), akkor sem tapsolnék. Sőt, akkor sem, ha elfogadom, hogy az olyan intelligens személyek, amilyen Klára vagy Adolfina, állapotuk/helyzetük következtében, a messze távoli [netán csak annak látszó?] egészségeseket-normálisakat egymáshoz hasonlóknak látják. Mármint önmagukhoz képest. De nem így van ezzel mindenki: saját magát (és csoportját) markánsan egyedinek tekinti az idegenekhez [egyöntetű másokhoz] képest? Az effajta kategorizálás ugyancsak maga a normalitás, amennyiben annak ítéhető bármi, ami általános tendencia. Ettől a regénybeli hűg sem tudott eltekinteni, holott részletesen idézi, mire figyelmeztet a nem-fiktív Freud: „még azokban a helyzetekben is, amelyekben leginkább eltávolodnak a külső világtól, a páciensektől felépülésük után megtudjuk, hogy lelkük egy zugában, még akkor is ott rejtőzött a normális személyiség, aki mintegy közömbös megfigyelőként szemlélte a betegség lefolyását” (*Bevezetés a pszichoanalízisbe*).

Önbiztatásként se lebecsülendő. Függetlenül attól, hogy pillanatnyilag milyen kétségbeesettnek vagy még annak sem érzi magát, és mi mindenre képtelen, a ki-

lábálás-visszatérés lehetséges – ha nem is garantált és nem egyszer s mindenkorra szól. Az örültség tehát éppen olyan betegség, mint számos más kórság: gyógyítás-ön-gyógyítás, de akár spontán gyógyulás is ott van a kilátások között, ahogy Adolfiná sorsa is tanúsítja. Végül is úgy amennyire ép lélekkel tudta elhagyni az intézményt, más kérdés, hogy később húgaival együtt áldozata lett a múlt század legvéresebb, ám cseppet sem fiktív abnormalitásának. A rák miatt bátyja ezt már nem érthette meg.

Az ő tétele egyben arra is utal, hogy a normalitástól az abnormalitásig és viszont, kitaposott és be nem járt utak vezetnek. A két véglet és számos átmenetük inkább dinamikus, semmint szilárdan rögzült állapot. Ahogy Klára visszahangozza a mester előbbi kiegészítő felismerését: „Valójában minden normális személy csak átlagosan normális. Énje ebben vagy abban és kisebb vagy nagyobb mértékben közel áll az elmebetegéhez.” Ennyivel azonban Klára mégsem éri be, amit nem csodálok. Végül is ott a mindnyájunk feje felett lebegő kérdés: *mit jelent normálisnak lenni?*

Goethe doktor kész a válasszal: képesnek lenni a *világ törvényei szerint funkcionálni, amelyben élünk*. Tartok tőle, hogy a nevelőd éppúgy elégedetlen, mint Klára. „Ha ezt a logikát követjük, mondhatjuk azt is, hogy a normalitás semmi egyéb, mint behódolás a fennálló normáknak.” Nem tudom eldönteni, hogy az elégedetlenség a fennálló normáknak, vagy a definíciónak, netán mindkettőnek szól. Mindenesetre helyeslem Klára következő kérdését: ugyan honnan tudja a magabiztos pszichiáter, hogy az intézményében kell tartania azokat, akik haza kíváncsoznak? A választól nem esik hasra: „az örületben ott rejlik annak a lehetősége, hogy megszegjék a törvényt.” Riposztja nemcsak logikailag, de empirikusan is hibátlan: ezen az alapon „az egész emberi fajt börtönbe és örültekházába” kellene zárni. Klára éles elméje dr. Goethét kizökkenti fölényéből: „Talán az örülethez vezető első lépés az az érzet, hogy a világot börtönnek élik meg.” Csak éppen ez az érzet el-elfog minden gondolkodó elmét, és ehhez se kórosnak, se egzisztencialistának nem szükséges lenni.

Adolfiná és Klára, egymásnak adva a szót, megpróbálják elmondani, hogy nekik közvetlenül mit jelent az örültség. „Olyan, mint egy evező, amely víz helyett falnak ütődik, újra meg újra. Egy pont, amely egy helyben szalad. Kilincs nélküli ajtó. Álom hullik a szembogárba. Szembogár hullik az álomba.” Csakhogy „a normalitást és az örültséget a kölcsönös meg nem értés választja el egymástól” – vágja rá dr. Goethe. Klára ezúttal is eredetibb: „Az örület nem érti meg önmagát, és a normális sem érti önmagát. Ha a normális figyelmesen pillant az örületbe, meglátja ott nemcsak az örület, hanem saját maga elviselhetetlen igazságait is.”

Az örültségről a négy szereplő jobbra egymás felfogását vitató közreműködése informál. Azért nem teljesen, mert Adolfiná és Klára attitűdje [érzés-érezetvilága és viselkedése] még bizonytalanságaiban-következetlenségeiben is igen-igen hasonlít. Mind abban, ahogy Freud elgondolásait alkalomadtán önállóan képviselik, mind abban, ahogy dr. Goethét vitatják, akinek alapállását viszont – más okból ugyan, mint páciensei – Freud kimondottan ellenzi. Ennyi is elég volna, hogy a kirajzolódó kép kontúrjai zavarosak legyenek. Adolfiná és Klára pozíciója Freuddal és dr. Goethével szemben szerfelett hátrányos: „csak” nők, páciensek és szakképesítés nélküliek. Tehát hatalomnélküliek. Mégis – nem függetlenül rokoni környezetüktől – sok-sok náluk jóval magasabb iskolai végzettségűnél elmélyültebben gondolkodók és világosabban fogalmazók. Micsoda ellentmondás, mekkora pofon a közfelfogásnak: ők

a saját maguk szerint [is] örültek minimum vitaképesek a hivatalosan és elhivatottan kompetensekkel.

2

Irodalom és örültség együttesének hallatán, akárcsak Freud húgának, elsőként az elmebeteg írók merülnek fel. Számuk-szerepük oly nagy, hogy tüneteik ismerete alapján az összes kórforma szemlézhető, holott mára a korábbiaknál jóval részletesebb kritériumok állnak rendelkezésre. Az Elmebetegségek Nemzetközi Osztályozása jelenleg a következő kategóriákat különíti el: szervi okok következtében fellépő mentális zavarok, drogok hatására fellépő mentális zavarok, skizotipias és paranoid rendellenességek, hangulati zavarok, stresszhez kötődő rendellenességek, viselkedési zavarok, élettani tényezőkkel párosulva, felnőtt személyiség zavarai, mentális retardáció, a pszichés fejlődés zavarai, gyermek- és serdülőkorban megjelenő érzelmi zavarok. Németh Attila és Moretti Magdolna „...*ki szépen kimondja a rettenetet, azzal fel is oldja*” című szöveggyűjteménye e kategóriákat alkategóriákra bontva illusztrálja, középpontban az alkotók elmeállapotával. Korábban, főként amerikai pszichiáterek és klinikai pszichológusok kerestek elmebetegségek ismérveihez verseket vagy éppen regényrészleteket, amelyek a tüneteket szemléltetve jó szolgálatot tesznek oktatási segédanyagként.

Számomra mindig az irodalmi mű van legelől, és tartózkodom attól, hogy diagnosztizáljak kóros jegyeket ott, ahol kimondva nem esik szó róluk. Goethe doktorral rokonszenvezem abban, hogy az örültség kifejezést nemcsak elfogadom, de az adott keretben helyénvalóbbnak is tartom, mint az ide-oda vetett szaktudományi terminusokat. Adolfina, Klára, Freud és dr. Goethe vitája két alapvető kérdés körül forog. Irodalmi művekben milyen (mekkora) a távolság az örültek és a többi ember között? Továbbá milyen a kapcsolat az örültség korfüggő, illetve attól független megnyilvánulásai között? Jöjjön hát egy vázlatos lista.

„Őrjöngsz, Zeusz-táplált Meneláosz; semmire nem jó / így megbomlanod / Apám őrjög / csöppet sem józan a lelke, / Hektor rémesen őrjög: megszállta a harc-düh.” A hősök a helyzet kihívására, a szélsőséges követelmények nyomására bomlanak meg [Homérosz, *Illász*]. A harci őrjögés később másféle őrjögésből kap alig kimeríthető társat, lásd Euripidész *Médeiáját*, Szophoklész *Aiasát*, Vergilius *Aeneisét*. Dante *Isteni színjátékában* csakúgy, mint Boccaccio *Dekameronjában* a szerelem már-már állandó jelzője az örült, eszeveszett, bolond. Ezzel összhangban Ariosto *Eszeveszett Orlandója* első fordításának címe Őrjögő Lóránt. [E jelző egyébként Euripidész egyik tragédiájából, *Az őrjögő Heraklész*, valamint Seneca *Őrjögő Herculeséből* is ismerős.]

Jóllehet a világirodalom alakulását befolyásoló homéroszi eposzt több, itt felsorolt műtől évezredek választják el, az örültség tüneteit felettébb hasonlóan ábrázolják. Legyen a kérdéses személy mégoly hatalmas férfi, avagy szerelmi csalódástól megzavarodott magányos nő, eltérő körülményeik ellenére, az őket érő megrázkódtatás nyomán mind őrjögő, dühödt, tomboló, erőszakos, eszét veszített, ön- vagy/és közveszélyes alakká változnak. Legalább is átmenetileg, fékezhetetlen sodrással túláradnak magukon. A bűba is esztelenül vesznek bele. [A melankólia leírása az antikvitás: a görög filozófia és orvoslás egyik teljesítménye a sok közül.] Kóros

állapotuk az ember végletességét érzékelteti. A mindentudó külső megfigyelő (adott esetben az őt megszemélyesítő kórus) hívja fel rá a figyelmet, jobbára a magából kivetkőzött személyt megszólítva. Az elbeszélő olykor nézőpontot vált és mintegy a lelkére beszélés eredményeként, maga a közvetlenül érintett is regisztrálja állapotát.

Shakespeare *Othellója*, Racine *Phaedrája*, Goethe *Ifjú Werthere*, Diderot *Suzanneja* [Az apáca], Walter Scott *Lammermoori Luciája*, Charlotte Brontë *Jane Eyreje*, illetve az újrairt változat [Jean Rhys, *Széles Sargasso-tenger*] hősnője, Jókai Áldorfyja [*Enyim, tied, övé*] ugyancsak a szerelem viszontagságai, netán a családi mintakövetés/öröklés hatására válnak átmenetileg vagy tartósabban örültté. Az ön- és közveszélyes őrvongótól a teljesen magába veszőig. A végletes és végzetes állapot ábrázolásában Didóéhoz (és antik meg középkori társaihoz) képest szemet szűrő eltérés a nézőpontoknak, a családi-társadalmi háttérnek, a körülményeknek, a kiváltó okoknak az összetettebb megjelenítése. E nem egészen háromszáz év irodalmi termése árnyaltabban ábrázolja az állapotot, mint az előző másfél évezredé.

Nem mondom semmi meglepőt: az [örült] ember megjelenítésében mindent és mindenkit messze felülmúlva Shakespeare a rend- (hagyomány-, szokás-, várakozás-) ellenes, bármiféle normát felrúgó talányos *Hamlet* megteremtésével hoz újat. Egyszerre tárja elém és kérdőjelezi meg a dühödt őrvongéstól mentes örültséget. Elképesztően próbára teszi az elmét, mégsem feltétlenül kóros a szakadék szélén táncolás. Meglehet, ésszerű válasz a valóban rendellenes körülményekre/feladatra, a kilátástalanság tudatával – az elválaszthatatlanul összegubancolódott helyzet és hajlam következtében. Szélsőséges határállapot, feldolgozhatatlan kettősség, ahogy magának a hősnak az önreflexiójából kitűnik. Lelkibetegsége és Ödipusz-komplexusa közötti lehetséges kapcsolat felmutatása nem ide tartozik (egyik könyvemben hosszú fejezet tárgya). Elegendő arról szólni, hogy Hamlet anyját és Guildenstern is figyelmezteti: „Én örült sem vagyok, csak tettetésből”, avagy „Én csak fölszéllel vagyok bolond.” Ugyanakkor az sem képmutató magyarázkodás, amit Laertesnek mond. „Bús elmebaj gyötör.” A lelkiállapot (és a világ) feloldhatatlan konfliktusainak érzékeltetése egyaránt megköveteli, hogy a hozzá közelálló nézőpontjából is láthassam. „Ó, mely dicső ész bomla össze itten!” – fakad ki Ofélia. „Beszéde örült: de van benne rendszer.” – így Polonius. A megítélés (besorolás-címkézés) bizonytalanságát, a kettősséget a velejáró kockázattal a testvérgyilkos nagybáty király ugyancsak érzi. „Van valami lelkén, / Amin kotolva ül e mélakór, / S minek kikölte és felpattanása / Veszélybe dönthet.”

Ugyancsak a pontos önreflektálás nem kimondottan bolondokhoz illő igénye szerint a *Don Quijote* fennen hirdeti: „Bolond vagyok, és bolond akarok lenni”, élete végén pedig így búcsúzik: „Oly soká ismertél bolondnak, most már el sem tudod hinni, hogy kijózanodtam” [Cervantes]. Hogy is tagadhatnám meg tőle? Ám az elmét megterhelő kihívás merőben másként is lehet szabad választás következménye. Már amennyire szabadnak tekinthető az a választás, amit a jellemvonások és a foglalkozásból fakadó körülmények kereteznek. „Mióta az utolsó útján az az átkozott bálna elvitte a fél lábát, Ahab számára minden rossz Moby Dickben öltött látható alakot. Megtébolyította” [Melville, *Moby Dick*]. Nem az a kérdés, hogy Ahab megszállottsága túlment-e a bármilyen értelemben vett normalitáson, hanem az, hogyan foglalhat magába tébolya annyi tulajdonságot, amelyek a célszerűen-megfontoltan cselekvő emberre jellemzők. Ahab aligha tekintett úgy magára, mint aki megörült.

A határállapot nyugózi le Dosztojevszkij teremtményeit. „Meg fogok örülni, bizonyosan meg fogok, de most még nem vagyok örült” [Ördögök]. „Megörült, megörült. Ugye, hogy megörült? N-nem, ez talán mégsem egészen örülség” [A félkegyelmű]. „Valamennyien zavart elméjűek vagyunk, azzal a kis különbséggel, hogy a 'beteg' még zavartabb” [Bűn és bűnhődés]. A Karamazov testvéreknek szinte nincs napjuk, amikor ne foglalkoznának a saját és a többiek örületével – hol bevallva, hol vitatva azt. És az embernek az az érzése, hogy a végletes élethelyzeteknek sűrűsége mágnesként vonzza a normálisan jócskán túllépő megnyilvánulásokat. Vagy éppen fordítva? Ezt látják maguk is és látja a külső megfigyelő. „Azt mondják, hogy megörültem, hogy bolond vagyok. Pedig nem” – ez Dmitrij. „Azt hiszem, az örülségnek sok különböző fajtája van. Apád után buja, anyád után szent örült vagy” – vált szót egymással Ivan és Aljosa.

A már-már heroikus nagyság és a képtelen ellentét nem hiányzik Kurtzból sem. „Értelme teljesen világos volt. De lelke örült volt” [Joseph Conrad, *A sötétség mélyén*]. Külső helyzetében nem, de gyötrelmeiben Büchner *Lenzét* idézi fel. „Fojtogatta a téboly. Mintha csak ő egymaga létezett volna, a világ csak az ő képzete. A menthetetlen örület szakadéka volt.” A meg hasonlításnak/megszállottságnak azonban gyakoribbak az egyszerre nevetséges és fantasztikus változatai. „Spanyolorzágnak van már királya. Én vagyok. Hogyan fészkelhette be magát az agyamba az örült gondolat, hogy valamiféle címzetes fogalmazó vagyok?” [Gogol, *Egy örült naplója*]. Ugyancsak naplóból ismerhetem meg a vallási örületig fokozódó egzisztenciális szorongást. „Valami tépte, szaggatta lelkemet. Hirtelen megértettem, hogy nincs halál, és nincs bennem többé a régi hasadás” [Tolsztoj, *Egy örült naplója*]. Ám az ellentmondások fokozásával arról is olvashatok, szinte a Gogoléval egyidejű vallomásban, miként élhető át egyszerre az örülség tudata és a külső erők kárhozzátása. „Emlékszem napokra, amikor rettegtem a megörüléstől. Aztán kitört rajtam az örülség, s én csodálkoztam, hogy hogyan rettegettem tőle valaha is” [Dickens, *A Pickwick Klub*]. Nem fogható azonban állapota Hoffmann *A homokemberében* látottakhoz. A főhős gyerekként látja, amint a család ismerőse *izzóvörös fogót lóbált* apja körül és *szem nélküli ember arcok* kísértik, hogy azután egyetemistaként, idilli környezetben *vérben forgó* szemmel legyen úrrá rajta az örület.

A képzelt üldözés okozta nagyon is valóságos kínok intenzitásának ábrázolásában méltó társa Strindberg *Infernója*. „Elhelyeztek fölöttem egy kereket, amely egész nap forog, forog. Nem mernek megölni, de titkos szerekkel meg akarnak bolondítani.” Időben is közeli testvére, de a többieknek is vérségi rokona két frissebb regényalak. „Hallotta, amint egy veréb arról énekelt görögül, hogy nincs bűn, hogy nincs halál. Mikor egy terrier szaglászni kezdte, megrémült. A kutya – emberré változott!” [Virginia Woolf, *Mrs Dalloway*]. „Gondolatkezdeményeim koponyám belső falának ütődnek. Fejem megpróbálta szétfeszíteni a fogadót, félelmében, hogy megfullad. A falak gumiként engedtek a nyomásnak. Így örültem meg” [Thomas Bernhard, *Fagy*].

Nagyjából akkor, amikor Gogol és Dickens elem állította örültjét, Poe és Dosztojevszkij – egymástól függetlenül – másféle örületet jelenített meg. William Wilson egy névrokont fedez fel, akinek a születésnapja is megegyezik a sajátjával. „Ördögi másom diadalmas hajszában követett mindenüvé.” Az elbeszélő két részre szakítja saját magát. Amikor hasonmása ellen fordul, önmaga ellen támad. A gyilkosság szó

szerint öngyilkosság. Az énhasadás különössége folytán ezt a mindenben átlátó másik én mondhatja el, vagyis a hallucinált hasonmás önreflexiója felülmúlja a hallucináció alanyáét. *A címzetes tanácsos Goljadkin úr* már nyomban, amint reggel felébred, a tükörbe pillant, orvoshoz megy és gonosz ellenségeire panaszkodik. „Meg volnék háborodva? Az éji társ nem volt más, mint megtestestült hasonmás. Senki meg nem mondja, melyik az igazi Goljadkin, és melyik az utánczat.” Az egyikük erkölcsös és jó, a másikuk becsstelen és rossz. És ez utóbbi végérvényesen legyőzi az előbbit. A feszültség elviselhetetlen, Goljadkin úr végső útja a tébolydába visz. „Egy szaktudós könyve szerint, a hasonmás nem egyéb, mint első lépcsőfoka egy igen komoly elmebajnak” – mondja ugyancsak Dosztojevskij egyik alakja, egy negyedszázaddal később *[A kamasz]*.

Maupassant *Horlájának* hőse még nehezebben birkózik meg zavartsága tudatával. „Kettős életet élek, mintha két lény volna bennünk. Horla, aki bennem kísért és az örültségeket gondoltatja velem!” Az énből kihasadó másik mintha csak azért önállósult volna, hogy, megszállva a hallucinálót, teljesen leigázza. Saját nevét egyszer sem használja, ugyanakkor a másakra borzalmát kifejező, gyakran ismételt nevet kreál. Horla=hors la=ott kívül van, mármint a büntető, ördögi üldöző. „Az ember igazából nem egy, hanem kettő” – vonja le a tanulságot Dr Jekyll. „Természetem rosszabbik fele kevésbé volt erős és fejlett, mint a jó, melyet levettem” [Stevenson, *Doktor Jekyll és Mr. Hyde különös esete*]. „Örült kívánságát közölte, hogy ő maga maradjon fiatal, a kép vénüljön meg és a festmény arca viselje szenvedélyeinek és bűneinek terhét” – így Dorian Gray a róla készült portréről [Oscar Wilde, *Dorian Gray arcképe*]. Megöli a festőt, majd megsemmisíteni akarva az egyetlen bizonyítékot, beleszúr a képbe. „A padlón egy halott feküdt. Fonnyadt volt, ráncos, az arca förtelmes.” A kép viszont „ragyogó fiatalságának és szépségének minden pompájában” tündöklött. A saját *torz lelkéről* szóló elbeszélő elképzeli, hogyha leleplezi önmagát, az örültek házába viszik. Sylvia Plath *Az üvegburájának* elbeszélője öngyilkossági kísérlete előtt a saját fényképét tette egy öngyilkos halott lányé mellé. „Összeillett a kettő. Csak a szemek különböztek. De ha valaki felhúzná a lány szemhéját, ugyanaz a halott, üres tekintet meredne rám.”

3

Örület és kegyetlen bűn, eszeveszett bolond és gonosz már Dante *Pokoljában* együtt jelenik meg: „Izszonyú bolond / Capocchiót társait kínozni újí kedve.” Shakespeare Macbethje pedig a hatalom megszerzéséért és megtartásáért annyit öldökölt, hogy „lénye megzavarodott. Sokak szerint: megőrült.” „Egy apagyilkos nem megy ki a fejemből – ez megint Dosztojevskij *[Feljegyzések a holtak házából]*. „Vadállati közömbössége hihetetlen.” Olyan nagyot nem tévedett az író, amikor *alkati hibára, testi-lelki elkorcsosulásra* tette a hangsúlyt. Musil *[A tulajdonságok nélküli ember]* szintén látja a szörnyű bűn és a kóros lelkiállapot zavaros kapcsolatát. Amikor gyilkolásai után beszámíthatónak minősítették, „Moosbrugger közölte: »Elégedett vagyok, ha tudomásukra kell is hoznom, hogy egy örület ítélték el!«” Ugyancsak ebből az időből a gyilkosságzakértó Poirot: „Ostobaság azt mondani, hogy azért követ el valaki örült dolgokat, mert örült. Az elmebeteg ugyanolyan logikusan és megfontoltan

cselekszik, mint az épelméjű – a maga sajátosan elferdült szemszögéből” (Agatha Christie, *Az ABC-gyilkosságok*). A bűn megmaradt, az örület mint a viselkedés, a tett[ek] meggyőző magyarázata tovatűnt, hiába szélsőséges megnyilvánulás mindkettő. Ám roppant nehezen eldönthető és nehezen ábrázolható, miként fonódnak össze a külső és a belső tényezők; pontosabban mennyire felelősek a következményekért. Goethe doktor tétele mindenképpen módosítandó: bár az örületek nem feltétlenül szörnyetegek, bizonyos örületek nyilvánvalóan azok. Ám a gonoszság a legkevésbé sem az örület jele; ép elmével talán még pompásabban megfér.

Az viszont kétségtelen, hogy alkalomadtán az elme összeroppanása majdhogynem szükségszerű. „Voltak, akiknek a láz vagy a daganat okozta kibírhatatlan fájdalom eszüket vette, és őrjögve öngyilkosságot követtek el” (Defoe, *A londoni pestis*). De megteszi az éhség is. „Az éhség most belém mart. Agyamban örület tombol, s érzem, hogy leküzdhetetlen erők rabságába estem” (Knut Hamsun, *Éhség*). Némely örületséghez elég maga a hosszú élet. „A strulbrugok harmincéves korukon túl fokozatosan búskomorrá válnak. Nyolcvanéves korukban sok közülük egészen gyermekké válik s minden emlékezőtehetségét elveszti” (Swift, *Gulliver utazásai*). Mintha folytatása volna a következő kérdés-felelet: „Voltál már valaha Franciaországban? A lakosok fele bolond” (Voltaire, *Candide*). A testi kimerültség, a gyengélkedő szív okozta kiszolgáltatottság ugyancsak elmepusztító. „Rendőrökre, ügyészekre, törvényszéki bírákra gondoltam, akik felelősségre fognak vonni, amikor tébolyító jelenség mutatkozott ideggyötrelmeimben” (Krúdy, *Purgatórium*). Helyreállíthatatlan a károsodás, amikor a kór közvetlenül az agy szövetét támadja meg. „A paralitikus sokkot követően már csak kiegészített burka volt személyiségének” (Thomas Mann, *Doktor Faustus*). Hogy maradhatna ki az alkohol? „A napraforgó gyűlő” – panaszkodik a főhős, mire orvosa: „nem gyűlőlné annyira, ha abbahagyná a tequila-ivást. Nemcsak a teste beteg, hanem az a szerve is, amit valaha lélekeknek hívtak” (Malcolm Lowry, *Vulkán alatt*). És a kábítószerek. „Behajtasz egy methedrin pirulát, s acsarkodó skizofrén detektívek szaglásszák az éjjelidet Mindig valahol Kívül vagyok” (William Burroughs, *Meztelen ebéd*). A biológiai kihívásokkal ér fel, ha ugyan meg nem haladja őket az, amit a 20. századi politikai önkény teremt meg. „Meg kellett kísérlnem kétségbeesett helyzetemben, hogy egy fehér és egy fekete éntre hasítsam öntudatomat. Örület volt” (Zweig, *Sakknovella*). A hatalom nyomására „a második percben a Gyűlölet az őrjögésig fokozódott. Winston eltűnődött, hogy vajon nem ő maga tébolyodott-e” (Orwell, 1984).

Az örület 20. századi irodalmi ábrázolásán egyre inkább nyomot hagy a klinikai pszichológia és a pszichiátria apparátusa. „Állapota egyre rosszabbodott. A skizofrén embert joggal nevezik hasadt személyiségnek” (Fitzgerald, *Az éj szelíd trónján*). Kivált, ha „személyiségtesztek tipikus skizofrén rendszerre vallanak kényszeres és mazochista összetevőkkel” (Joanne Greenberg, *Nem ígértem rózsakertet*). Nemcsak a szakember, de a beteg és hozzátartozója is tudja, hogy „a sokkolásnak vannak határozott előnyei: olcsó, gyors, fájdalommentes. Nyavalyatörősek a rohamuk után nyugodtabban viselkednek” (Ken Kesey, *Száll a kakukk fészkére*). Csodás (?) műtét révén nemcsak ők, hanem akár elemi beszéd- és megértészavaraival sújtott gyengeelméjűek is megváltoznak. „A vizsgáztató elvitt egy hejre aszonta ez Algernon, az egér és ő nagyon joltuggya eszt az ut vesszőt csinálni. Aszonta volna kedve versenyezni Algernonnal. Aszontam persze” (Daniel Keyes, *Virágot Algernonnak*). Elbizakodottságra még sincs oka sem neki, sem

másoknak. A tévedés és a megtévesztés lehetőségei nagyok, miközben az eredmények a remények alatt maradnak. „Paranoiás skizofrénnak mondják. Hetei, hónapjai, akár évei elmúlhatnak tünetmentesen, aztán egyszer csak... zsupsz! Javulása nem időtálló” [William Styron, *Sophie választ*]. „Nemcsak egyféle úgynevezett depresszió létezik. Az üveges szemű anhedónia *majdnem semmi*. Az igazi ragadozót az illetékesek klinikai depressziónak vagy unipoláris hangulatzavarnak nevezik. Az emberi léttel teljesen összeférhetetlen szintű pszichés fájdalom” [David Foster Wallace, *Végtelen tréfa*]. Ám legyenek a tünetek mégoly kórosak, nemcsak kategorikus minősítésük, de ábrázolásuk is óvatosságra int. „A beteg, akire ráragasztották a skizofrénia címkéjét, nem ember, hanem ellentéte, *őrült*” [Heinar Kipphardt, *Alexander*].

Az *őrültség* – a mind szakszerűbb osztályozás ellenére – meglehetősen homályos kategória, akárcsak, hogy ne menjek messze, a [szép]irodalom. A határoknak nincs élük, és ezért bizonytalan „tisztá” leírásukat megadni. Wittgensteinhez fordulok, aki ilyen esetekre a családi hasonlóság fogalmát javasolja. Mintha az *őrültségre* jellemző összes tünet ugyanannak a családnak a tagjai lennének. Olykor átfogó, olykor részleges, olykor átfedő-keresztező hasonlósággal. Éppúgy nincs mereven rögzített készlete az *őrültség* jellemzőinek – illetve, uram bocsá, az irodalmi műnek –, ahogy nincs a család összes tagjára találó fizikai jellemzőknek. A fonáságok önmagukban is csábíthatnak a parodizálásra, amit a határok megvonásának kényszere tovább fokoz. „Orr *őrült*, tehát le lehet szerelni. De ha kéri a leszerelését, akkor már nem lehet *őrült*, és további bevetésekre küldhető. Ha megy, akkor *őrült*, és nem kell mennie; de ha nem akar menni, akkor egészséges, és mennie kell” [Joseph Heller, *A 22-es csapdája*]. Vonnegut pedig, magát is bevonva, felemás módon távolítja-közelíti, ahogy szöveg- és jellemalkotással bánik. „Én teremtettem mindkettőjüket, és nem sok idő kellett hozzá, hogy Trout a teljes tébolyba kergesse Dwayne-t, Dwayne pedig leharapja Trout ujjpercét. Ami engem illet, én tisztas távolságban maradtam mindeme erőszaktól” [*Bajnokok reggelije*].

Évezredek erősítik meg, hogy „Sok minden van, mi csodálatos, / de az embernél nincs semmi csodálatosabb.” A bolond embernél még inkább. Ha az *őrültség* nem létezne, az elbeszélő- és drámairodalomnak feltétlenül ki kellett volna találni valami hasonlót. Az *őrült* karakterek esztelen kimetszését követően a világirodalom sokat veszítene és semmit se nyerne. Homérosztól kezdve ugyan mindegyik szöveghely zavart elméről beszél, ám igen változatosan. Hektor *örjögése* Didóénak sem túlságosan közeli rokona, nemhogy Lammermoori Luciáénak; Dorian Gray tombolása vagy épp az imént nevezett *dühöngő* Dwayné még kevesebb hasonlóságot mutat. Nyilván még messzebb van mindnyájuktól Hamlet, Karamazov Ivan és Doktor Faustus, akiknek jellemvonásai [tünetei] eleve nem téveszthetők össze, megjelenítésük végképp nem. Csakhogy azon a különbségen sincs mit meglepődnöm, ahogy Arisztotelész meg Plinius értekezik a térről Einsteinhez vagy a nemzetközi élvonalhoz tartozó bármelyik mai fizikushoz képest. Ám az intézményes haladás a fizikában [és társaiban] mostanság, a „big science” korában nem huszonöt századon, huszonöt éven belül is szembeszökő. Holott a nemzetközi élvonalhoz tartozó mai fizikus bizonyára nem tehetségesebb, mint Arisztotelész vagy akár Plinius. Az utóbbiak grandiózus életműve inkább az ellenkezője mellett szól. Mindhiába: a kutatási lehetőségek/eljárások, a felhalmozott egzakt ismeretek elképesztő tudományos fölényhez juttatják az előb-

bieket, ha méltánytalanul félretéve minden egyebet, kizárólag a kérdéses tárgyról kívánunk tájékozódni.

Persze a *Végtelen tréfa* éppúgy nem tudományos mű, lazább értelemben sem, mint az *Iliász* meg a többiek. Elbeszélő irodalmi alkotásokként a művészet darabjai. Márpedig a művészet – változzon az idők során bármennyit – nem halad. A később megszülető mű elvileg semmivel nem magasabb rendű, mint az akár sokkal korábbi. „Einstein relativitáselmélete haladás a newtoni fizikához képest. De az atonális zene nem haladás Mozarthoz képest. Nem lehet meghaladni Mozartot.” [De Rougemont] A *Golden Gate* sem múlja felül a gízai piramisokat. Abszurd volna az az állítás is, hogy Wallace műve művészibb módon, értsd esztétikailag értékesebben ábrázolja világát, mint Homérosz vagy Vergilius az övét. Még azt sem mondhatom, hogy ők kevésbé érdeklődtek az ember belső állapotának és adott esetben felborult lelkiállapotának megjelenítése iránt, mint mai kollégáik. Hiszen az egyikük alakjaiban ott a sebzettség keltette düh, az igazságtalanság kiváltotta, józanságot felrúgó őrjöngés, bomlottság, zaklatottság. És ott a másikéiban a szerelmi bánattal járó, szivre nehezedő érzés, letörtség, ott az elsápadás, a kín, az esztelen tombolás, a csontig hatoló, borzalmas öngyilkosságba torkoló tébolyodottság.

Ám semelyik (megidézett szereplőnk) bemutatása nem fogható Vonnegut ironikus (szöveg)játékához. Még kevésbé a hosszú szövegoldalakat kísérő differenciál-diagnosztikai aprólékossághoz, amellyel David Foster Wallace nőszereplője lelkiállapotát, nemcsak a külső megfigyelő számára megtapasztalható viselkedését, hanem kizárólag önmaga által hozzáférhető érzéseit feltárja. Jobbára a mindentudó narrátor elbeszélésében, olykor azonban felvéve az alanynak a nézőpontját és beszédmódját. Az író belebújik szereplőjébe. Érzékelteti, hogy annak baja maga a rettenet, mivel döntően nem kiborító események váltják ki, sajnálatos reaktív megnyilvánulásként, ahogy a nagy antik auktorok sugallták. Az érzés elválaszthatatlanul egy az átélővel. Csak vele együtt szüntethető meg.

E teljesítmények nyilván lehetetlenek lettek volna, ha a mindentudó narrátor köntösében rejtőző író nem foglalkoztatta volna tárgya oly erősen. [Az élettörténeti okok ezúttal mellékesek.] Akkor is lehetetlen lett volna, ha a tárgyról annyi és olyan ismeretünk volna, mint volt annak idején. Nem mintha a *Bajnokok reggelije*- vagy a *Végtelen tréfa*-részlet az elmezavarok legfrissebb kézikönyvének megfelelő helyén olvasható tünetek felmondásából állna. A korszerű tünettan ismerete az átélést/ábrázolást is alakította anélkül, hogy illusztrációvá vált volna. Nem pusztán az okozza az észlelt különbséget, hogy az elbeszélő irodalom a művészetek közül egészen különleges, a műben közvetlenül is megjelenő kapcsolatban áll a mindenkori világ-és emberismerettel, de az is, hogy a *condition humaine*-ben az állandó és változó elemek összefonódnak. Belátásukhoz nem feltétlenül szükségesek évezredek. Egyszerűen szólva: a *Bajnokok reggelije* meg a *Végtelen tréfa* embere részben azonos-hasonló, részben más módon dühöngő/depressziós, mint az *Aeneisé* vagy *Iliászé*. Nem tehetem hozzá: függetlenül attól, hogy állapotát minek nevezi, mert attól is függően. Ezért [az egyre kevesebb] irodalmi olvasó inkább az előbbiekhöz, mint az utóbbiakhoz fordul. A [lehetséges] világ, aminek természetesen az ábrázolás módja is része, énközeli nekik.

A felvezetésül szolgáló regény alakjainak álláspontjával szemben tehát nagyon távoli regény-és drámaalakok, akárcsak igen közeli arról tanúskodnak, hogy még

a hasonlóan örültek is markánsan különbözők, akkor is, ha ugyanannak a kornak gyermekei. Éppen ez a széles körű változatosság a kihívás: nagy teret nyitva az irodalmi ábrázolás előtt. Lebilincselő és emlékezetbe vésődő hatását fokozza az alakok különös-kóros eltérése, legyenek a szereplők határozottan vagy kevésbé örültek, netán pillanatnyilag (?) köztes állapotban. Valamirevaló irodalom se bolondot, se normálisat nem mutat egyformának. Merthogy, egyszerűen szólva, semelyik ember nem egyszerű. Nem kell ahhoz örülni, hogy se önmagát, se mást ne értsen meg az ember. Az irodalmi örültek, megkülönböztetetten a remekművek örültjei mégis átlátják a világot és benne a maguk hely[zet]ét. Olyannyira, hogy már-már az az érzésem: éppen emiatt örültek meg, ha az átlagosnál is bonyolultabb lelkiállapotukat egyáltalán találó így jelölni. Az irodalom további bravúrja, hogy ellentétes irányból a sivár érzelmű, netán elbutuló örültek megközelítésével, a nagyon különböző másik ember beleélő megértésének lehetőségével felülírja a mindennapi közbeszédben leggyakrabban ismétlődő sztereotip jegyeket.

A megidézett szereplők abból a majdnem hetven szövegből valók, amelyeket kigyűjtöttem. Mintám olyan kilencvenoldalas könyvet tesz ki, amelynek oldalain négyszáz szó van. Lássuk a leggyakrabban fellelhető tulajdonságokat, illetve cselekedeteket! Magától értetődően örült[ség]-örület-megörül a vezető kulcsszó, nagyjából átlagosan négy jut egy-egy szövegre. Szinonimaként: *bolond[ság]-megbolondul, téboly[odott]-megtébolyodik, elmebeteg[ség]-elmebaj* egyike szövegenként legalább egyszer előfordul. [Mármost ha egyenletesen oszlanának el.] Szakkifejezések sokkal ritkábban, csak néhány 20. századi műrészletben jelennek meg. Főleg a *depresszió* [szinte mind Foster Wallace-nál], olykor *skizofrénia* és *paranoia*. Eltérően tőlük, az összes fentebbi egyszerre két szerepet lát el: megnevezi és jellemzi a viselkedés-állapot meghatározó jegyét. „Azt mondom, örült; mert 'örült', mi az? / Hanemha örült lenni s nem egyéb” – hallom Poloniustól.

Egyéb tulajdonságok külön-külön nem, de egymással többé-kevésbé kéz a kézben részletezik az állapotot: *düh[öngés]-örjöngés-tombolás-féltelenség-roham, szenvedély[es-ség]-kín-szenvedés-gyötrő[dés]-gyötrelem, esztelen[ség]-eszeveszett[ség]-ostobaság-részegség-megháborodás-megbomlottság*. [Egy-egy majdnem minden szövegre jut közülük.] Rém-rémület-megrémül-retteg[és], *boldogtalanság-boldogság hiánya-eltűnése, nyomaszt[ó]-szorong[ás]-szorongó* közül legalább egy minden harmadik szövegre jut. *Vad[ság], zavarodott[ság], búskomorság-búbánat-mélakór-melankólia* egyszer minden negyedik szövegben olvasható. Minimum a szövegek tizedében *bosszú, nyugtalan[ság], megszállott[ság], kétségbeesés, hasadtság, üres[ség], láz[as], tehetetlen[ség]* bukkan fel.

Majdnem minden harmadik szöveg *gyilkossággal*, illetve öngyilkossággal végződik. És még nem említettem a gyilkossági, néhány öngyilkossági kísérletet, de nélkülük is szembeötlők az irodalmi örültek *erőszakos kitörései* [verekedés, rohanás össze-vissza, ordítózás, fenyegetőzés, harapás, haj-ruhatépés, gyűjtogatás, tárgyak hajigálása, lövöldözés, személy elrablása, levizelése, vonszolása]. Mivel mindegyik alakot nem jellemezheti az összes megnyilvánulás-tünet, egyikük vagy másikuk [kór]képét előfordulásuk éppen adott együttese szabja meg. Összefonódásuk jelzi az irodalmi örült[ség] szerepét. Melléteszem azt a kritikus jellemképet, amelyet a 15. század végén száznál több fejezetből álló elbeszélő költeményében, *A Bolondok Hajójában* Sebastian Brant

vázolt fel. [Modernre hangolt változata Katharine Anne Porter azonos című regénye.] Az utasok fősvények, rágalmozók, részegesek, zúrzavart keltők, kicsapongók, házasságtörők, kéjvágyók, szentségtelenek, mohók, falánkak, irigyek, különcök, gonoszkodók. A bolond tehát erkölcsileg felettebb kifogásolható, ám nagyon is emberi, egyáltalán nem beteges-kóros gyarlóságoknak, hibáknak, ferde szokásoknak, mindennapi bűnöknek a hordozója. Mint a hajó utasainak, magunkra kell(ene) ismernünk.

Neszlár Sándor

Megérkezni egy másik valóságba

Nigériában nem gondoltam a költöző madarakra, legalábbis úgy emlékszem, hogy nem, annyi minden történt egyszerre, összerosódnak az események. Pedig jó lett volna, ha eszembe jutnak, mégiscsak télen utaztam Afrikába. Gyerekkoromban sokat tűnődtem azon, mi hajtja őket évről évre, hogy elrepüljenek, szívesen utánuk mentem volna, főleg télen, a hidegből a melegbe, az tetszett volna. És akkor, amikor felnőttként pontosan ez történt velem, egy hetet tölthettem Nigéria fővárosában, Abujában, vagyis a télből elutaztam a nyárba, és megtapasztalhattam volna személyesen is, mit csinálnak ott kint a madaraink, egyszerűen megfeledkeztem róluk. Az utóbbi időben egyre türelmetlenebbül és rövidebben kezdtem elmesélni az abujai kirándulásom történetét, ezért fogtam neki megírni ezt a szöveget.

Hétfő

Hajnali 5-re állítom be az ébresztőt, de ahogy az utazás előtt lenni szokott, mielőtt megszólalna, már felébredek, pontosabban felriadok: „Úristen, nem szólt a telefon, biztosan elaludtam, és lekéstem a gépet!” Kinézek az ablakon, odakint vaksötét van, nyújtózom a telefonért, hogy megnézzem az időt, abban a pillanatban szólal meg. Az indulás előtti izgalom ideges feszültséggel keveredik. Leülök még egy kicsit az asztalhoz, és írok tizenöt percet, alibimondatok a noteszbe, de mégis megnyugtatnak.

A Deák téren az orrom előtt megy el a reptéri busz, pontosan úgy, ahogy korábban a metró. Ráadásul a hó is szállingózni kezd, behúzódom a busz megállóba a többi várakozó mellé. A buszon időnként letörlöm a bepárasodott ablaküveget, hogy kilássak, de csak a szürke, elmosódott, ébredező várost látni.

A repülőtéren sokan vannak, ennek ellenére minden sor gyorsan halad, hamar túljutok a szokásos ellenőrzéseken. Bent iszom egy kávé, és beveszem a malária-gyógyszert, az ásványvíz itt már 650 forint, kint a Sparban még csak 45 volt. Megke-resem, hogy honnan indul az isztambuli gép, már elég sokan ott vannak. Leülök egy padra, és becsukom a szemem néhány pillanatra. Várunk. Egy férfi tanácsstalanul néz körbe, intek neki, hogy mellettem van még egy hely. Rám mosolyog, ő az egyetlen színes bőrű közülünk.

9:20-kor kéne felszállnia a gépnek, de amire mindenki elhelyezkedik a fedélzeten, a kapitány bejelenti, hogy az időjárásra való tekintettel tíz percet várnunk kell. – Esett öt centi hó? – fordul felém kérdőn a mellettem ülő középkorú nő, és a fejét csóválja. Nem válaszolok semmit, csak elnevetem magam. Aztán újabb tíz perc türelmet kérnek, majd nem tudják, mennyit, végül körülbelül egy órát. Bőven van időm az átszállásra, ezért sem izgat nagyon a dolog, az viszont aggaszt, hogy otthon hagytam a repüléshez használatos fül dugómat, landoláskor fájni szokott a fülem, abban bízom, hogy az evés és a folyamatos ásitás elég lesz.

Az isztambuli nemzetközi repülőtér hatalmas, nemrégén adták át, egyszerre impozáns és személytelen, kihaltak tűnik, pedig tele van utasokkal. 13:30 van, két órát siet az idő, a kijelzőn még csak annyit írtak ki, hogy mikor fogják megadni az abujai gép kapujának a számát.

Kényelmesen nézelődöm, mintha egy új városban lennék, időnként kétségbeesett utasok rohannak el mellettem. Iszom egy kávét, de ezzel is csupán húsz perc telik el. Később azon veszem észre magam, hogy ülök egy padon, és bámulok a semmibe, nézem az embereket, hogyan beszélnek egymással, milyen ruhákban vannak. Jólesik ez a semmittevés, egy kis lopott idő a szokásos rohanás helyett. Már csak egy banánt és két almát kell megennem, hogy megtudjam, a gépem a reptér másik végéről indul majd. Megpróbálok lassan menni, de így is odaérek tizenöt perc alatt, még van egy óráma a beszállásig.

Hajtogatok egy elefántot, majd felveszem videóra, ahogy az *Egy ács nevelt fiának lenni* című könyvemem utazik a mozgójárdán. „Egy ács menni Abuja... – gondolom, de egyből ki is javítom magam –, repülni inkább.” Kezdem elhinni, hogy perceken belül valóban fel fogok szállni egy Abujába tartó gépre, hogy tényleg velem történik ez az egész, az *Egy ács...*-ből fogok felolvasni nigériaiaknak, és nem egy érdekes, furcsa álomban vagyok.

Beállok a sorba, közben eszembe jut a fürdőszobai világítósföldgömböm, amit az előző estéken sokáig tanulmányoztam, próbáltam megjegyezni az országokat, amelyek felett át fogok repülni: Görögország, Líbia, Niger.

Azt tervezem, hogy a repülőúton készülni fogok, naivul azt hiszem, elég lesz elolvasni néhány oldalt angolul a kortárs magyar irodalomról, a könyvkiadásról, és akkor nem izgulok majd annyira, hogy sok ember előtt kell angolul beszélnem, de csak eddig jutok: *political transition 1989*. Inkább elkezdem nézni a *Szárnyas fejdadás 2049*-et, ha jól tippelek, Líbia felett járhatunk.

Lassan elcsendesedik a gép, lekapcsolják a világítást, a legtöbben alszanak, van, aki kabátban és sapkában, van, aki egy rövid ujjúban, csak néhányan neszeznek, ahogy kimennek a mosdóba. Időnként belealszom a filmbe, de mindig kiderül, hogy nem kell sokat visszaporgetnem. Átrepülünk Niger felett is, már nincs sok hátra.

A zajhoz képest elég jól alszom, szerencsére a landolásnál se fáj nagyon a fülem. A szervezők megírták, hogy a reptérre majd kijönnek elélem. A gépről leszállva megállapítom, hogy ez a repülőtér is teljesen új, kifelé menet egyből kérik az oltási igazolványomat. [Az utazás Nigériába oltásokkal és vízumigényléssel kezdődik.] Hőkamerával is megnéznék, aztán beállok az útlevel-ellenőrzéshez, katonai egyenruhások egy formanyomtatványt osztogatnak, amit ki kell tölteni a belépéshez, izgulok, hogy el ne rontsam.

Amíg várom, hogy sorra kerüljek, a kísézőmmel kiszúrjuk egymást, mondjuk, nem túl nehéz. Annál nehezebb felismerni a bőröndjeimet, mert kis túlzással mindenkié ugyanolyan színű és méretű, mint az enyém. Nehezíti a dolgomat, hogy két kölcsönkoffert kell megtalálnom, amiknek a legfőbb ismertetőjük, hogy feketék, nehezek, és van rajtuk egy-egy mini, lélektanilag fontos sárgaréz lakat.

Az egyik viszonylag hamar előkerül, aztán semmi, rosszat sejtek, nem alaptalanul, mert amikor leállítják a futószalagot, kiderül, hogy a csomagok nagy része Isztambulban maradt. Hirtelen mindenki nagyon ideges lesz, mire feleszmélek, a kísézőm már rutinosan ott áll a pultnál, ahol fel kell írtni az elveszett bőröndöket. Elég nagy a tülekedés és a kiabálás. Addig én reménykedve újra körbejárom a szalagot, tele van gazdátlan csomagokkal, ám hiába vizsgálom meg mindegyiket, és nézem át az oldalra rakottakat is, az enyém sajnos nincs közöttük.

Kedd

Éjfél is elmúlik, mire kilépünk az abujai nemzetközi repülőtérrel, nincs időeltolódás, ugyanabban az időzónában vagyunk, mint Magyarország. Hűs fok van, nem mellbevágó, de azért meleg, mégiscsak a hóesésből indultam el otthonról. Elsétálunk a parkolóig, körülbelül ötven méter, akkor még sejtésem sincs arról, hogy ez a távolság lesz a leghosszabb, amit nem őrzött vagy elkerített területen teszek meg Nigériában.

Amióta kiléptem a kapun, próbálok rájönni, hogy mihez hasonlítható a levegő illata, ám képtelen vagyok beazonosítani, a fűszeres közhely, de mégis ez írja le a legjobban, mindenestre határozottan más, mint nálunk.

Abuja, ahol a szállásom lesz, ötven kilométerre van, útközben elmondják a tudnivalókat, mik a biztonsági előírások: a lényeg, hogy mindenhová kocsival megyünk, olyan nincs, hogy egyedül sétálgatok meg nézelődök a városban. Ahhoz képest, hogy éjszaka van, elég nagy a forgalom az autópályán. Időnként felbukkannak épületek a távolban, igyekszem minél több mindent befogadni, de csak az marad meg, hogy vaksötét van, de itt még a sötét is más.

Megérkezünk Abujába, a városban alig van közvilágítás, az autópályán több volt. Széles, hosszú, egyenes utakon megyünk. A szállás egy előkelőbb negyedben található, minden szép és rendezett, magas kerítésekkel, a tetejükön szögessdróttal, elvileg áram is van bennük.

Az ajtón belépve egy étkező-nappali fogad, ebből nyílik a hálószoba, a hűtő tele van étellel, ásványvízzel, csokival és keksszel. Kulcsra zárom az ajtót, leülök a bőrkanapéra, és akkor tényleg elhiszem, hogy megérkeztem, hogy tényleg Afrikában vagyok. Írok az otthoniaknak, és feltöltöm az elefántos videót az Instagramra.

Fáradt vagyok, de még egyáltalán nem álmos. Beülök a fürdőkádba, és folytatom magamra a meleg vizet. Jólesik, lassan kezdek elálmosodni is, amikor egyszer csak azt veszem észre, hogy valamilyen állat, talán egy gyík szaladt el a falon a hálószoba felé. Rövid tanakodás után úgy döntök, hogy inkább nem láttam semmit.

Fél 3, már régen aludnom kellene, de helyette elhúzom a beépített szekrény üveges ajtaját, és kipakolok a bőröndömből. Valahol azt olvastam, hogy új helyen sokkal éberebben alszik első alkalommal az ember, ez van belénk kódolva, ez szolgálja a túlélésünket évezredek óta. Éppen ezért számoljuk meg a sarkokat, vagyis

ellenőrizzük, hogy minden rendben van-e körülöttünk. Én egy széket szoktam az ajtó elé rakni, hogy nyugodtabban aludhassak, ezzel verve át az evolúciós kényszert. Most a fogast teszem az ajtó elé, de azért csak elkezdem megszámlolni a sarkokat is, elég sok van, remélem, egyet se hagytam ki.

Reggel 8 előtt egy-két perccel csörög a telefon, addigra már túl vagyok a reggeli készülődésen, ettem is, maláriagyógyszer bevéve, csak az írás marad el, pedig megfogadtam, hogy reggelente gyorsan lejegyzetelem a történéseket. Érdeklődnek, hogy aludtam. – Röviden! – felelem. Nevetünk. Néhány perc múlva jönnek értem.

Átbeszéljük a heti programot: ellátogatunk majd három iskolába, egy könyvesboltba, és lesz egy irodalmi est a magyar követségen. Azzal kezdik, hogy bizonyára olvastam a Külügy honlapján, mit írnak Nigériáról. – Olvastam – mondom, de azt nem teszem hozzá, hogy csak az elejét, mert annyiból is megértettem, nem ez a világ legbiztonságosabb helye. Aztán megpróbáljuk kitalálni, mi legyen a hiányzó könyvekkel, amik a másik bőrdömbben maradtak, mert azt terveztük, hogy minden iskolába viszünk egy-egy könyvcsomagot, magyar szerzők angolra fordított műveit. Abban maradunk, hogy a meglévőket szétszétjük, mindenki kap egy kisebb, jelképes csomagot, és ha majd megérkezik a többi, azokat utólag eljuttatják nekik. A könyvek után az irodalmi életre terelődik a szó, igyekszem röviden felvázolni, hogy hol helyezkedik el a koordináta-rendszerben az Írószövetség, a JAK, a Szépirók, a FISZ, vagyis honnan indultak, és most mi a szerepük.

Fél 10-kor indulunk a Doveland International Schoolba, ahová a nagykövet is velünk tart. *Sajnos elkövettem azt a hibát, hogy nem vettem fel egy hosszú ujjút, amikor beültem a légkondicionált autóba.* Nézem a várost, japánok tervezték és németek építették a nyolcvanas években, elsőre az lep meg, hogy mennyi ember van az utcán, még a forgalmasabb utak mentén is. Taxira, fuvarra várnak, vagy árulnak valamit, vagy egyszerűen csak gyalog mennek valahová, busz az elég ritkán jár, és nem igazán megbízható a menetrendje.

Készíték néhány fotót, közben telefonál a helyi szervező, egy költőnő, Salamatu Sule [a nevéét sz-szel kell ejteni], kérdezi, hogy hol járunk, mert a gyerekek már nagyon várnak minket, átküld egy fotót is, iskolai egyenruhás diákok ülnek törökülésben, lehetnek vagy százan. A felolvasások előtti izgalom, a szokásos bizsergető, inkább inspiráló érzés egyik pillanatról a másikra pánikszerű idegességbe csap át, de már nem lehet visszafordulni, azt sokkal hamarabb kellett volna. A városról mesélnek, de én csak azt jegyzem meg, hogy az abujai nemzeti stadionban egyszer nagyon kikapott a válogatott, és azóta babonából nem játszik ott a focicsapat.

Megérkezünk: magas kerítés, szögesdrót; megállunk a kapu előtt, kijön egy fegyveres őr, kinyitja a csomagtartót, körbejárja az autót, és egy tükörrel átvizsgálja az alját. Pontosan úgy, mint a filmekben, de a valóságban eléggé ijesztő, hogy erre van szükség. Mindent rendben talál, csak ezután emelik fel a sorompót és nyitják ki a kaput előttünk.

Behajtunk a főbejáratához, a lépcsőn fotó a tanárokkal és az igazgatónővel, aztán belépünk a hatalmas terembe. A gyerekek felállnak, a küldött fotó csalóka volt, kétszer annyian vannak, megállunk előttük, és az iskola zenekara játszani kezdi a nigériai himnuszt, a szövegét a színpad fölötti kivetítőn lehet olvasni. Voltam már néhány iskolai felolvasáson, himnusz eddig még sohasem volt. Elénekeljük az iskola

indulóját is, majd az igazgatónő köszönt minket. A nagykövet átadja neki az ajándékosmagot, közben a kivetítőn megjelenik a fényképem, az, amelyiken keresztbe fonom a karomat [Valuska Gábor felvétele], *Welcome Sandor at Doveland!*, Salamatu bemutat a gyerekeknek, majd a kezembe nyomja a mikrofont, és akkor ott állok kétszáz gyerek előtt Abujában, akik úgy néznek rám, mintha én lennék a világ összes híres írója egy személyben.

Az első mondatoknál még remeg a hangom, de aztán belelendülök, arról próbálok beszélni nekik, mennyire felemelő érzés a saját bőrömmön tapasztalni az irodalom hatását és erejét. Meg arról is, hogy tíz évvel korábban elkezdtem mondatokat írni a futásról, egy kis európai országban, egy olyan nyelven, amit tizenegynéhány millióan beszélnek [Nigéria lakossága jelenleg kétszázmillió], és ezek a mondatok most több ezer kilométerrel arrébb repítettek, hogy a hőesésből elindulva a napsütötte Afrikában találjam magam. *Jó lett volna a költöző madarakra emlékezni, és azt is elmondani nekik, hogy amikor annyi idős lehettem, mint ők, sokat gondoltam Afrikára!*

Utána Salamatuval kezdjük a felolvasást az *Egy ács...* elejéről, én magyarul, ő pedig angolul. Tíz mondatonként haladunk, figyelnek, ezt mindig lehet érezni felolvasás közben, és amíg Salamatu olvassa a fordítást, végképp megnyugszom. Fűrészem az arcokat, működnek a mondatok, időnként megállunk, kérdezzem őket az olvasásról, az irodalomról, írásról.

Később úgy folytatjuk, hogy egy mondat után egyből jön a fordítás, így jutunk el a negyvenkettedik mondatig, a végén megkérdezem tőlük, ki szeret futni, mennyi volt a legtöbb, amit futottak. Aztán elővesszük a Papírszínházat, ez egy olyan mesélési technika, hogy a történeteket nagy kartonlapokra nyomtatják, a nézők csak az illusztrációkat látják, a szöveg a lapok hátulján van. A mesét egy fakeretbe helyezzük, és onnan húzzuk ki oldalra, lapról lapra, ettől lesz színházszerű a hatás. A színpadra felraknak egy kis asztalt a keretnek, a gyerekek pedig közelebb jönnek kicsit, ez a gyakorlatban úgy néz ki, hogy az igazgatónő felállítja az első sort, előrelépteti őket két lépést, majd leülnek, így megy végig a legutolsó sorig. *A három kismalac* című mesét olvasom nekik angolul, majd a nagykövet *A kis kakas gyémánt félkrajcárját*, azt a részt nagyon szeretik, amikor a darazsak kergetik a török császárt.

A mesélés után még jönnek a kérdések: Mit csináljon az, aki író szeretne lenni? Kiskoromban álmodtam-e arról, hogy író leszek? Az, hogy szerkesztőként is dolgozom, segít-e az írásban? Jó kérdések, nem mindig könnyű rájuk felelni. Az igazgatónő a válaszaimat összefoglalja, kiemelve a tanulságokat.

A program egy közös fényképpel zárul fent a színpadon, alig férünk el. A beállítás is olyan katonásan zajlik, mint az előbb, sorról sorra. Amíg az igazgatónő és a fotós instrukcióit követjük, igyekszem úgy tenni, mintha nem venném észre, ahogy a gyerekek titokban méregetnek, az egyik óvatosan megérinti a karomat. Utólag kiderül, az is könnyen elképzelhető, hogy a jövő meghatározó nigériai értelmiségijeivel, üzletembereivel, politikusaival fotózkodtunk.

Körbevezetnek az iskola épületében, minden színes és barátságos. A gimnáziumi rész igazgatója azzal fogad minket, hogy több diákjuk is gondolkozik azon, hogy Debrecenbe kéne menni, pulykakakast kéne venni jelentkezik majd továbbtanulni. Amikor megemlítem, hogy a szüleim a debreceni orvosi egyetemen végeztek, az mindenkinek tetszik. Kapunk ajándékbögrét és prospektusokat az iskoláról, írunk

az évkönyvbe, egy utolsó közös fotó, és vége a látogatásnak. Salamatu odasúgja nekem: – Mindig bögrét adnak, hiába mondom nekik, hogy nem kell, van már belőle otthon vagy hat.

Vissza a szállásra, mindenki elégedett, nem számítottak ilyen jó fogadtatásra. Tompán bámulok ki az ablakon, hulla vagyok, de ez a jóleső fáradság, ami futóverseny után is szokott lenni, amikor azt érzi az ember, hogy kihozta magából a maximumot.

13 óra utána ebédelni indulunk. Az étterem egy kisebb bevásárlóközpont parkolója mellett van, természetesen ez is elkerített és őrzött terület. Suyát eszünk, nyársra tűzött húst laposra sütve, van belőle csirkés, marhahúsos és halas változat. Az oktatásra terelődik a szó, nem győzik hangsúlyozni, hogy ahol ma voltam, az egy magániskola, az állami iskolák egészen más körülmények között működnek. A suya finom, a kíváncsiság kedvéért megkóstolom a helyi sört [Star] is, ízlik.

Visszavisznek a szállásomra, kitesznek a kapu előtt, megteszem az első néhány lépésemet a nyílt utcán, de már ismét bent vagyok a zárt területen. Ledőlök egy kicsit, megírom az otthoniaknak a történéseket, az Instagramra se mulasztom el feltölteni a fotókat. Este 10 körül jönnek értem, megyünk vissza a reptérre a bőröndért.

Kezdek belerázódni a dolgokba, már automatikusan hozok magamnak vizet, plusz egy felsőt is. Útközben elmesélem, hogy mi volt az iskolában, közben egyre több mindent veszek észre az autópálya mellett: benzinkutakat, bevásárlóközpontot, egy hatalmas, stadionnyi templomot. *Menni bele a sötétbe, látni a csillagokat.*

A terminálba belépve ellenőriznek minket, kipakoltatják a zsebeinket, átvilágítják, utána motozás, majd lifttel felmegyünk az emeletre, forgolódnak ide-oda a folyosókon, aztán a mosdó mellett a megfelelő ajtót kinyitva ott is vagyunk a poggyászkiaadó futószalag mellett. Egy-két tegnapi utassal felismerjük egymást, köszönünk, és méltatlankodunk kicsit, de alapvetően bizakodó a hangulat. Várunk. Lassan mindenki felveszi a szerinte legalkalmasabb pozíciót, én közvetlenül odaállok, ahol majd felbukkannak a poggyászok a mélyből. Tudatosítom magamban, hogy fekete bőröndöt keresek, a felső fogantyúba ragasztott azonosítóval, kis, sárgaréz lakattal.

Akadozva érkeznek a kofferek, aztán sokáig ugyanazok keringenek körbe-körbe, csak néhány emberé jött meg, az enyém egyelőre sehol.

Végül ismét anélkül áll le a szalag, hogy a bőröndöm rajta lenne, egy japán vonású nővel csalódottan tárjuk szét a karunkat, ezzel a géppel sem érkezett meg a bagázsunk, a batyunk, a bornyúnk, a cókómókunk, a cuccunk, a csomagunk, a holmink, a málhánk, a motyónk, a pakkunk, az útikésztségünk, az útitászkánk. [Van még rá szó?] Arra jutunk, hogy annyi lehet a korábbi elmaradás, hogy nem tudják utolérni magukat, így folyamatosan termelik a hiányt. *Folyamatosan termelni a hiányt.*

Szerda

Ismét fél 3 van, mire ágyba kerülök, teljesen felborult a biológiai óráim. Felületesen és kis szakaszokban alszom. A mellettem lévő autópálya hangos, éjszaka is sűrű a forgalom, és időnként besüvít a szél a nem tökéletesen záródó ablakréseken. Gyakran felriadok: kimegyek a vécére, iszom, forgolódom, olvasok, nézem az órát.

Reggeli 8-kor akarával kínálnak, babból készült, olajban kisütött golyócskákkal, ízlik, de a csípős fűszerbe nem mártogatom bele. Utána átbeszéljük a mai menet-

rendet. Abban maradunk, hogy ma korábban indulunk, szerencsére a Famaks British School sokkal közelebb van, mint a Doveland.

A nagykövet autójával megyünk, így egy mozgó, mini Magyarország ablakai mögül nézhetem a délelőtti Abuját, ugyanaz a nyüzsgés, mint előző nap. Hamar megérkezünk, itt is magas kerítés és örök fogadnak, és akkor beugrik, hogy mindez mire emlékeztet: az újhelyi börtönre.

Ezúttal bőven van időnk a kezdésig, a diákok éppen központi szintfelmérőt írnak. Bekísérnek az igazgatóhoz, nagydarab, szemüveges férfi. Próbálunk beszélgetni, ám inkább feszélyezett udvariaskodás az egész, nem jellemző, hogy egy európai író nagykövet látogat el hozzájuk. Az igazgató a nevünkre kíváncsi, diktálni kezdjük, de egyszerűbb, ha névjegyet cserélünk.

Azután körbevezetnek minket az épületben. A tantermek jól felszereltek, az óvodától a gimnáziumig járnak ide a gyerekek. Mindent megmutatnak, semmi sem maradhat ki. Az aulában már kezdenek összegyűlni a diákok, gyorsan megszámolom őket, ha megtelik az egész, akkor körülbelül százötvenen leszünk. Salamatu itt is mindent előkészített, a kis asztal, a mikrofonok a helyükön. A színpadról kell csak oldalra húzni a feldíszített fenyőfákat, nem baj, ezzel is telik az idő. Hiába tudom előre, hogy mire számíthatok, mégis izgulok.

A forgatókönyv a szokásos: himnusz, ima, bemutatás, néhány szó magamról, párhuzamos felolvasás az *Egy ács...*-ből, utána a nigériai írószövetség előző elnöke, Denja Abdullahi olvassa fel, pontosabban adja elő az egyik meséjét. Ezután Papírszínház, *A kis kakas...*, én húzom a lapokat, a nagykövet olvassa angolul. Majd jönnek a kérdések: – Hogyan lehet könnyek nélkül sírni? – kérdezi például egy kislány, utalva erre a mondatra a könyvből:

XXXVIII. Sírás nélküli sírás lenni.

– Hogyan találsz ki egy történetet? Mi volt a legizgalmasabb írói élményed? – Most se könnyű válaszolni, annál jobb konstatálni, hogy itt is működnek a mondatok, azaz már két helyen, ami többet jelent, vagyis *mindenholt*. Ilyen gondolatok cikáznak a fejemben, miközben záróköszöntőt mond az igazgató, a nagykövet, egy tanárnő, az iskolafenntartó, legvégül a nagykövettel kapunk egy bekeretezett oklevelet a Nigériában végzett irodalomnépszerűsítő munkánkért. [Mondom én, hogy a két iskola az már az egész ország!] A fotózás itt sem maradhat el, külön-külön az osztálytitkárokkal, mindez természetesen szigorú forgatókönyv szerint, mindenkinek meghatározott helye van, nem lehet csak úgy összevissza állni, ahogy a kedvünk tartja.

Ahogy megyünk visszafelé, még mindig az az érzésem a városról, hogy megjegyezhetetlenül kusza, pedig minden nyílegyenesen kimért és precíz. A Hilton szálló kiemelkedik a többi épület közül, jó viszonyítási pont, az utcán rengeteg az ember, számomra megfejthetetlen logika alapján alakulnak ki kisebb gócpontok és csoportosulások. Úgy tűnik, mintha egyszerre rohannának és lennének kényelmesen ráérősek. Az utak mentén a gyümölcstől kezdve a ruháig mindent lehet kapni. Azt mondják, ha valahol sok ember verődik össze, hamar megjelennek az árusok is.

Elmegyünk az elnöki rezidencia mellett, a sofőr szól, hogy azt inkább ne fotózzam, nem szeretik. A nagykövet mesél egy kicsit a beiktatási ceremóniájáról.

Az egyik piros lámpánál könyveket árulnak a kocsik között, gondolkozás nélkül lefényképezem őket, ez érthető módon nem tetszik nekik, ordibálni kezdenek és az autó kilincsét rángatni, én meg úgy megszeppenek, mint egy gyerek. Pedig csak egy idióta vagyok, én sem örülnék neki, ha kérdés nélkül fotóznának. A sofőr előrébb gurul, és ezzel a dolog el is van intézve. – Balra meg ott a nigériai Nemzeti Mecset!

Elhaladunk egy titokzatos, fehérre festett villa mellett, pontosan senki sem tudja, hogy ki használja, a kertjét folyamatosan gondozzák, ez az egyetlen régi épület, amit Abujában látok. Egyszerű, mégis elegáns, azért is jegyzem meg, mert itt kell majd balra fordulnunk, vissza a szállásomhoz.

Újra a szobámban, fáradt vagyok, de mielőtt kicsit ledőlnek, azért még felrakom az Instagramra a bekeretezett oklevelet. Vacsorára a szervezőkhöz vagyok hivatalos, ez azt jelenti, hogy majd eljönnek értem kocsival, és átvisznek a gyalog nem túl messzire található lakásukhoz. Mégsem ennyi az út, mert előtte elmegyünk egy kis piacra gyümölcsöt és sört venni.

Kiszállunk az autóból, először vagyok nem zárt és fegyverekkel őrzött területen. Annyiszor és annyian mondták már itt nekem, hogy így a biztonság, meg úgy a biztonság, hogy csak óvatosan indulok el, mintha tojásokon lépkednék. A piac egy kisebb éjjel-nappali bolt körül tíz árust jelent. Az összes standon szépen és gusztusosan vannak elhelyezve a zöldségek és a gyümölcsök. Próbálnak megnyugtatni, biztatnak, hogy bátran alkudozzak, fotózzak, itt megszokták a fehéreket. A helyi pénz a naira, egy az egyben lehet számolni a forinttal. Egy inycsiklandozóan előkészített ananász, dinnye, papaya gyümölcstől 500 naira. Egy kiló alma 800 naira, veszünk sört is, kis dobozost, 170 naira.

Mielőtt visszaülünk a kocsiba, egy nagy fán madarakat kezdek fotózni. *Erre is csak utólag emlékszem, miután átnéztem a fényképeket, pedig még videót is csináltam, ahogy énekelnek és csiripelnek. Szóval ott voltam Afrikában, láttam is madarakat, de ahelyett, hogy a költöző madarainkra gondoltam volna, ész nélkül fotóztam! Ennyit a gyerekkori álmokról...*

Vacsora után átadok nekik egy dedikált példányt az *Egy ács...*-ből, mindenkinek szoktam választani egy mondatot, pontosabban az utolsó három szavát. Egyikük a sajtóját kezdi keresni, amikor átülünk a kanapéra; érdekes látni, ahogy a szemem láttára olvassák a könyvemet.

A kínált pálinkától és sörtől kellemesen elzsibbadok, kérdezzem őket, milyenek itt a hétköznapok, mennyire lehet megszokni a bezártságot. Tanulok egy újabb szót is: *intézményemleg*, vagyis illik úgy átadni a helyünket, hogy mindig legyenek a helyi viszonyokat már ismerő, tapasztaltabb munkatársak. A Fiatal Írók Szövetsége jut eszembe, hogy ez nekünk talán sikerült, mondom is nekik, hogy még fél évig, negyvenéves koromig lehetek a tagja, addig fiatal írónak számítok.

Rám írnak messengeren, hogy majd 22:15 körül jönnek értem, hamarosan kezdődik a bőröndprojekt második felvonása. Indulás előtt gyorsan megmosnak nekem egy almát, mosogatószerrel (!), mintha tányér vagy bögre lenne. Nagyon furcsa látvány! Elmosogatott almát még nem ettem.

Víz, pulcsi bekészítve, indulhatunk ki a reptérre. Annyit már sikerült megjegyezni, hogy miután elhagyjuk a kacsaringós utcákat, egy szélesebb úton kell jobbra, felfelé kanyarodnunk, onnan nem sokkal később megint jobbra, egy még szélesebb útra, és egyszer majd valamikor felhajtunk a repülőtérre vezető autópályára.

Belefutunk egy útellenőrzésbe, fegyveres katona állítja meg az autónkat, bevilágít az ablakon, aztán int, hogy mehetünk tovább. Állítólag nem mindig könnyű eldönteni, igazi vagy pszeudokatonával van-e az embernek dolga.

Ezután már nyugodt az út a repülőtérig. Elhaladunk a templom-stadion mellett, megkérdezem a sofórt, hogy hányan férnek el benne, húszezren, és hétvégente *meg is telik*. A parkolóban várjuk ki, hogy leszálljon a gép, bőven van időnk. Örülök, hogy nem kell a négy fal között lennem.

Megérkezik a repülőgép, lassan mi is bemegyünk, minden a szokott módon történik: átvilágítás, motozás, lift, első ellenőrzőpont. A másodiknál viszont elakadunk, nem engednek tovább, így a csomagkiadóhoz se jutunk be. – Kedves utasaink, kérjük, hogy itt, a vonal túloldalán váraкоzzanak, ne tartsák fel az érkező utasokat. Önöket csak akkor fogjuk tudni beengedni, ha ők már távoztak. – Mindenki türelmesen várakozik a vonalon túl ott áll közvetlenül a fotocellás ajtó előtt, és minden egyes alkalommal megpróbál bejutni, amikor kinyílik. A biztonságiak intézkednek, amire többnyire ordibálás, veszekedés a válasz, de ez itt, úgy tűnik, megszokott, mert néhány perc múlva mindenki megnyugszik. A türelmetlenebbeket igyekeznek folyamatosan a vonal túloldalára tolni, kisebb-nagyobb sikerrel.

Csütörtök

Ha nem lennék érintett, és nem kéne éjjél után is a reptéren lennem, *a vonalon túl*, nagyvonalúan egy performance-nak nevezhetném a helyzetet, ami egy szűk, reptéri kordonszalaggal elkerített négyzet alakú téren játszódik, körülbelül ötven elcsigázott utas és három egyenruhás főszereléssel.

A helyzet viszonylag nyugodt, csak időnként *üvöltések* emelik fel a hangjuk a várakozók. Aztán felbukkan három elegánsan öltözött férfi, ők is megpróbálnak bejutni a *hagyományos* módon, látszólag sikertelenül, ám valamilyen bennfentesebb kapcsolattal rendelkezhetnek, mert néhány perc múlva, amikor kitarul a fotocellás ajtó, már bent látni őket. Ez, mondhatni, olaj a tűzre, a hangulat a tetőfokára hág, a szituáció kezd tarthatatlanná válni, erre már megjelenik a biztonsági főnök is, aki határozottabban ordítja le mindenkinek a fejét.

A helyzetet végül a Turkish Airlines alkalmazottja oldja meg, aki kezében egy listával megáll az emberek előtt, és az utasok nevét kezdi hangosan felolvasni. Akié elhangzik, és a poggyászszáma is stimmel, azt a bal oldali, piros szalagon túli területre állítják. Két-három méterrel kerülnek csupán arrébb, de ott lenni szemmel láthatólag megnyugtató a kedélyeket. Eleinte nagyon szigorúan engedik oda az embereket, a *határátlépést* a biztonsági főnök felügyeli, csak az juthat át, akire rábólint a listás fiatalember. Az ajtó után most mindenki köré tömörül, idegesen kérdezzetik egymástól, hogy kaptak-e értesítést e-mailben vagy telefonon a légitársaságtól, én nem kaptam, ám a kísérem szerint ez semmit sem jelent. Ezzel a névsorolvasással eltelik bő egy óra, a nevem ugyan nincs a listán, de mi is odasétálunk a kiválasztottak közé.

Végül a mosdó melletti ajtó előtt felsorakozunk, libasorban, már mindenki nyugodt, vagy csak belefáradt az idegeskedésbe, kicsit énekelnek és táncolnak is. Körülbelül tizenöt-húsz perc még, és elkezdene beengedni minket, mi a sor végén ballagunk a többiek után.

Végre bent. Körbe vesszük a futószalagot, elkezdenek jönni szépen sorban a *mások* bőröndjei, a *mások* fekete bőröndjei. Hullafáradt vagyok, de azt azért elég hamar felfogom, hogy hiába megyek körbe újra, negyedszerre is, az enyém nincs a csomagok között. Eddig egyáltalán nem hiányzott a neszesszerem, most viszont már mindennél jobban akarom! Kifelé összefutunk a tegnapi japán arcú nővel, akitől megtudjuk, hogy az emeleten, a Turkish standjánál, kártérítést fizetnek, sóhajtok egyet, és felmegyünk az emeletre.

Kitöltöm a papírokat, lemásolják az útlevelem és a csomagazonosítót, egyből fizetnek készpénzben. Minden flottul és *gyorsan* megy, egy óra alatt végzünk is, a kísérőm közben megszerezte az egyik reptéri alkalmazott telefonszámát, majd őt fogja hívni, hogy megtudjuk a legfrissebb infókat.

3 óra van, mire visszaérek a szállásra, lefekvés előtt még lezuhanyozom, újból találkozom egy gyíkkal, ez most kisebb. Érzem a torkom, és egyre gyakrabban kell orrot fújnom. Egyszer melegem van, egyszer meg fázom. Kimerültem. Rosszul alszom, azon idegeskedem, hogy nem lesz hangom reggelre.

Nem sokkal 8 óra előtt ébredek, gyorsan összekapom magam, a torkom viszonylag rendben van. Ma az Amerikai Iskolában kezdünk, ide nem jön se Salamatu, se a nagykövet, csak papírszínházazás lesz. Az iskola könyvtárosa elég sűrű programot állított össze: délelőtt három csoportban fogunk mesélni, azután átmegyünk egy állami iskolába, majd ebéd, és még négy csoport vár ránk.

A bejutás itt a legkörülményesebb, a hátizsákomat szigorúbban ellenőrzik, mint a reptéren. A campus az előző két magániskoláéhoz képest otthonosabb, kuckósabb. Ide a legtehetősebb helyiek, üzletemberek, diplomaták gyerekei járnak. Az a forгатókönyv, hogy először én adok elő egy Papírszínház-mesét, aztán megkérem a helyi pedagógust, hogy ő is olvasson fel egyet a korosztálynak megfelelően, vannak óvodások és kisiskolások is. Érdekes nézni, mennyire másképpen mesélnek, előjönnek a fakeset mellé, és pluszban el is mutogatják a történeteket.

Közben jönnek a hírek, hogy fent északon újabb mézszárlások voltak, ez egy random hír lenne számomra az ~~indexen~~ interneten, amit talán el se olvasnék, de most sokkal jobban az elevenembe vág. Az állami iskolába jön velünk (vagy mi velem?) egy amerikai gyerekkönyvíró, Bruce Hale, aki, az Amerikai Iskola vendége, már egy hete itt van Abujában, és mindennap bejár a csoportokba. Öten szállunk be a furgonba: a könyvtáros, egy tanítónő, a kísérőm, Bruce és én, bezárul az ajtó, majd elindulunk egy másik valóságba. *Elindulni egy másik valóságba.*

Csupán néhány száz métert kell megtennünk, de annyira rossz az út, hogy csak lépésben lehet haladni. Letaglózóan durva a kontraszt az amerikai campus és a kinti állapotok között. Pedig mindössze egy kátyús földúton megyünk, körülöttünk házak, utcák, néha felbukkanó emberek, de mégis...

Kerítés, szögesdrót, örök, behajtottunk az iskola udvarára. [Feladat: megpróbálni ügyesen lefesteríteni egy kopár iskolaudvart, aminek a közepén egy szem vízcsap árvalkodik, sehol egy fa, fű vagy növények.] Az igazgatónő ünnepélyesen fogad minket, díszes, piros ruhában van. Az iskola lényegében két egymással szemközti hosszúkás épületből áll, közte gyér növényzet, tíz-tizenkét tanterem lehet itt.

Bekísérnek az első osztályterembe, legszívesebben azzal a lendülettel ki is fordulnék. Voltam már néhány iskolában felolvasni, voltak köztük *szerényebb* fel-

szereltségűek is, de ez semmihez sem hasonlítható, vagyis nyilván hasonlítható, viszont ettől még éppen olyan sokkoló marad a dolog, hogy léteznek gyerekek, vagyis létezhetnek gyerekek, akiknek ilyen körülmények között kell tanulniuk. *Persze elméletben tisztában van ezzel az ember, hogy millióknak kell méltatlan körülmények között élniük, de mindezt látni és tapasztalni a gyakorlatban, azért egészen más érzés!*

Elkezdem nekik angolul mesélni *A kis kakas...*-t, mindent beleadok, hogy a lehető legjobban sikerüljön, és szerencsére működik. Mert miért ne működne?! Egyre közelebb jönnek hozzám, figyelnek, időnként felszisszennek, nevetnek. Leírhatatlan energia jön át, először érzem azt igazán, hogy tényleg volt értelme elutaznom ide, hogy ennek van csak igazán tétje. A végén tapsolnak, torokszorító érzés.

A következő osztályba velünk tart az igazgatónő, aki, miután bemutat minket, felhívja a tanulók figyelmét, hogy rendesen viselkedjenek, mert ugye nem szeretnék, hogy miattuk ne jöjjenek majd legközelebb ezek a *kedves vendégek*. Elhangzik a *Hands!* kérés is, amire egyszerre fonják karba a kezüket a gyerekek. Először azt hiszem, rosszul hallok, de sajnos nem. Síri csöndben húzom előre az egyik padot a fakeretnek, miközben a tanári asztalon meglátok egy favesszőt... Sóhaj, nagy levegő, kezdem itt is *A kis kakas...*-t, mindent bevetek, de az igazgatónő feszélyezi őket.

Még egy osztály van hátra, amíg átsétálunk oda, udvariasan próbálom jelezni az igazgatónőnek, hogy pont az a lényeg, hogy legyen interakció, egy kis hangoskodás, alapzaj belefér. Hiába. Összerakom itt is a Papírszínházat, viszont megkérem az amerikai tanárnőt, meséljen inkább ő helyettem. Oldalra húzódok, az osztályt figyelem, a helyi tanítónőt, egy fiatal, vékony lányt, a hátán kisbaba. Tetszik nekik, és ez a lényeg!

Kivonul az igazgatónő, amíg visszapakolok, odajön a tanítónő, és megköszöni az élményt. – Isten áldja magukat! – így búcsúzik.

Lassan indulunk vissza, Bruce még az igazgatónővel jópofizik, és egy szelfit kér tőle, mert nagyon szereti a szép nőket, felhúzom a szemöldökömet. Mielőtt beszállnék a furgonba, lopva lefotózom az iskolaudvart, szeretném megörökíteni a pillanatot, nehogy az emlékezet évekkel később megszépítse a dolgokat.

A visszazötykölődés közben a könyvtárostól megtudjuk, hogy sokáig kerestek egy partneriskolát, húsz közül választották ki ezt, mert itt voltak a legmegfelelőbbek a körülmények: van kerítés, megbízhatóak, lehet velük együttműködni.

Újra belépve az Amerikai Iskola előcsarnokába, még nagyobb az ellentét a két valóság között. Elmegyünk kezét mosni, szimbolikus, mossuk kezeinket, aztán ebéd, utána még vár ránk négy osztály. Ide már velünk tart a könyvtáros. Hamar kialakul a műsor. Felesben felolvassuk *A kis kakas...*-t, majd a gyerekek kipróbálhatják, hogyan kell kihúzni a lapokat a fakeretből, aztán kérdések következnek. Minden csoportban megkérdezzük a gyerekektől, hogy melyik országból jöttek – gyakorlatilag mindenhol: Nigéria, USA, Olaszország, Anglia, Izrael, Chile.

Vissza a szállásra, legszívesebben bebújnék az ágyba, és aludnék reggelig. Egyre jobban érzem a torkom, ráadásul még mindig lüktet bennem az állami iskolai látogatás, de muszáj összekaparnom magam, mert 4-től az Adam's Pages nevű könyvesboltban lesz jelenésünk, ahol Salamatuval fogunk beszélgetni helyi szerzők, könyvkiadók, újságírók előtt. A nagykövet is ott lesz, majd ő köszönti az egybegyűlteket.

A könyvesbolt a Machima Plazában van, ami egy háromemeletes épület, messziről úgy tűnik, mint egy bezárás előtt álló raktár. Közelről is! A lépcsőház sötét és kihalt,

felmegyünk a harmadik emeletre, és betoppanunk egy nagyon hangulatos üzletbe, már szépen gyülekeznek az emberek, huszonötön leszünk végül. A kezdéshez húsz perc csúszást nyugodtan hozzá lehet adni, előtte elszaladok a mosdóba, át kell menni hozzá egy erkélyen, egy újabb valóság tárul fel előttem a hátsó udvaron, amihez egy aggregátor zúgása adja meg az alaphangot.

Az est egy könyvesbolti tárlattal indul, a tulajdonos bemutatja nekünk az üzletet, a legnagyobb falon csak nigériai szerzők művei vannak, a könyvkiadók nagy része Lagosban működik. Aztán van minden, ami kell: szépirodalom, krimi, ezotéria, sport, önfejlesztés, albumok, gyerekkönyvek, az összes angol nyelven. Utána visszamegyünk a belső terembe, mindenki, aki eljött, bemutatkozik, és elkezdődik a beszélgetés.

Salamatu mond rólam néhány szót, utána felolvasunk, én magyarul, ő angolul, öt mondatonként váltunk, végül kicsit beszélünk a magyar irodalomról és könyvkiadásról, majd a nagykövettel felesben felolvassuk *A kis kakas...*-t, amíg olvassa az angol részt, arra gondolok, milyen jó, hogy ma már nem kell többször előadnom.

És végre eljön az a pillanat is, amikor elhangzik a bűvös mondat: – Van valakinek kérdése? – Itthon az esetek kilencvennyolc százalékában ez azt jelenti, hogy egy perc csend után kiderül, hogy senkinek nincs, és akkor vége is a rendezvénynek, lehet szépen hazamenni. Itt szó sincs erről, többen is kérdeznek, vagyis felállnak, elmondják a véleményüket, aztán jön a kérdés vagy kérdések, csak győzze az ember kihámozni a lényegét. Például, miért van az, hogy nem teszek említést a hazámról és a politikai helyzetről a szövegemben? Van, aki azzal kezd, mennyire örül, hogy magyarul is hallhatta a mondatokat, nem csak fordításban, mert neki az eredeti sokkal jobban tetszett, és az volt az érzése, a fordítás túlságosan leegyszerűsítette az eredetit, mit gondolok erről, és mennyire zavar ez. Az egyik nő elmondja, ő nem is gondolt még így a futásra, hogy ezt *élvezni is lehet*, és most kedvet kapott ahhoz, hogy újra elkezdjen kocogni.

A nap kérdése kétségkívül az, hogy miért kellett a *kukurikút cocododdle do-ra* fordítani. A kérdező ekkor a többiek felé fordul: – Gyerekkorotokban nektek is volt kakasotok, hát hogy kukorékol egy kakas? Így! – és kukorékolni kezd, majd erre mások is megmutatják, ők hogyan emlékeznek. *Kukurékolni egy irodalmi esten.*

A legvégén még odajött hozzám egy rádióriporter lány, készített velem egy interjút, de igazából fogalmam sincs, hogy mik voltak a kérdései, és miket válaszoltam, annyira kimerültem. Remélem, hogy a magyar irodalomról és az ottani tapasztalataimról beszéltem.

Vissza a szállásra, szerencsére ma este már nem kell kimenni a repülőtérre. Komótosan megvacsorázom, olyan érzésem van, mintha egy lassított filmben lennék. Ülök a kanapén, bámulok magam elé, melegem van, de inkább mégse indítom el a légkondit, érzem a torkom, az orrom is folyni kezd. Még jobban lelassul az idő, 11 óra van, aludnom kéne, de nem vagyok álmos. Lezuhanyozom, ez ellazít egy kicsit. Egy újabb gyík szalad el a falon, már csak intek neki.

Péntek

Hajnaltól egy nagy csattanásra riadok fel. Karambol. Hirtelen fogalmam sincs, hogy hol vagyok, beletelik egy kis időbe, mire megtalálom a koordinátákat: Afrika,

Nigéria, Abuja. Kimegyek az erkélyre, onnan követem az eseményeket, ahogy a két autó utasai vitatkoznak és kiabálnak egymással. Visszafekszem, maradt még néhány óráam az ébresztőig.

A körülményekhez képest frissen és üdén ébredek. A reggelinél már beleforgatom az akarómat a csípős fűszerbe.

Átbeszéljük a napi programot, egy tévéinterjú és egy irodalmi est van hátra, ami a magyar követségen lesz. Öltönyös buli, vagyis inget is kell majd vasalni. Csörög a telefon, a tévések azok, úgy készülünk, hogy az interjú élő adás lesz, de még nem tudják pontosan, hány órától..., újabb hívás, délelőtt lesz..., lehet, hogy mégis délután..., majd valamikor..., biztos, hogy ma..., újabb verzió, kijönnek a követségre, és ott veszik fel..., végül aztán kiderül, hogy csak délután kell bemennünk a stúdióba.

Közben a repülőtéri embertől megtudjuk, hogy elvileg megérkezett a bőrönd, el tudunk menni érte, meg is van a délelőtti program. Gördülünk a reptéri úton, kétoldalt ~~délceg motorosok kísérik~~ állatok legelésznek, rengeteg a kocsi és az ember, sokszor úgy tűnik, a semmi közepén váraognak valamire, mintha elfelejtették volna, hová is tartanak. *Állni a semmi közepén, mégis tartani valamerre.*

Fotóztatok, furcsa, hogy fényes nappal van, lényegében most tűnik csak fel, hogy minden zöld. A fák, a fű, minden burjánzik, nemrég ért véget az esős évszak.

A reptéren egy sarokban vannak félrerakva a gazdátlan csomagok, átnézem őket, és... és nem találok a sajátomat! Átvizsgálom újra az összest, semmi, aztán a kísérőmmel együtt, egyenként, és akkor végre meglesz. MEGVAN!!! Éppen időben, holnap utazom haza.

Visszafelé az út egyre rövidebbnek tűnik, a szálláson gyorsan felfrissítem magam, nincs túl sok időm, indulnunk kell az interjúra. Útközben megtudom, hogy ez a Nigériai TV, nemcsak Nigériában, hanem a környező országokban is sugároz.

Egy fiatal riporternő fogad minket, tradicionális ruhában van, olyan, mintha most sétált volna le a kifutóról. Közben befut Salamatu is. Bekísérnek egy hűvös szobába, mégsem élő adás lesz, ettől kicsit megnyugszom. Beültetnek egy fotelbe, bemikrofonoznak, és beállítják a fényeket. A felvétel előtt átbeszéljük a kérdéseket, megemlítem, hogy nagyon jól működött Salamatuval a párhuzamos felolvasás, addig erőszakoskedem, amíg végül abban maradunk, hogy olvassak fel három mondatot magyarul, utána meg majd Salamatu angolul, és vele is készítenek egy interjút.

A riportert arról kérdez, milyen volt itt, mik a tapasztalataim, néhány szóban a magyar irodalomról is beszélünk. Aztán jön a felolvasás, előtte még belenézek a kamerába, és ezt mondom magyarul(!): – Köszöntöm a kedves nézőket... – és elkezdem az első három mondatát az *Egy ács...-nak*.

I. Már csak két perced van hátra, lassan elszámolsz 42-ig.

II. Egy város széle vagy közepe számít a távolságnál?

III. Spárta közelebb van, mint gondolnád, gyerünk, fiú, szaladj a hírről!

Még felvesznek egy-két vágóképet, és vége. A többiek szerint rendben volt, én nem tudom megítélni. Salamatu következik, őt máshová ültetik, amíg zajlik az átállítás, megkérdezi a riporternőt, hogy szerinte ki ez az egy ács nevelt fia. A riporternő rávágja, hogy hát egy fiú, akinek az apja ács, és házakat épít, aztán lassan rám néz,

és értetlenkedve megkérdezi, miért nem mondtam el neki az interjú során, hogy ez Jézus is lehet. Minden vissza: mikrofon, fények és további kérdések. A legjobban az érdekli, hogy mi van akkor, ha valakinek nem ugrik be, hogy ez a nevelt fiú kicsoda. Semmi gond, válaszolok, éppen erről szól ez a könyv, hogy bármit szabad gondolni egy mondatról, nincs jó vagy rossz megfejtés, sőt nyugodtan ki is lehet hagyni egyet-egyét, ha elsőre nem mond nekünk semmit.

Salamatu az iskolai látogatásokról, a könyvesbolti beszélgetésről, a párhuzamos felolvasásokról és az *Egy ács...*-ről mesél neki, pontosan azokat mondja a könyvemről, amit én is gondolok róla, mindezt úgy, hogy csak az első száz mondatát ismeri. Leírhatatlanul jó érzés!

Az interjú után találkozom a nagykövettel. Neki is adok egy dedikált példányt az *Egy ács...*-ből, a város felett porfelhő, harmattan, de így is gyönyörű a látvány, próbálok betájolni magam, megkeresem a Hiltont és a Nemzeti Mecsetet, most látszik igazán, hogy milyen hatalmas a főváros.

Visszafelé az irodalomról és az olvasásról beszélgetünk. *Ezt se gondoltam volna, hogy többek között Ottlik és Hajnóczy lesz a téma Abujában!*

Egy kis alvást tervezek az esti program előtt, csak előtte még ki kell vasalnom az ingemet. Öt óra körül kezdenek szállingózni az emberek, egy-két ismerős arcot látok tegnapról. Megérkezik Salamatu, a szokottnál is színesebb és ünnepélyesebb.

Átbeszéljük a műsort, megkérem, hogy ő is olvasson fel egy saját szöveget, majd az *Egy ács...*-ből a 43.-tól a 70. mondatig megyünk, én hármát magyarul, ő pedig hármát angolul, utána beszélgetés, felváltva kérdezzük egymást, legvégül a közönségnek adjuk át a szót. Az estet egy helyi gitáros egy-egy dala keretezi.

Lassan megtelnek az ülőhelyek, harmincan lehetünk, a nagykövet köszönt minket, és elkezdődik az est. Ez sikerül a legjobban, a mondatok működnek, teszik a dolgukat, már nincs is szükségük rám, szinte látom magam kívülről, ülök egy kanapén, és az irodalomról beszélgetek, minden a helyén: *elégedettség, öröm, nyugalom* – ezek most a szavaim. A közönség kérdései itt sem maradnak el, sokat beszélgetünk erről a mondatról:

62. Hóesésben várni a buszt, hogy hazavigyen a könyvtárból.

A havazás nagyon tetszik nekik, elég elreptetni egy mondatot egy másik kontinensre, és egyből más lesz a dinamikája. Végül elfogynak a kérdések, jöhet a záró gitározás és ének.

Megköszönöm Salamatunak az egész heti segítséget, és hogy az angol hangom volt Abujában. Aztán beszélgetni kezdek azzal a nővel, aki tegnap azt mondta, hogy kedvet kapott a futáshoz, kiderül, hogy ő is szokott írni. Egyszer csak megkérdezi: – Sándor, egyet nem értek, maguk, európaiak mindig ezekben az öltönyökben vannak [ekkor megdörzsöli kicsit a zakóm ujját], miért nem viselik a tradicionális ruhákat? – Jogos kérdés, próbálok neki elmagyarázni, hogy nálunk inkább a néptáncosok hordják a fellépéseiken, de az utcán, a hétköznapiakban nem igazán jellemző. Nem állok neki fejtegetni, hogy nálunk, ha valaki megjelenik díszmagyarban, az mi mindent jelenthet...

Koccintunk a szervezőkkel, sűrű egy hét volt, úgy érzem, hogy kihoztuk belőle a legtöbbet. Megköszönöm újra a meghívást, végre én is fellélegezhetek. Ez volt az

utolsó program, érdekes volt, de mégis az a legjobb, hogy már vége! Lefekvés előtt írok az otthoniaknak, képeket is töltök fel az Instagramra. *Vajon hány év múlva fog az Instagram az *twiiv* Index sorsára jutni?* Valamivel jobban alszom, mint az előző éjszakákon, de azért még így is sokszor felriadok.

Szombat

„Utazom haza!” – egyből erre gondolok, amikor kinyitom a szemem, és bár nem szokásom, amit lehet, már előre elpakolok a bőröndömbébe.

Lett még egy hivatalos programom, a követségen beülök a diákokhoz a magyar nyelvtanfolyamra. Furcsa, hogy most magyarul kell beszélnem, aztán a tanárnővel felolvasunk nekik egy Papírszínház-mesét, én magyarul, ő meg angolul.

Fél 12 körül elvisznek egy kis városnézésre, az első állomás egy karácsonyi vásár, ami egy őrzött parkban van, az edényektől kezdve a fülbevalókon és hűtőmágneseken át a maszkokig minden kapható, olyan, mint nálunk egy dizájnvásár. Tűz a nap, a fejembe nyomnak egy sapkát, bekenem magam naptejgel, magamtól eszembe se jutna. Először érzem magam *normálisan*, vagyis először érzem, hogy itt azért létezik egy élhető élet is, nem csak autóval utazás egyik épülettől a másikig.

Forgolódnak az árusok között, közben figyelem a listámat, hogy mindenkinek meglegyen az ajándék, amit terveztem. Alkudozom is, de csak udvariasságból. Átnézünk egy másik piacra is, itt hosszú, tömött sorokban vannak egymás mellett az árusok, mintha egy bazárban lennénk. Többnyire képzőművészek festményeit, szobraikat, ajándéktárgyait lehet kapni. Ez a környék sokkal szegényesebb, fegyveres őrök sincsenek. A napot is érezni kezdem, igaz, ennyi időt még egyszer sem töltöttem el egyfolytában a szabadban, amióta itt vagyok.

Elmegyünk egy plázába, hogy lássak ilyet is, egy újabb valóság, főleg a művészpiachoz képest. Minden csillog, minden márvány, az emberek itt olyan ruhákban vannak, amiről egyből látszik, hogy egy kisebb vagyont érnek. Az utolsó óráim Abujában, már nagyon mennék! Este 9 körül fognak értem jönni, addig még bőven van időm, fáradt vagyok, legszívesebben ledőlnék egy kicsit, de nem akarok, hogy a repülőn tudjak majd aludni.

Körbejárom utoljára a szobákat. – Vajon leszek-e még itt újra? – kérdezem magamtól, amíg bezárom magam mögött az ajtót.

Hamar kiérünk a reptérre, a biztonság kedvéért még bekísérnek, így minden flottul és gyorsan megy, csak az útlevel-ellenőrzés van hátra, oda már nem tudnak bejönni velem. Amíg búcsúzkodunk, egy férfi pénzt ad a személyzetnek, de olyan *ügyetlenül* adja át, hogy mindkétszer leesik földre, és a két fiatalember kénytelen lehajolni értük. Elvileg már csak bő egy óra van az indulásig, de a repülőgép még meg sem érkezett Isztambulból. A váróterem előtt újabb útlevel- és csomagellenőrzés, utána le kell sétálni egy meredek rámpán. A többség leül, és nyugodtan várakozik, én egyre türelmetlenebbül járkálok fel-alá.

Aztán mégis leülök, próbálok olvasni, de inkább az embereket nézem, többen is vastag kabátban és sapkában vannak.

Legurul egy bőrönd a rámpán, megtörve a monoton várakozást. *Vajon a költöző madarak is türelmetlenek indulás előtt, amikor gyűjtik az erőt a haza-/visszaútra?*

Megérkezik a gép, felálllok, és odasétálok az üvegfalhoz, onnan nézem végig, hogyan szállnak ki az utasok, majd utánuk a személyzet.

Egyre közelebb az indulás, már csak 840 perc, és otthon leszek. Alig várom, hogy a Kálvin téren leszállhassak a reptéri buszról, és a nyílt utcán, biztonságban hazahúzhassam a bőröndjeimet.

Ferdinandy György

Szöveggörnyezetem

Kevés írórt ismerek, akinek olyan megbízható kiadója lenne, mint nekem. Talán mert a földgömb túloldalán, tízezer kilométerre élek. Nem szólok bele az elhagyott haza közéletébe. Más szóval, egy kicsit kívülálló vagyok.

2008 óta tucatnyi rövidprózámot adta ki a Magyar Napló. Ilyen hosszú idő alatt barátságok szövődnek. Oláh Jánossal dolgoztam, Szentmártoni Janival. A tartós kapcsolatnak talán ez a gyökere. A magyarázata.

Közben egy pillanatra sem vesztettem el a függetlenségemet. A legválogatosabb folyóiratközlések mellett válogatott írásaim jelentek meg például a debreceni *Picaronánál* és a *Tempevölgynél*, Balatonfüreden. Még egy nagy kiadó, a Scholar is megpróbálkozott velem. Nyilván mérsékelt sikerrel járt. Nagy hibám ma is: kivédhetetlen, hogy nem vagyok jelen. [Egy jelentős kiadónk ennek ellenére most tervezi az életmű-sorozat kiadását, amit majd újságíró barátom, Navarrai Mészáros Márton szerkeszt.]

Számomra, trópusi szigetemen, jóleső érzés ez a kapcsolat. Még akkor is, ha a honi elképzelések szerint nem pontosan ott lenne a helyem, a Magyar Napló kiadványai között. [Közismert, hogy otthon szekértáborokra oszlik az irodalmi élet. Én pedig egyik táborhoz sem tartozom.]

*

Van ebben egy gőgös alapállás. Hogy márpedig én kitörtem ebből az európai világból. [Hogy ők számúztak, azt ilyenkor nem szoktam mondani.] Mindegy. Mai szöveggörnyezetemnek, negyven év után, ehhez már kevés köze van.

A Magyar Napló az Írószövetség egyik fóruma. Népnemzeti környezet. Márpedig én is népemhez és nemzetemhez hű betűvető maradtam, itt a kozmopolita vadnyugaton. Még akkor is, ha sok mindenről egészen másképpen gondolkodom.

Hogy milyen társaságban jelennek meg könyveim? Sokáig nem is tudtam róla. Az új kiadványokat csak néhány év óta küldik meg nekem. *En vrac*, így mondanák a franciák. Egyiket a másik után. Nyilván úgy érzik, hogy tízezer kilométerről is hozzájuk, közéjük tartozom. És ez így igaz. A távolságnak ehhez kevés köze van. Camus alig tíz kilométerre halt meg a tanyámtól. Alig néhány héttel első párizsi könyvem megjelenése előtt. Sokáig csak őt olvastam. És vele a korunkbeli francia klasszikusokat.

Akkor már nagy nyugati kiadók adták ki a franciául írt könyveimet. Később egyetemi oktatótársam, Ciro Alegria volt a legkedvesebb szerzőm. Amíg csak García Márquez

be nem tört a sáncaim közé. Közéjük érkeznek most az otthoniak közül azok, akiket egy idő óta a Magyar Napló kiadóvezetője, barátom, Zsiga Kristóf adogat fel nekem.

*

Sajnos későn. Látásom váratlanul és radikálisan tönkrement. Makula degenerációnak – közölték orvosaim – nincsen gyógyszere. Legfeljebb csak késleltetni lehet a folyamatot. Ma már a legjobb esetben is csak napi húsz percet olvasok.

Így aztán nem több, mint baráti kézfogás minden hazulról érkező kötet. Üzenet, hogy nem felejtettek el. Számon tartanak, és fontosnak tartják a véleményemet.

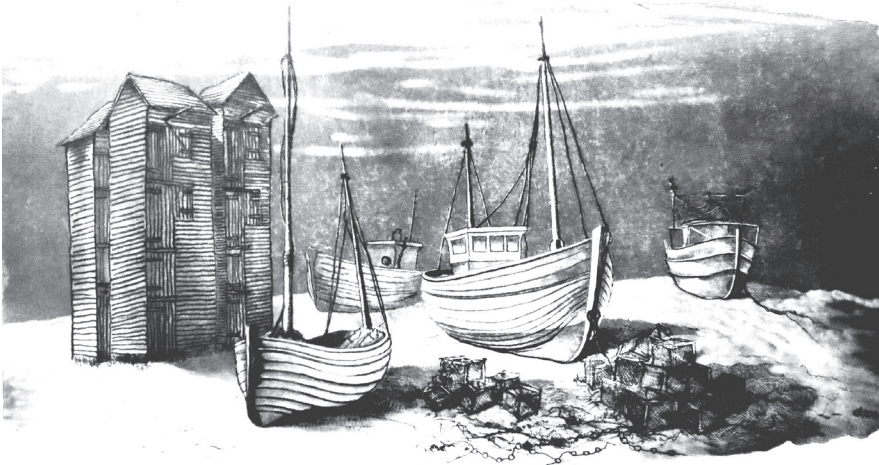
Nagy öröm így is. Minden reggel türelmetlenül várom a postást. A Napló küldeményeit messziről felismerem. Nagy borítékok, gyors címezés, nem elsőbbségi és nem ajánlott. Hol magyarul, hol franciául szerepel rajta a nevem. És hát, hogy mi minden érkezik? Kezdem egy merész próbálkozással: Berta Zsolt regénye, a Moszkva tér fiataljai, 1956 utóélete. Régen olvastam, ma már a címére sem emlékezem. Most kikeresttem: *Kalef*. Bátor nyitás volt, vajon felfigyeltek-e rá az otthoniak?

Most pedig Zsolt új könyve, a *Szomjas Szűz* is megérkezett. Merész húzás ez is. A kitűnő zenész gitárkísérettel elmondott irodalmi szövege. Lassan, lapról-lapra olvasom. Nincsen gitárom, nehezen tudok boldogulni vele.

Oberczián Géza *Hátsó szoba – magántörténetek* című kötete érkezik utána. Pontos leírások két és félszáz sűrű oldalon. Csak sejtem, hogy világunkról az írónak meglehetősen lesújtó véleménye van.

Folytassam? A *Jog és maszk!* A jogtudós Várady Tibor remek humora nagy kiadókat érdemelne, világnyelveken. Végül pedig egy meglepetés: Falusi Márton új versei. Ezt a könyvecskét lapról-lapra olvasom. Az apróbetűs szedés nagyon megnehezíti a dolgomat.

A Magyar Napló kiadványai mind-mind a szerkesztőgárda munkáját dicsérik. Valamennyi hibátlan, izléses kötet. Jól érzem közöttük magam.

Az elemek tépázta Atlantisz

KÖZÉP-EURÓPA ESSZÉBEN TEGNAP, REGÉNYBEN MA

I.

Milyen módon ábrázolható hitelesen Közép-Európa? Egyáltalán, minden történelmi pillanatban létezik-e Közép-Európa fogalma, illetve mindig ugyanolyan irodalmi módon reprezentálható-e?

A tanulmányban vizsgált műveket két jól elhatárolható csoportra lehet osztani. Az elsőbe szerzőik és témájuk tekintetében is közép-európai esszék tartoznak: Danilo Kiš, Czesław Miłosz, Milan Kundera és Konrád György írásai jellemző módon a rendszerváltás előtt vagy közvetlenül utána, a totalitárius politikai rendszerek és az állammonopolista gazdaságok megroppanása, majd lebontása idején íródtak. A második csoport *regényeinek* közép-európai szerzői az említett esszék születésekor kezdték pályájukat. Az osztrák Thomas Glavinic, a cseh Ondřej Neff, a magyar Egressy Zoltán, Térey János, de Kemény István is egy későbbi írógenerációhoz tartozik, s a vizsgált regényeikben az európai földrajzi-meteorológiai vagy technikai normák megszűnése, átalakulása adja a cselekmény hátterét.

Danilo Kiš már a nyolcvanas években Európát, s benne Közép-Európát is nosztalgia tárgyának látta: „a közép-európai kultúra [...] Európa utáni nosztalgiának” látszik; sőt „Európáról mint »une communauté des destins«, egy Gemeinschaft, attól tartok, Jalta és Helsinki után már csak múlt vagy régmúlt időben beszélhetünk.”¹ A kommunizmus összeomlása előtti korszak esszéit alapvetően a nosztalgia, a visszavágyódás modalitása határozza meg. Miłosz például ki is kapcsolja a földrajzi definíciót: „Közép-Európa nem földrajzi fogalom”,² sőt a helyet egyenesen irodalmi-kulturális allúzióval fogalmazza meg: „Kétségkívül két Európa létezik, és úgy esett, hogy nekünk, e másik Európa lakóinak megadatott, hogy alászálljunk e huszadik századi »sötétség mélyébe«.”³ Emil Brix Kundera beszédes című esszéjére, a *Közép-Európa tragédiájá*-ra hivatkozva ugyancsak elsősorban szellemi fogalomként határozza meg a régiót: „történetileg az antik Rómához és a katolikus egyházhoz kötődött”, és „bár 1945 után a Kelet zsákmánya lett, de kulturálisan nyugaton maradt”.⁴

Danilo Kiš erre a Kundera-íráásra válaszolja, hogy térségünk „mindörökre elveszett”.⁵ Elveszettsége pedig definiálhatatlanságából is ered: „Mivel nincsenek világosan megvonnt határai, és nincs középpontja, avagy éppenséggel több középpontja is van,

1 Danilo Kiš, *Változatok közép-európai témákra*, ford. Borbély János = Uő., *Kételyek kora*, Kalligram-Forum, Pozsony–Újvidék, 1994, 155–173, 157.

2 Czesław Miłosz, *A mi Európánk*, ford. Kertész Noémi = Uő., *A kétégbeesés tisztasága*, Osiris, Budapest, 1999–2000, 320.

3 Czesław Miłosz, *A Nyugat agóniájáról*, ford. Cservenits Jolán = Uő., *Szülőhazám, Európa*, szerk. Bojtár Endre, Pozsony, Kalligram, 1993, 146–154.

4 Emil Brix, *Az újragondolt Közép-Európa*, ford. Farkas János László, *Európai utas*, 44. <https://www.europaiutas.hu/europaiutas/20013/13.htm>.

5 Kiš, *i. m.*, 155.

»Közép-Európa« manapság mindinkább Anatole France második könyvének ama Sárkányára hasonlít, amelyhez a szimbolizmust szokták hasonlítani: sokan látták, de senki nem tudta megmondani, hogy néz ki.⁶

Közép-Európa önmaga iránti kételye nem új keletű. Márai az *Egy polgár vallomásaiban* azt írja, hogy „[a] »nyugati kultúra« kissé lógott rajtunk, mint frakk a négeren»,⁷ majd megerősíti, hogy „polgárnak lenni nem egészen ugyanaz Nantes-ban, mint Kassán – s mi odafent, a mi »nagy urbanitású« felvidéki városainkban, valahogy kínos-lelkiismeretesen voltunk polgárok, úgy iparkodtunk, mint az eminens diákok, valósággal szorgalmi feladatokat végeztünk polgáriasságból, ernyedetlenül civilizálódtunk.”⁸ Ebben a szellemben fogalmaz később Miłosz is: „A kelet-európaiak hamis viszonya a »kulturális központokhoz« a bátortalanságukból fakad: utánoznak, ahelyett, hogy szembehelyezkednének; visszatükröznek, ahelyett, hogy önmagukat nyújtanák.”⁹

Kelet-Európa a vizsgált esszéekben ambivalens helyzetbe kerül: egyszerre önálló entitás és az európai centrum perifériája. Konrád szerint „Kelet-Közép-Európa – Varsótól Prágán és Budapesten át Belgrádig – a világnak nem kevésbé példászerű és érdekes ötvözete, mint bármely más régió, földrész, kulturális térség. Nálunk ütközik össze és kavarodik egymásba a nyugati és a keleti kultúra. Együtt látjuk az ipari és az iparosodás előtti civilizációk tárgyait és lelki szokásait.”¹⁰ Az *Ifjúkorom városában* Miłosz Vilniusról írva az egész régiót jellemzi: „Egyszóval silányabb Európa, annak is az egyik legsilányabb peremvidéke. Óvatosnak kell azonban lennünk, nehogy minden területre rávetítsük a gazdasági gyengeséget.”¹¹ Konrád az öntudat és az önismeret együttesét is fontosnak tartja: „Arra legalábbis nincsen oka a nyugati közvéleménynek, hogy erkölcsi méltósággal szemére vesse a kelet-európai társadalomnak: behódolt. Emlékszünk Nyugat-Európára a német megszállás alatt. A Nyugat ne tegyen nekünk szemrehányást. De mi magunk tegyünk magunknak! Mert csakugyan behódoltunk. Jobban, mint kellett volna.”¹² Közép-Európa és Európa tehát egyszerre hasonlít és különbözik, Közép-Európa identitásának kettőségét az azonosulás vágya és a különbség vállalásának együttese, illetve az ebből a kettőségből fakadó frusztráció egyszerre jellemzi.

A kollektív identitásnak ez az esszéekben megnyilvánuló kollektív keresése az egyéni élet szintjén a kamaszkort jellemzi. Ennek fényében különösen érdekes az, ahogy Miłosz egyszerre ír önmagáról és a régióról: „Bizonyos értelemben tipikus kelet-európainak tekinthetem magamat. Azt hiszem, igaz, hogy e típus differentia specifikája a forma – a külső és a belső forma – hiányára vezethető vissza. Erényei: szellemi mohóság, szenvedélyes vitakészség, érzék az ironia iránt, érzelmi frissesség, térbeli, azaz geográfiai gondolkodás; mindez alapvető hibájából fakad: mindvégig kamaszosan éretlen marad, a belső kócos hirtelen dagálya vagy apálya irányítja.”¹³

6 Uo.

7 Márai Sándor, *Egy polgár vallomásai*, Magyar Helikon, Budapest, 1990, 247.

8 Uo., 247–248.

9 Miłosz, *Szülőházam, Európa*, 113.

10 Konrád György, *Utazni jó = Uő., Az autonómia kísértése – Antipolitika*
https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/KONRAD/konrad00041a_kv.html

11 Miłosz, *Ifjúkorom városa*, ford. Cservenits Jolán = *Szülőházam, Európa*, 26.

12 Konrád, *i. m.*

13 Miłosz, *i. m.*, 32.

Konrád ugyanezeket a tulajdonságokat emelve ki, a kamaszok közösségeként látta Közép-Európát: „Ha nyugatra jövünk – közép-kelet-európaiak –, egymással cinkosabbak, szolidárisabbak vagyunk, mint a nyugatiakkal, vagy a szovjetekkel. Meghallgatjuk, amit mondanak nekünk, de a negyedét sem hisszük el, s egymás között összevetünk. Rossz fiúk, hitetlenek, zsványok, vagányok, dörzsöltek, szélhámosok, túlélők – mi a szívünk mélyén szeretjük a destrukciót, a gúnyolódást, bennünket a történelem cinizmusra tanított.”¹⁴ Sőt, „[e] rosszabb Európa lakója megtanulja a világot ironikusan szemlélni.”¹⁵

Ahogy bizonytalan, kialakulatlan identitása miatt a kamasz egyszerre keresi azokat a viszonyítási pontokat, melyekhez hasonlítani és amelyektől elkülönülni akar, úgy Európa és Közép-Európa viszonyát az apa–fiú, sőt az apai felettes énhez viszonyuló, ahhoz egyszerre hasonló és attól különböző is kívánó lázadó kamasz relációja jellemzi. És itt különösen érdekes lesz a kettősséget hordozó műfaj – Adorno az esszét a kamasz pszichéjéhez hasonlítja:

Az esszé azonban nem tűri, hogy feladatát előírják. Ahelyett, hogy tudományos eredményt produkálna, vagy művészi alkotást hozna létre, törekvései azt a gyermeki kedélyt tükrözik, amely habozás nélkül tűzbe tud jönni olyan dolgoktól, melyeket mások megalkottak. Arra reflektál, amit szeret, és amit gyűlöl, ahelyett, hogy a szellemet a határtalan munkamorál modelljének megfelelően a semmiből való teremtésként képzelné el. Az öröm és a játék lényeges számára.¹⁶

Mintha a kamasz attribútumait sorolná fel, majd így folytatja a szöveget: „Törésekben gondolkodik, mint ahogy a valóság is töredezett, és egységét a töréseken keresztül találja meg, nem pedig abban, hogy elsimítja azokat. [...] Az esszében számára a diszkontinuitás a lényeges, hiszen állandóan egy ideiglenesen lecsendesített konfliktussal van dolga.”¹⁷

Mitosz, Kundera, Konrád, Kiš és Márai Közép-Európát esszékben is megfogalmazták. A bölcsélet és az irodalom határán álló esszék akkor íródtak, amikor még okkal lehetett reménykedni abban, hogy az „1945 után a Kelet zsákmánya lett, de kulturálisan nyugaton maradt” Közép-Európa az idegen megszállás[ok] miatt és csupán átmenetileg veszítette el európaiságát.

Kemény István 2017-es *Lúdbőr* című esszékötetében a fenti hagyományt folytatja, amikor így emlékezik vissza a rendszerváltás harminc évvel korábbi közép-európai reményeire: „Akkor éreztem talán a legerősebben életemben, hogy milyen fontos és különleges dolog közép-európainak és azon belül is éppen magyarnak lenni: vidámak vagyunk, mint a vidám olaszok, de ha kell, végigülünk bármilyen workshopot, mint a komoly németek, és jobban iszunk, mint az írek. Mi is antimilitaristák vagyunk meg anarchisták, meg feministák, vidáman összevillan a szemünk bármelyik svédde a

14 Konrád, *i. m.*

15 Mitosz, *A mi Európánk*, 322.

16 Theodor W. Adorno, *Az esszé mint forma*, ford. Hegyesy Mária = Uő., *A művészet és a művészetek*, Helikon, Budapest, 1998, 29–30.

17 Uő., 30.

geoszexuális fiú mögött, de csak mosolygunk, nem gúnyolódunk, és ha egy kicsit mégis, az nem baj, mert nekünk ennyire azért szabad, mert mi viszont többet tudunk a diktatúráról, mint az ittlévők együttvéve. [...] És lazák vagyunk, és vagányak, pont úgy dolgozik bennünk a rock and roll, mint az itteniekben.”¹⁸ Kemény a kötetben Szűcs Jenő sokat emlegetett alkotását beemeli az általa legjelentősebbnek tartott ötven mű közé. A *Vázlat Európa három történelmi régiójáról* nem csak azért fontos a számára, mert Közép-Európa feltételezett ingamozgásával éppen a régió Nyugathoz tartozását tette viszonylagossá, amelynek szándéka a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján egyértelműnek látszott. Szűcsnek a vizsgált esszéekkel egyidőben, 1981-ben született tanulmánya szerint a magyar történelem „közép-kelet-európai” jellege azért sajátos képlet, mert hibrid módon kettős arculatú: egyrészt kora-újkori, „kelet-európai” fordulata szélsőségessé fokozta a nyugati képlethez képest a gazdasági-társadalmi szerkezet torzulásait és kiegyensúlyozatlanságát [következésképpen a társadalmi és politikai erőviszonyok megmerevedését], másrészt azonban a fordulat századokon át sem volt képes kiiktatni a szerkezet „nyugatias” alkatelemeit.¹⁹

A *Lúdbőr* egyik szövegében a történész személyes tragédiája, a tanulmányaiban kifejtett Közép-Európa-probléma és az író személyes emléke összeolvad: „1988 késő őszen a szerelmem figyelmeztetett, hogy ha már van képem történelem szakosnak nevezni magam, legalább egyszer méltóztassak vele befáradni Szűcs Jenő előadására, mert nagy valószínűséggel a jelenkori Közép-Európa legfontosabb történészének az óráit lógom el éppen. És akkor bementem vele, és ott ültünk háromnegyed órát az előadóteremben, mire kiderült, hogy Szűcs nem fog jönni, mert meghalt.”²⁰ A visszaemlékezés esszé idéző stílusa egyszerre vezet a *Kedves Ismeretlen* problematikájához és nyelvéhez: „Neveztek már ezt a vidéket Közép-Európának, Közép-Kelet-Európának, Kelet-Közép-Európának, Habsburg-birodalomnak, dunai monarchiának, egyik se ugyanazt jelenti – de egy elátkozott tájat igenis jelent Európa közepén. Itt született meg az a végzetes irigység, amiből kicsíráztak a világháborúk, majd egész Európa lehanyatlása.”²¹ A regény nemzedékein átívelő kollektív illúziók és örületek középpontjában a valóság megfoghatatlansága és megfogalmazhatatlansága áll, és a közép-európai létezés abszurditását az idő bizonytalansága okozza. A térnek és az időnek, illetve az ezek metszéspontján élő embereknek a Duna lesz a legfontosabb metaforája: „A Duna maga valamiféle közös lélek. Ezért nem is úgy zajlik le a látogatás, ahogy egy hagyományos vízözön szokott – vagyis nem egy nyugodt, sima vízfelület emelkedik föl az égig. Valamivel jobban emlékeztet a jelenség a dagályra. De annál sokkal gyorsabban zajlik le. De néha lassúbb is. Az időre is emlékeztet. De nem is idő. Lélekáradás. Talán még mindig ez a legpontosabb szó rá.”²²

18 Kemény István, *Lúdbőr*, Magvető, Budapest, 2017, 24–25.

19 Szűcs Jenő, *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*, Történelmi Szemle, 1981/3. https://tti.btk.mta.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1981_3/szucs.pdf

20 Kemény, *i. m.*, 201–202.

21 Kemény István, *Kedves Ismeretlen*, Magvető, Budapest, 2009, 141.

22 *Uo.*, 140.

II.

Az emberi világtól függetlenül áradó folyó metaforája előlegezi az osztrák Thomas Glavinic *Éjszakai műszak* (2006), a cseh Ondřej Neff *Sötétség* (2003), illetve Egressy Zoltán *Százezer eperfa* (2014) és Térey János *A Legkisebb Jégkorszak* (2015) című műveit. A felsoroltak mindegyikében különböző természeti jelenségek generálják a regénycselekményeket, az éghajlati változások és technikai összeomlások a lehetséges mindennapok fanyar *Mad Max*-reality hátterén túl a világ értelmezhetőségét is meghatározzák. A regények a tudományból a kortárs közbeszédén át a populáris műfajok tipikus témájává váló – s onnan az irodalomba bekerülő – klímaváltozás vagy technikai zavar okozta összeomlás gondolatára épülnek: arra a lehetőségre, hogy a közeljövőben megtörténő vagy már ma is zajló radikális időjárás vagy civilizációs átalakulások megváltoztatják napjaink szokásait és értékrendszerét. Korunk populáris műfajainak reprezentációs technikái jól felismerhetően vissza is hatnak az irodalomra: a science fiction, a katasztrófa- és az akciófilmek elemei árnyalják és gazdagítják a szövegek értelmezését. Ennek említése nem csupán a jól ismert tematikák és motívumok, hanem a film médiuma miatt is fontos.

Gilles Deleuze a kristályosodásról szóló metafora segítségével beszél arról, hogy a mozi hogyan teremti meg a közvetlen idő képeit vagy „kristályait”, melyek a szövegen egyszerre teljesen belül és teljesen kívül elhelyezkedve felfüggesztik a filmszerű szöveg határait. A mozi egy példaértékű szövegszerű „esemény”, mivel a film a megjelenített múltat saját jelenétől elválaszthatatlanul mutatja be. A mozi egy múltból kiszakított múltat, a múlt virtualitással ütköztetett jelenvalóságát tárja elénk.²³ Az időből való kiszakítottság, az idő normalitásának felfüggesztése az apokaliptikus időn kívüliségét vetíti előre.

Neff *Sötétség* című, Európa-díjas regényének előzetes figyelmeztetése a valós eseményekkel, létező személyekkel nyilvánvaló párhuzamokra utaló, ám a referenciális értelmezhetőséget kikapcsolni akaró filmeket idézi: „A történet egy párhuzamos világban játszódik. Bármiféle hasonlóság világunk körülményeivel fiktív, a regényben felvázolt politikai helyzet kitalált, értelmetlen az itt ismertetett személyeket és történeteket világunk állapotával összevetni. Persze megakadályozni Önöket ebben nem áll módomban.”²⁴ Ez a nyitás a már említett Adorno-idézet kapcsán különösen érdekes. Ha az esszé „nem hagyja magát megfélemlíteni ama derivált bölcsességtől, mely szerint az igazság és a történelem kibékíthetetlenül állnak szemben egymással”,²⁵ akkor Neff könyve nemcsak a sci-fi szabályai miatt válik le a történelem elfogadott narrációjáról, hanem azért is, mert az ábrázolt világ lényege már éppen a történelemben megnyilvánuló igazság visszautasítása és az irracionális elfogadása alapján érthető meg. Glavinic 2006-os *Éjszakai műszak* című könyve szintén egy váratlanul üressé vált világ rémálomszerű leírása. A helyszín most is Közép-Európa, a Monarchia első fővárosa: a bécsi főhős „egy napon arra ébred, hogy nincs körülötte senki, nem működnek a telefonok és a számítógépek, nem marad hátra más, mint hogy

23 Timothy Bewes, *A regény, mint hiány. Lukács és a posztmodern széppróza eseményszerűsége*, ford. Jelinek Csaba, <http://fordulat.net/pdf/7/bewes.pdf>

24 Ondřej Neff, *Sötétség*, ford. Barna Otília, Metropolis Media, Budapest, 2015, 9.

25 Adorno, *i. m.*, 35.

elhagyja az elnéptelenedett Bécset, majd Ausztriát, és körülnézzen a világban: hova tűntek az emberek?”²⁶ Glavinic regényének kiüresedett, emberek nélküli világa a tudományos-fantasztikus posztapokaliptikus katasztrófafilmekből ismerős, jóllehet a hétköznapiság iróniája az abszurd felé tolja el a szöveget:

Nem nagyon tudott odafigyelni a cikke. Zavarta valami.

Egy idő után azon kapta magát, hogy újra és újra ugyanazt a mondatot olvassa, mégsem érti. Hóna alá csapta az újságot, és tett pár lépést. Ahogy felemelte a fejét, megállapította, hogy egyetlen embert sem lát. Sehol egy ember, sehol egy mozgó autó. [...]

Jonas elsétált a sarki közértig. Zárva. Homlokát a kirakatüveghez nyomta, és kezével leárnyékolta a szemét. Sehol senki. Szóval mégis csak ünnepnap van. Vagy sztrájk, csak nem értesült róla. [...]

Miközben visszaindult a megálló felé, körülnézett, hogy a sarkon nem kanyarodott-e be mégis a 39A.

Felhívta Marie-t a mobilján. Nem vette fel. Még az üzenetrögzítő sem jelentkezett.

Megpróbálta elérni az apját. Ő sem vette fel. Hívta az irodát. Senki.

Elérhetetlen volt Werner és Anne is.

Megzavarodva csúsztotta a telefont a zakója zsebébe. Ebben a pillanatban döbbent rá, hogy teljes csönd van.

Visszament a lakásába. Bekapcsolta a tévét. Vibrálás. Bekapcsolta a számítógépet. »Server error«. Bekapcsolta a rádiót. Sercegés.”²⁷

Egressy Zoltán *Százezer eperfa* című regényében és Térey János *A Legkisebb Jégkorszak* című verses regényében az időjárás radikális átalakulása tölti be ugyanazt a szerepet, mint Glavinicnál a világ kiürülése vagy Neff regényében a technical breakdown. A klímaváltozás úgy alakítja át szűkebb civilizációnk szokásait és értékrendszerét, ahogyan korábban Defoe-nál a londoni tűzvész vagy Camus-nél a pestis befolyásolta a mindennapokat. Ám a változás nem egy-egy városra, hanem határozottan Európa tágan értelmezett középső részére van hatással:

Óriási, szeszélyes kilengések voltak tapasztalhatóak.

Például az Adria Dubrovníknál befagyott;

Például a lengyel alföldön nagyon feltört a talajvíz,

Jobban, mint szokott. A vízgűjtőjünkben leesett csapadék miatt

Megáradtak az ukrán és orosz folyók;

De pont a németeknél nem volt áradás,

Sőt az idén hatalmas szárazság dúlt,

És szeptembertől száraz lábbal lehetett átkelni a Rajnán

Strasbourgnál; Montenegróban pedig

26 Bombitz Attila, *Nyelvhasználat és világnézet a mai osztrák prózairodalomban = Ragyogó pusztulás. A kortárs osztrák irodalom antológiája*, szerk. Bombitz Attila, Szeged, Tiszatáj Alapítvány, 2016, 7–32, 31.

27 Thomas Glavinic, *Éjszakai műszak*, ford. Kurdi Imre, Tiszatáj, 2008/12., 44.

Sáskajárás is előfordult. És eközben
Már készülődtek tágabb hazánk ellen újabb ciklonok.²⁸

Egressy Százezer *eperfájában* az egészségügyi, politikai, majd végül ontológiai problémává váló szélcsend úgy terjed el a Kárpát-medencében, ahogyan Saramago *Vaksága* egy átlagosnak tűnő szembetegségből kialakuló járványt növeszt rendkívülivé. „A régóta stagnáló állapotok egyszer csak megbillenek, majd teljesen felborulnak: a Kárpát-medencében eláll a szél, a szennyezett levegő megreked a talaj közelében, a kórházak megtelnek, az utcán pedig kitör a káosz. A katasztrófának meghatározható oka nincs” – írja a regény egyik kritikusja.²⁹

A természeti átalakulás, felfordulás – görögül katasztrófa – az egész világon zajlik, de mindkét regényben jól definiálható *földrajzi helyre koncentrálódik. Arra a Közép-Európára, amelyet egyszerre jellemez a kimaradás frusztrációjának és reményének a kettőssége:*

Sokan tudni vélik, hogy a Kárpát-medence csupán az epicentrum, a szél nemsokára máshol is eláll, ez többeket eltölt némi jóérzéssel, bár a továbbélés esélyeit esetükben is tovább rontja, hiszen ha így alakul, *kivándorolni sem lesz érdemes*. Meglepő, de igazán nagy méreteket nem öltött az exodus, rengetegen a határán vannak, nem az országnak, hanem a gondolatnak, az elhatározás azonban könnyebben születik meg a tennél, az emberek a lelkük mélyén bíznak a kedvező változásban, abban, hogy *végül* mégsem lesz világvége, megoldódik a dolog, *balesetek is mindig másokat érnek, halálos betegségek is másokat ölnek meg*.³⁰

Egressynél a szélcsend, Téreynél pedig a lehűlés természeti jelenségei úgy határozzák meg az emberi-társadalmi viszonyokat, hogy közben azokon kívül, sőt azok felett állnak. Glavinic, Neff, Egressy és Térey műveiben azonban nem annyira megváltoztatják, inkább felerősítik és megjelenítik a társadalmi-politikai megszokások által eltakart kulturális-morális rossz közérzetet.

A betegeskedő Európában az emberek háromnegyede
Fizikai vagy mentális problémákról számol be
Egy fölhmérés szerint – olvasta indokolatlanul lelkesen Jócsikné
Egy csíptetős dossziéból. – 39 százalékuk
Kóros fáradtságra és letargiára, 32 százalékuk ingerültségre,
22 százalékuk pedig alvászavarokra panaszkodik.
Félelem, álmatlanság és testi-lelki rossz közérzet...³¹

Sőt, a szélcsend és a lehűlés, illetve azok következményei az egyébként is nehezen definiálható erkölcsi rendszert is alapjaiban kezdik ki:

28 Térey János, *A Legkisebb Jégkorszak*, Jelenkor, Budapest, 2015, 599.

29 Tóth Anikó, *Se szembeszél, se lány fuvallat*. Egressy Zoltán: Százezer eperfa, Art7 2015. február 3. <http://art7.hu/irodalom/se-szembesz-el-se-lagy-fuvallat/>

30 Egressy Zoltán, *Százezer eperfa*, Európa, Budapest, 2014, 304.

31 Térey, *i. m.*, 62.

Arra, hogy miközben sarkköri levegő söpör végig
Európán és majdnem az egész Észak-Amerikán,
Viharok és tektonikus mozgások zajlanak a lélekben szintúgy.
Repedések keletkeznek a családok szövetén.

A változások a politikai viszonyokat is felforgatják:

A felső légkörbe került kén-dioxid
Az atmoszférába jutva szulfát aeroszokat képez;
Ez pedig globális lehűléshez,
A monszunáramlatok megváltozásához vezet...”,
Bontakozott ki a sajtóból a konzul.
„Áttételesen pedig lázadásokhoz
És végül forradalmakhoz, nem igaz?”,
Húzta föl Pispek a szemöldökét.
„Társadalmi jelenségeket
Csak társadalmi jelenségekkel
Lehet magyarázni, szögezi le Durkheim”³²

Az utolsó mondat iróniája egyszerre állítja és visszavonja a jégkorszak lehetséges értelmezési sztereotípiáit. A Térey-mű címében is ezt látjuk: míg a *jégkorszak* a hideget, s ezzel összefüggésben a hideg–meleg toposzokra rájátszva a szeretetelenséget mutatja, a *legkisebb* jelző megszorítja azt. Ez a jégkorszak ugyanannyira kisszerű, amennyire apokaliptikus: a nagy ívű összeomlást a kisszerű hétköznapokhoz való visszatérés váltja fel:

Mátrai – akitől most veszünk
Búcsút mindörökre, olvasóm –,
Nem csettintett elégedetten,
Inkább kissé meg volt illetődve ő is,
Hiszen eddig alig dolgozott kulturális vonalon.
Egy év *pihenő* után festmények, koncertek
És operák után fog tájékozódni!
De mostantól nem passzióból, hanem hivatásból.
Egy novemberi *hétfőn fölszáll hármukkal a gép Dubaj felé,*
Ahol Mátrai a magyar kulturális intézet
Igazgatója lesz.³³

Míg az esszék a világ megértését reprezentálják, addig a vizsgált regények azt mesélik el, hogyan lehet és kell a katasztrófák új élethelyzetében túllépni a múltból örökölt ismereteken.

32 Uo., 62.

33 Uo., 608.

A regény műfajának a nevelődés gondolata az egyik legfontosabb szervező-eleme.³⁴ Sőt, Kontje szerint a nevelődési regény felemelkedése azzal a korszakkal esett egybe, amikor – Foucault kifejezésével élve – a Rend Történelemmé változott, azaz – kevéssé emelkedetten – amikor a gyerekek olyan világba nőhettek bele, amely határozottan különbözött a szülőkéitől.³⁵ A vizsgált regényekben azonban a Történelem nem Renddé alakul vissza, hanem a teremtés előtti káosz *képződik meg újra. Amíg a korábbi civilizációt az elidegenedés jellemezte, addig az új idegensége a biológiai létezés kísértésében nyilvánul meg: a regényhősöknek a társadalomba való belenövés helyett az ösztönök irányította túlélést kell megtanulniuk.* Ahogyan a vizsgált esszé *Közép-Európát akarták megérteni, úgy a természeti-technikai felfordulás regényei is erre a jól definiálható földrajzi helyre koncentrálnak.*

III.

A szövegekben a szélsőséges időjárás nemcsak konkrét esemény, de metaforaként olyan apokaliptikus beszédmóddá is válik, amely által Derrida szerint „egy történelmi-metafizikai korszak végül is kénytelen nyelvként meghatározni problematikus horizontjának egészét.”³⁶ A vizsgált művek esetében az időjárás akár az isteni akarat megnyilvánulása³⁷ is lehetne, sőt az apokalipszist megidéző szélsőséges helyzetek ábrázolása a mítosz felé is elmozdíthatná a regény műfaját, hiszen az ember helyét a társadalomnál nagyobb erők összefüggései jelölik ki. Am a regény az egydimenziós világ művészete,³⁸ így a meteorológiai vagy technikai hatások által meghatározott viszonyrendszerek nem lépnek ki az emberi-társadalmi kapcsolatok dimenziójából, és így nem mozdulhat el mítikus magasságok felé: ebben a műfajban az apokalipszis, ahogyan a pokol és a menny, csak ezen a földön lehet.

A teológia szerint az apokalipszis nem csupán véget vet a régi világnak, de egyben megnyit egy újat is: „Az apokaliptikus fantázia mindig izzó szenvedéllyel festette meg Istennek az Utolsó Napon végrehajtandó nagy világítéletét. [...] E képek kétségtelenül apokaliptikusak, de vajon keresztényiek-e? E kérdésre nemmel kell

34 Lásd: „Ainsi entendu, le roman pédagogique semble s’inscrire dans une tradition qui remonte aux origines mêmes du roman” [„Ilyenformán a pedagógiai regény beírni látszik magát egy olyan hagyományba, amely egészen a regény gyökereig megy vissza” – saját fordítás]. Robert Granderoute, *Le roman pédagogique de Fénelon à Rousseau*, Edition Slatkine, Genève–Paris, 1985, 4.

35 „The Bildungsroman arose during the period that witnessed »the mutation of Order into History« [Foucault], or, rather less grandiosely, at a time when children could expect to grow up into a world that differed significantly from that of their parents” (Franco Moretti), idézi: Todd Kontje, *The German Bildungsroman. History of a National Genre*, Camden House, Columbia, 1993, 111.

36 Lásd erről Mizser Attila, *Apokalipszis most. Az apokaliptikus hagyomány a huszadik század második felének magyar prózairodalmában*, Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, http://midra.uni-miskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document_13062_section_5177.pdf

37 „villámlás, ézengés, földrengés és nagy jégeső támadt”; „vérrel vegyes jégeső és tűz záporozott a földre”, „az égből lehullott egy nagy csillag, s mint égő fáklya, lobogott.” „Az égből mázsás szemekben jégeső zúdult az emberekre.” *Jelenések könyve*, VIII. 5, 7, 10.

38 „Egészen más helyet foglal el a regény, a modern polgári eposz. Itt egyrészt újra maradóképpen megmutatkozik az érdekek, állapotok, jellemek, életviszonyok gazdagsága és sokoldalúsága, egy totális világ széles hátterében bomlik ki az események epikus ábrázolása. [...] A modern regény létrejöttének előfeltétele a már prózailag rendezett valóság...” Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Eszttika* (rövidített kiadás), ford. Tandori Dezső, Gondolat, Budapest, 1979, 378.

felelnünk; a keresztény jövővárás ugyanis nem a végre irányul – ennek az életnek a végére, a történelem vagy a világ végére –, hanem a kezdetre: az igazi élet kezdetére, Isten országa kezdetére és mindennek újjáteremtésének kezdetére, ami majd megadja a dolgok maradandó alakját.³⁹

Egressy Százezer eperfájában felmerül, hogy „[m]inden megtörténhet, meg is történik újra és újra, egy befejezés is csak egy állomás, a befejezések is folytatnak valamit”, és az újrakezdés stílusán is felülemelkedik a hétköznapi nyelvhasználaton: „hosszú percek kellene majd, hogy felfogják, mi történik, aprót mozdul a levél, nem hullik le, marad az ágon, idő kell majd, hogy megértsék, kis fuvallat lebbenti, szél, a szél, nekik mutatja meg újralétezésének első jelét.”⁴⁰

Ám ez a regény, Térey *A Legkisebb Jégkorszakának*, de Glavinic *Éjszakai műszakának* befejezéséhez hasonlóan csak egy egydimenziós világ hétköznapijait állíthatja vissza:

Egy novemberi hétfőn fölszáll hármukkal a gép Dubaj felé,
Ahol Mátrai a magyar kulturális intézet
Igazgatója lesz. Kinevezésében
Része van a Radák halála utáni
Bizonytalan helyzetnek. Hirtelen
Mindenhol kapkodva kezdtek tapogatózni:
Megbízható régi munkatársakat ástak elő,
[...]
Mátrai hallgatta,
Ahogy az üveghangú
Zsivajra lezúdul
Az isteni őszi eső.⁴¹

IV.

„Közép-Európa nem földrajzi fogalom” – olvashattuk fentebb Miłosz *esszéjében*. A vizsgált *regények* azonban éppen ezt a fogalmiságot vonják vissza, amikor természeti tereppé csupasztítják a régiót. Ahol az elemekkel, az emberi hordákkal vagy a civilizáció hiányával kell a pusztta fizikai létezésért megküzdeni, ott a reflexió a lét félreértésének tekinthető. Ezért lesz ugyanannyira fontos a szövegek műfaja.

Ha Wittgensteinnel szólva egy nyelvet elképzelni annyit tesz, mint egy életformát elképzelni, akkor az esszék és regények ugyanazt a földrajzi helyet írják meg, mégis más életformát teremtenek. Az esszé gondolkodik a rajta kívül létező világról, a regény létrehozza azt a világot, amiről gondolkodhat. A megszólalás választása a szerzőknek az általuk megírt világhoz való viszonyulást, az esszék esetében az elfogadást, a regényekében a visszautasítást mutatja. Ha Wayne C. Booth-ra támaszkodva a forma megválasztását etikai aktusnak vesszük, akkor a Közép-Európáról

39 Jürgen Moltmann, *Minden végben kezdet rejtezik*, ford. Gromon András, Pannonhalma, Bencés, 2005, 6.

40 Egressy, *i. m.*, 194.

41 Térey, *i. m.*, 608.

szóló irodalmi beszédmód megváltozása két elveszett illúzióval is összekapcsolható. Az egyik, hogy a régió történelmileg, szellemileg és kulturálisan elválaszthatatlanul Európához tartozik, hiszen ezt a szerves kapcsolatot csak valamilyen idegen hatalom függeszthette fel átmenetileg; a másik pedig, hogy létezik még az az Európa, amihez képest Közép-Európa identifikálhatja magát.

A változás érzését a folyamatosan változó beszédmód adhatja hitelesen vissza. „Éppen a valós élet megfoghatatlan jellege folytán van szükségünk a fikció segítségére ahhoz, hogy az élő tapasztalatot mintegy visszatekintve megszerezzük, készen arra, hogy átértékelhetőnek és ideiglenesnek tartsuk a fikciótól vagy a történelemtől kölcsönzött cselekményszövés [mise en intrigue] bármely formáját.”⁴²

Kemény István a *Lúdbőr* 2017-es jelenéből így emlékezik a rendszerváltás múltjára: „Kelet-Közép-Európa szintézise, jövője csakis a jövőtlenség, a szűkösség, a nyugatra vándorlás, a felvevőpiac, az összeszerelő-műhely, a fejedászat, az agyelszívás lenne? Tényleg ugyanaz az üveglafon bámulja Prágát és Erdélyt és Litvániát és Budapestet és Badacsonyörsöt és Pomázt és Lengyelországot és Kelet-Közép-Európát? Az egész Szűcs Jenő-i harmadik régiót, az én édes nagyobbik hazámat?”⁴³

Tézisünk szerint a vizsgált műfajváltás csak jelzi a Közép-Európa-kép bekövetkezett változását. A rendszerváltás előtt keletkezett esszék alapján – az önkényes válogatás dacára – általános érvényűnek látszik, hogy a bináris világtrend azt az illúziót is életben tartotta, hogy ez a régió alapvetően a Nyugathoz tartozik, azaz a Római Birodalom, a kereszténység, a reneszánsz, a humanizmus és a reformáció, a felvilágosodás és a modernitás által meghatározott szellemi-földrajzi térképen található meg. Ezt az organikusnak vélt kapcsolatot a történelem vagy a politika felfüggeszthette ugyan, de a Nyugat-Európával való szellemi azonosság nem volt megkérdőjelezhető; ezt az esszék megírásának ténye is tükrözte.

Míg a rendszerváltás előtt az esszé műfaja rákérdezett Közép-Európa helyzetére és értelmezni igyekezett azt, addig a rendszerváltás után Közép-Európa és az irodalom koncepciója is megváltozott; a régió új jellemzőit így új nyelven kellett és lehetett megírni.

Az új nemzedék már a populáris kultúra eszköztárát is felhasználja, így a vizsgált művek világvége-ábrázolásai a megidézett katasztrófafilm- vagy science fiction-elemek miatt a bukás pátoszát is visszavonják. Amit Bombitz Attila Glavinic kapcsán az osztrák szerzőkről ír, az összes tárgyalt szerzőre igaz: „Olvasható irodalmat írnak, legtöbbször igen kritikus viszonyul nagynevű, »olvashatatlant« vagy »metafizikus« elődeihez. Régi műfajok köszönnek itt vissza új nyelvi köntösben, krimik, szerelmi történetek, hétköznapi esetek, művészregények, középpontba állítva a média, a technika szubjektumalakító mechanizmusa. Eszközként pedig az ironia működik, nemegyszer jó adag pofátlansággal körítve.”⁴⁴ Az esszé az igazságot akarja megfogalmazni, a regény az igazság hiányát konstatálja. Apokaliptikus helyzet, de az igazság feltárulása nélkül. Egy irracionális világ esszéeként történő megfogalmazása inkább kudarcnak, mint

42 Paul Ricoeur, *Az én és az elbeszélte azonosság*, ford. Jeney Éva = Uő., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Osiris, Budapest, 1999, 403.

43 Kemény, i. m., 202.

44 Bombitz Attila, *A lét elviselhető könnyűsége. Jegyzetek a legújabb osztrák irodalomhoz*, Tiszatáj, 2008/12, 17.

realitásnak tűnik. Az egydimenziós regény a túlélés történetét elmesélheti ugyan, de az újramegzés csak egy feltároló igazság nélküli világban képzelhető el.

Egy feltároló igazság nélküli és alulról nézett világban, amit a regény nézőpontja csak alulról láttathat, a szereplők átélnek, elszenvedik, de nem értelmezhetik hitelesen mindazt, amin keresztülmennek. Ha mégis megteszik, az csupán a reflexió ironikus kísérlete lehet, ahogyan azt a Térey-szöveg Durkheim-idézete esetében láthattuk. A regény műfajában most is a Jan Assmann-féle „mindennapok története”, a „történelem alulnézete” rajzolódik ki,⁴⁵ nem pedig az esszé értelmező felülnézete, amely tudása, nézőpontja és nyelve miatt is távolságtartást igényel.

Camus 1947-ben *A pestisben* még arra kérdezett rá, hogy lehet-e „szentté lenni Isten nélkül”. A 2000-es évek közép-európai világvége-könyveinek Isten nélküli világában a kegyelem helyett a puszta szerencse lesz a túlélés feltétele, és hétköznapivá válhat az apokalipszis. Glavinic hőse, Jonas sem az ismeretlenséget metaforizáló cethal gyomrába kerül, hanem egy olyan világban találja magát, amelyben minden megváltozott, mégis minden ugyanaz maradt: „Magyarországon sem talált egyetlen lelket sem. Elment egészen Zalaegerszegig. Onnét a gyorsforgalmi úton indult vissza Ausztria felé. Heiligenkreuznál lépte át a határt. Az az abszurd érzése támadt, hogy ismét otthon van.”⁴⁶

45 „A *kommunikatív* emlékezet a közelmúltra vonatkozó emlékeket öleli fel. Olyan emlékekről van szó, amelyekben az ember a kortársaival osztozik.” [51.] „Az emlékekből és elbeszélésekből kirajzolódó történelemkép a »mindennapok történelme«, a »történelem alulnézete«” [52.] Jan Assmann, *A kulturális emlékezet*, ford. Hidas Zoltán, Atlantisz, Budapest, 1992, 51–56.

46 Glavinic, *i. m.*, 63.

Dobos István

Törékeny izotópiák

KÖZÉP-EURÓPA ALAKZATAI ESTERHÁZY PÉTER MŰVEIBEN

Esterházy műveinek Közép-Európáról alkotott képe korántsem egységes. A „törékeny izotópiák” arra utal a tanulmány címében, hogy a leírt tárgy azonossága is kétséges. A Közép-Európa-alakzathoz kapcsolódó megnyilatkozások közösnek látszó elemei ideiglenesen létrehozhatnak felismerhető jelentéstani viszonyokat, ám csakis a szövetségsszerű eljárásainak alárendelten. A látvány nem választható el a kép retorikai megalkotottságától.

A fikció és a valóság közötti résben keletkezik az elképzelt Közép-Európa Esterházy Péter műveiben. A szöveg színre viszi az alakzat létrejöttét, s reflektál a nyelvi építmény retorikai feltételeire. André Gide a szöveg öntükrözését a *Hamlet* egérfogó-jelenetének és Velasques *Las Meninas* című festményének említése mellett a heraldikára hivatkozva világította meg: „A [képzőművészeti és irodalmi] példák egyike sem egészen pontos. Sokkal pontosabb és helyesebb lenne [...] az olyan címerpajzsokhoz való hasonlítás, amelyek esetében az első címerbe egy másodikat is »mélyesztenek« [en abyme].”¹ A *pénzhamisítók* írójának nevezetes leírását kisajátítva, ha Közép-Európa a címerpajzs, akkor a Duna címerpajzs a címerpajzsban, a folyóról szóló elbeszélés a térség színekdochéja. Olyan kicsinyítő tükör, amelynek a végtelen tükröződésébe kerülve folyamatos áthelyeződések követésére kényszerül az olvasó, egészen addig, míg bele nem vész ebbe az örvénylésbe, az abyme anagrammatikus, Derrida adta értelmezésének megfelelően. Esterházy szövegeiben ez a befogadói kudarc esztétikai értelemben ugyanakkor a siker záloga, szemben az áttetsző szöveg mindig kiszámítható tükröződéseivel.

A Közép-Európa-alakzat akkor bontakoztatja ki legösszetettebb jelentéshatását, ha a történettudomány, a mentalitástörténet, a közép-európai komparatiztika, az összehasonlító kultúrakutatás vagy a nemzeti jellemtan keretében vele kapcsolatban megfogalmazott kérdések a kimondhatóság, a kifejezhetőség nyelvi horizontjára vetítve jelennek meg a szövegben, tehát nem adottként, egyértelműen azonosítható formában. A fogalmat helyettesítő metaforaláncolatot követve ugyanakkor megkísérelti az olvasót a szorongató sejtelem, létezik-e egyáltalán Közép-Európa, s van-e Duna, ha mindkettő végső soron mindennek megfeleltethető: „abban a sok zagyvaságban, föltüpirozott fontoskodásban, divatos lagybatyban: van valami. A Duna mint emlékezés. Újrafelfedezése az összetartozás mozzanatának. Népeket összekötő országút. Dunának Oltnak egy a hangja. A Duna mint Európa sine qua nonja. A kulturális sokszín folyékony kódja.

1 André Gide, *Journal 1889–1939*, Gallimard, Paris, 1948, 41. Idézi: Dian Viktória, *Hasonlóság és öntükrözés. A mise en abyme André Gide fiatalkori műveiben*, Filológiai Közöny, 2006/1–2., 76. Gide fenti naplórészletét a „mise en abyme” meghatározása gyanánt szinte kötelezően hivatkozta a szakirodalom, jóllehet e szöveghelyen csak a mélység [en abyme] metaforája található, melyet ötven évvel később Claude-Edmonde Magny fedezett fel, s tett ismertté, miután erre alapozva megalkotta a „mise en abyme”, a felszín alatt metafizikai tartalmakat rejtő végtelen tükröreflexiók érzéki látszatának fogalmát. Claude-Edmonde Magny, *Historie du Roman Français Depuis 1918*, Seuil, Paris, 1950, 270.

A kontinens ütőere. Történelemfolyó. Időfolyó. Kultúrfolyó. Szezelemfolyó. A népeket összekötő béklyó. Szabadságbilincs.”² Az idézett részletben jól látható, hogy a beszéd-tárgy mibenléte, azonossága, elbeszélhetősége és jelentésének kérdése egymástól elválaszthatatlanul fogalmazódik meg a létesülő szöveg nyelvi működésébe ágyazva. A „latybatyban van valami” kétértékű megfogalmazás. Jelentheti azt, hogy nem teljesen hagyományos elképzelésekről van szó, de érthetjük úgy is, hogy nem tudható, mi ezeknek a beszédeknek a tárgya, kioltva ezzel az első olvasat értelmét.

Közép-Európa ezek szerint egy szép üveggolyó volna, „amelyet Kundera talált ki magának párizsi magányában és bánatában”³ Az ismétlődéseket tematikus középpontok köré rendezve kísért a veszély, hogy az értelmező még a szöveg olvasása előtt egységes jelentéssel ruházza fel a Közép-Európa-alakzatot. A jelentésvezérelt anyaggyűjtés, amely az időrendet követi, tanulságos kudarchoz vezet. Kristályosodási pontokat fedez fel az olvasó, melyek azonban idővel feloldódnak. Felsorolásszerűen, a következő kérdések emelkednek ki a változó helyzetekhez kapcsolódó nyelvjátékok körforgásából: köztesség, köztes helyzet, nyugati kultúra, keleti civilizáció, a saját nézőpont kitüntetettsége, vidékiesség.

A témájuk egyezése alapján összetartozónak tételezett elemek ismétlődése azonban látszazonosságot teremt, jóllehet irodalmi olvasással különbségek keletkeznek, az izotópiák láncolata széttöredezik, s a jelentés folytonossága megszakad. A Közép-Európa-alakzat retorikai beágyazottsága, és poétikai megformáltsága ugyanis döntő fontosságú, mivel a jelentésképzés lehetőségfeltételeit oly módon szabja meg, hogy megkerülhetetlenné teszi a nyelvi működés vizsgálatát.

Az egyik visszatérő minta szemléltetheti ezt az írásjegyet. A történészek által „bennszülöttek” Közép-Európájának nevezett felfogáshoz kapcsolódó alakzat Esterházy szövegeiben rendre átvezet a saját és az idegen tekintet találkozásának eseményéhez. Olyan tapasztalatról van szó, amelynek a nyugati világban működő kultúrája létezik, nálunk ellenben ez nem adott, hanem el kell sajátítani, tehát elvégzendő feladat. „Ezek a közép-európaiak azt szokták mondani kevélyen, hogy Közép-Európa csak Közép-Európában érhető valóságosan, viszont közép-európainak lenni éppen azt jelenti, hogy önmagunkat nem ismerjük.”⁴ Az *Isten kalapja* című írásból merített idézet iteratív alakzataiban Esterházy ismételten kárhóztatja a saját tekintet kizárólagosságát, amely a bezárkózó vidékiesség egyik megnyilvánulása. Ugyanakkor elismeri, hogy a magyar nyelv elszigeteltsége szűkíti Európában a magyar irodalom vonatkozási rendszerét, hiszen más fogalmakat használ a közép-európai, s az még a fordítás után is idegen és érthetetlen marad. Nem kis fejtörést okozhatna Esterházy fordítójának a buhera szó visszaadása. A közép-európai ember a túlélésre játszik: a *buhera* ennek az egyik gyakorlata, ami nemcsak leleményes anyagfelhasználást, ügyességet jelenthet, hanem ügyeskedést is a törvényesség határán táncolva.

A kifejezésmód ebben a térségben sokkal személyesebb. Tények helyett szóvirágokat, elemzés helyett metaforákat használunk, s minden egyéni felelősséget elhárítunk, tévedéseinket, mulasztásainkat, vétkeinket a személytelen hatalom terhére írjuk:

2 Esterházy Péter, *Hahn-Hahn grófnő pillantása*, Magvető, Budapest, 1990, 63.

3 *Uo.*, 126.

4 Esterházy, *A halacska csodálatos élete*, Pannon, Budapest, 1991, 154.

Ez nap otthon, Magyarországon fontos dolgok játszódtak, a szocializmus szürrealista, de mázsányi szappanbuborékja pukkant szét – azóta is tele az arcunk evvel a mocskos szappanlével. [Minden olyan hasonlat, ez is, mely ezt az ún. szocializmust valami elkülöníthető, az emberektől, az országtól szeparálható dologként szemléli, többnyire undorodva, pestisnek és fekélynek látva – az mind hibás, az rosszul emlékszik, kerüli a felelősséget, lett légyen az akármilyen kicsi is, hiszen, ahogy a költő mondja, a szocializmus nem víz volt, melyet a társadalom mint kutya lerázott magáról, mert bizony nem tudhatni, meddig tartott a víz, s hol kezdődött a kutya...]⁵

Azt, hogy *mások* vagyunk, mint Európa nyugati felének társadalmi, egy újabb szöveg helyet azonosítva bohózatba illő komikummal teszi kérdésessé: „– Itt van, természetesen azt, ez a Közép-Európa. Nem egy hülyeség, elhiheti. Én Budapesten például egy nő embert ismerek, aki kormány szinten foglalkozik a sörrel. A sör meg Hölderlin, ez a kettő a szakterület... *Centráljúröpdím*. Legalább tudomásul veszi a művelt Nyugat, hogy közte és az oroszok közt van egy lyuk.”⁶

Esterházy aporetikus gondolkodásmódja a színlelt izotópiák töréseiben jól érzékelhetően megmutatkozik: „Európa-ház csak akkor van, ha van fal, ha van Jalta, ha van túlnan, ahonnt át lehet nézni és kíváncsítani. Vagyis az Európa-házba csak akkor lehet kíváncsítani, ha van Európa-ház, azaz ha van fal, azaz ha nem lehet kíváncsítani. Azaz akkor lehet, ha nem lehet, s ha lehet, akkor nem lehet, mert akkor nincs.”⁷ A kiindulópontként választott tréfás mondat [„Közép-Európa csak Közép-Európából érhető igazán, és közép-európainak lenni főként azt jelenti, hogy önmagunkat nem értjük”] jellemző példája az ironikus távlatváltás önleépítő szöveg hatásának. Összességében a csattanós elmésségtől az irónián át a groteszkig és a bohóctréfáig terjedő ív jelöli ki a Közép-Európa-alkotat értelmezésének horizontját: „Az úgynevezett Közép-Európa értelmisége leszerepelt. Nem ezt vártuk magunktól.”⁸ „[A]z ún. Nyugat Kelet-képét nevetségesnek, félelmetesnek, kiábrándítóknak és elképzelhetetlenül butának tartom, és persze ezt a félmondatot rögtön igazságtalannak.”⁹ Esterházy iróniája szinte kihagyás nélkül működik: „Helyesen állapítja meg Manfred Frank, hogy Salomon Maimon kommentátorának nem tűnt fel, hogy Maimon Baumgarten *Metaphisicájának* föltáró elemzésekor, mint azt Dagbar Mirbach kimutatta, nem az eredeti paragrafusszámozást követi, hanem a Georg Friedrich Meier-féle rövidített német fordításét. Ez Európa. Az elírásokkal, a fordítási hibákkal együtt, dörmögte Esti.”¹⁰ Az irónia fénytörésében a szöveghűség mint erény a hibák kiemelésével jellemezhető. Az esszében megformált beszélő többnyire valamit határozottan állít, amit azonosítva el is bizonytalanít, eldönthetetlené téve, hogyan viszonyul a közlés tárgyához. A hang birtokosának a kimondott igazságtartalmához fűződő viszonya azért ragad-

5 Hahn-Hahn grófnő pillantása, 56.

6 A halacska csodálatos élete, 247.

7 Esterházy, *Az európai magány, avagy ki szeret kit = Uő., Egy kékharsnya följegyzéseiből*, Magvető, Budapest, 1994, 200.

8 Esterházy, *Posztmodern barbarizmus avagy a tulajdonságok nélküli Európa = Egy kékharsnya följegyzéseiből*, 204.

9 A halacska csodálatos élete, 11–12.

10 Esterházy, *Esti*, Magvető, Budapest, 2010, 76–77.

ható meg nehezen, mivel a megfogalmazás módja nincs összhangban azzal, amit állít. Egyik jellemző példája ennek az a gondolat kísérlet, mely szerint a „nehéz évek” alatt mintha összegyűlt volna Közép-Európában valami rejtett tartalék, valami tudás, a másként gondolkodás gyümölcse, melyre szüksége van a világnak.”¹¹ Kétértékű a megfogalmazás, mivel az esszéíró az idézet szövegkörnyezetében a felvilágosult igehirdetés emelkedettségét gúnyolja, itt ugyanakkor szinte megindultan ismételteti a fenti meggyőződését, visszairva a pátoszt saját beszédmódjába. Ha hinni lehet Paul de Mannak, a nyelv csalárdságainak felismerése nem szünteti meg a nyelv episztemológiai megbízhatatlanságát. Esterháznál hasonló összefüggés mutatkozik meg az önmagunkhoz fűződő viszonyra vonatkoztatva: „az önismeret hiányának fölismerése nem szünteti meg e hiányt,” ez utóbbi összefüggés következményével viszont már általában nem foglalkozunk.

A szöveg önleépítő működésére a *Bohóctréfa* említhető szemléletes példaként, a kifordított értelmű belső idézet.

Két bohóc, smink nélkül, egymásnak háttal, nagy gonddal, aprólékosan rendeznek valamit [...].

X *Barátságosan.* Maga kicsoda?

Y *Hosszasan szabódnik, gyűri a ruháját, szerénykedik, teszi, mintha zavarban volna; mint egy gyerek. [...]*

X Szóval Közép-Európa...

Y *Ordenárén megszívja az orrát.* Aha. Az hát. Centráljuropdrím.

X Ne is mondja, olyan szép. A hiány, amiből építkezni lehet.

Y *Gúnyosan, félre.* Cioran-idézet... *Vállat von.* Posztmodern... *Hangosan.* A hiány, a nincs: mint a jövő záloga.

X *Lelkesen.* A brutalizált kultúra! Legalább tudomásul veszi a Művelt Nyugat, hogy közte és az oroszok közt van egy lyuk! Egy fekete lyuk!

Y Ez már pásszé. Már nincs kettő. Nincs „Művelt Nyugat” és nincsenek „oroszok”.

X *Rájön.* Akkor „közte” sincs.

Y Nincs.

*Hallgatnak.*¹²

Esterházy itt saját alapfeltevéseit, kulcsfogalmait mintegy áthúzza, érzékelhető nyomot hagyva a szövegben, ugyanakkor a törlésjel alatt továbbra is használja a kétes hitelű kifejezéseket. Egyidejűleg működtet tehát olyan poétikai megoldásokat, amelyek erősítik, illetve gyengítik a jelentésképződés folytonosságát és egységét.

A Közép-Európa-alakzat retorikai beágyazottságát biztosító eljárások között kitüntetett szerepet játszik a nyelvi világok önértelmezése, a szövegközöttiség, a nézőpontok, beszédszólamok megsokszorozása, az önletrajzi fikció, az értekező irodalom és a regény műfajhatárainak fellazítása. Az irodalmi olvasás tapasztalatában nem válik el élesen egymástól az esszé és a regény nyelve. Végső soron egyik sem

11 Hahn-Hahn, 173.

12 Esterházy, *Bohóctréfa* = *Egy kékhárisnya följegyzéseiből*, 278.

teszi lehetővé referencia és figurativitás szétválasztását, kognitív és performatív nyelvi működés világos megkülönböztetését. Mesterségesen lehet csak elkülöníteni Esterházy esszéiben a kijelentések igazságtartalmát a megnyilatkozás alanyának retorikai konstitúciójától. A feltételesség határozza meg Esterházy műveinek beszédmódját, amelynek köszönhetően kivételesen gazdag nyelvi változatokban jelenik meg az ember helyzete. Az esszéiben különleges érzékkel ismeri fel a véletlenszerűen eléje kerülő eseményben rejlő jelentéseket.

A regényekkel kapcsolatban összetettebb választ igénylő kérdés, hogyan illeszkedik Közép-Európa alakzata a szövegösszefüggésbe. Akadálymentesen, vagy zavart összhangot teremtve a jelölők között. Erősíti, vagy éppenséggel gyengíti a szöveg összetartozását? Az alakzat megjelenése törést, repedést, jelentésszóródást von maga után, vagy folytonosságot teremt? Esterházy regényei általában iróniával viszonyulnak a jelentésszűkítést előidéző poétikai megoldásokhoz, amelyek korlátozzák az azonosság és a különbség játékát. Ennek kísértő veszélyére a *Hrabal könyve*, a Közép-Európa-alakzat gazdag tárháza mintha gyakrabban figyelmeztetne.

A korlátozott mindentudással játszó narrátor a függő jelentés fenntartásában érdekelt. A hosszú haját levágató Hrabal-nagymama fegyelmezése kapcsán teszi fel az író felesége a kérdést: „És az vajon, hogy megmondta [beismerte, illetve arcukba vágta], hogy a Boleslavi utcában vette a pumpát, az a mindenek fölött benne lengő nyugalom jele-e, avagy pedig azt jelenti, hogy vége a biciklizetésnek? Vagy éppen arról volna szó, hogy nem avagy? Anna szeretett volna a haj dolgában tisztán látni.”¹³ Nem teljesült a vágya – fűzhetjük hozzá. Az író apjáról az elhagyott anya ezt mondja: „Kutyakomédia. Az önparódia parafrázisának a komolyan vett utánczata: ez az ő élete.”¹⁴ A mű önmegjelenítéseként hangzó beszédmód itt is értelmezi a közlés tárgyát, ugyanakkor Közép-Európa mintha mégiscsak szűkítené a megszólalás nyelvi terét: „a körülmények, a megszokások, a konvenciók, az alakulások, ez az ország, Kelet-Európa.”¹⁵ A színlelt izotópia előállítása a Közép-Európáról szóló szövegekben akkor sikeres, ha az egység, az egyértelműség, a változatlan ismétlődés, a jelentésrögzítés hatását kiváltó poétikai eljárások működtetése a töredékesség, a többértelműség, a jelentésoldás erőinek az egyidejű felszabadításával történik. A létrejövő szövegben minden, ami adott, „holt” írói anyagnak látszik. A beszédtárgy határozott kijelölése („Hrabalról kell írni”) korlátozza a nyelv jelentésteremtő játékát, s valamelyest zárja a nyitott értelemképződés horizontját.

A vendégszövegek hatása a beillesztésük módjától függ. Regényhez másik regény mottóját kölcsönözni kockázatos művelet. A jelmondat elvileg megkülönbözteti a művet. Miért volt *A feleségem története* jeligéjére a *Hrabal* könyvének szüksége? A szövegkapcsolódás részleges reflektáltsága a Közép-Európa-téma kezelésében is megnyilvánul. A heterodiegetikus narrátor a szereplő fejével gondolkodik, amikor Közép-Európa-képét távolságvétel nélkül közvetíti, jóllehet a fiktív történetbeli író, illetve az elbeszélő hangja és látószövege elvileg különbözik. A beszédtárgyat minden előkészítés nélkül vezeti elő a narrátor, elterjedt vélekedésre hivatkozva: „A közkeletű

13 Esterházy, *Hrabal könyve*, Magvető, Budapest, 1990, 62.

14 *Uo.*, 71.

15 *Uo.*, 81.

tréfa szerint magyarnak lenni, illetve afféle kelet-, közép-, közép-kelet-európainak lenni – az pech. Ez a Hrabal azt mondja, így gondolta az író, hogy ez nem így van, nem pech, hanem tragédia, ide születni, az tragédia, sőt még ennél is több: komédia. Szóval dráma. Megjegyzem, ez ugyanaz a dráma, mint bárhol a világon, csak itt jobbak a föltételek ezt megérteni, a körülmények itt udvariasabbak, s folytonosan figyelmeztetnek erre.”¹⁶ A szöveg önértelmező színrevitele ezúttal mintha háttérbe szorulna. A *Hrabal* könyve inkább az efféle, emlékezetbe mélyülő mondataiból sejtethetően jelentős mű: „Jelenlétünk nem olyan volna, mint a fény, inkább fátyol volna, csöndes, szemerkélő, enyhén barátságtalan eső, melyben fölragyognának a városok, anélkül hogy elvesztenék megszolgált, beléjük vert szomorúságukat. Pusztán utunk értelmetlenségének ízlelgetése keserűséggel, vagyis szépséggel tölti el az embert. [Maga mondta.]”¹⁷

A *Hahn-hahn grófnő pillantása* című regényszöveg alakulása úgy látszik, jobban megfelel az elbeszélő önértelmezésének, valóban tervezhetetlen: „Hogy valamiből citromtorta lesz-e vagy bajai halászlé – az csak menetközben derül ki.”¹⁸ Ez a szabályozatlan entrópia a mű sugalmazása szerint a hely szelleméből fakad: „ez a rendszer még magányosabbá tesz. Hogy a rombolásával szemben csak magadat tudod állítani, nincsenek hagyományaink, amelyekből a reflexek igazolást nyerhetnének, *társaink* nincsenek emiatt.”¹⁹ Ezek a szavak elevenbe vágnak, a nevetést a gyász kíséri. Közép-Európa lepusztult hely, ahol a kiszolgáltatottság és a tehetetlenség határozza meg az emberi helyzetet:

Fiegl mintegy Metternich szájába adja a szót, leírva a Mexico-Platz nyüzsgését, az embert megcsapja a Balkán lehe, a csencselők, a cserebere, a feketézők [...] Egy pakli KENT majd meg fogja könnyíteni az életüket. Ez Közép-Európa varázsa és fenyegetése, hogy egy pakli KENT megkönnyítheti az életünket. A Lajtától nyugatra még sose könnyített meg semmit egy pakli KENT, hacsak nem a nikotin rabjainak életét. Hogy Ausztria is Közép-Európához tartozik, az csak Ausztriát elhagyván merül föl.²⁰

Az örökkévalóság távlatából Közép-Európa egészében véve mégsem átokföldje. A *puszta ország* térségi paradigmájának ugyanakkor mintha könnyen megfeleltethető volna. A térség országainak közállapotait összehasonlítva azonban az önmagunkról alkotott tragikus kép árnyaltabbá tehető:

Az első, amit ebben az idegen országban észrevett, az a sör hiánya volt. Aztán a boré. Aztán az ásványvízé. Ami három nap múltán azért már mégsem csak vicc, merthogy inni híján, enni sincs kedve az embernek, a szája is összeragad és így tovább. Ezután a szegénységet vette észre, ez ötlött a szemébe. A kopottság, elnyűttség, a por, az iszonyatos és látnivalóan

16 Uo., 18–19.

17 Uo., 118–119.

18 Uo., 95.

19 Uo., 98.

20 *Hahn-Hahn*, 125.

főlöszeges gyármonstrumok, a széjjelcincált természet, völgyzárógátak, melyekhez külön meg kellett építeni a völgyet, örült csatornák, melyekbe poharanként kellett a vizet hordani, szegénység, olyan heves szegénység, melyhez foghatót aligha talált hazájában.²¹

A *halacska csodálatos élete* mottója – „Közép-európaiak vagyunk: az idegrendszerünk elrongyolt, a vécépapírunk kemény” – Esterházy egyik leggyakoribb vendég-szövege, Bojtár Endre *A kelet-európeér pontossága* című esszéjéből való, mely így kezdődik: „Kelet-Európával foglalkozom. Ez a hányaveti kijelentés ugyanolyan, mintha az ütött-kopott, rozsdafoltos fürdőkádba zárt, s szenteste kivételével némaságra kárhóztatott halacska így szólna: a fürdőkéddel foglalkozom.”²² Az idézet behálózza a teljes életművet. A jelmondat szerint közép-európainak lenni azt jelenti, hogy a kultúránk nyugatias, az életünk pedig keleties. A kíséző kommentár lazán és áttételesen kapcsolódik a hivatkozott szöveghelyhez. Esterházy játékos értelmezésében a közép-európaiság a „[k]lasszikus sem-sem helyzet, illetve is-is: föltéve, ha az ember elég tehetséges, de hát ez legfőljebb utólag derül ki, holnap; ma nem segít.” „Ez a kettősség vagy köztesség minden mozdulatunkban benne van, minden reflexünkben és nyilván a könyveinkben is.”²³ A *Kis Magyar Pornográfia* teljes terjedelmében idézi Bojtár esszéjét, *A kelet-európeér pontosságát*. Ezzel összhangban a *Hrabal* könyve végkicsengése szerint Közép-Európa a szabadsághiány helye. A mindennapi túlélésért folytatott küzdelem határozza meg az ember helyzetét. A bizalmatlanság, a színlelés, az alkalmazkodás, az engedelmesség, a beletörődés szinte természettörvényvé lett. Látnivaló ugyanakkor, hogy a létharc nem törli ki az emlékezetből a „ne árts” másnak erkölcsi parancsát: „ha faggatnak, valljál, valljál be mindent, élő személyre ne vallj, haragosra ne vallj.”²⁴ A pusztá élet természeti értékén túl mintha létezne valami eredendőbb törvény, amelyből a teremtmények itt is részesednek.

Esterházy írásai csalódottan, majd egyre inkább beletörődötten állapítják meg, hogy önismereti feladatát részlegesen teljesítette az irodalom: „a múlthoz való gyerekes, gyáva viszony, az, hogy legszívesebben elhessegetnénk a múltat, ez végül is azt jelenti, hogy képtelenek vagyunk szeretni magunkat.”²⁵ Az önmagának elégséges közösségi tudat zártságának feloldása sem ment végbe:

Ha belepillantunk egy öt-tíz év előtti tükörbe – ott láthatjuk magunkat, ahogy páváskodva veregetjük a saját vállunkat, dicsérve morális tartásunkat, tartalékainkat, azt a nagy emberi melegséget, melyet oly sok viszály dacára megőriztünk, és az is világos volt, hogy nagyralátó terveinknek, országépítő vágyainknak csupán a „rendszer” áll útjában, az oroszok, a kommunisták... A Hófehérke mostohájának jobb tükre volt. Szép vagy, szép vagy, szebb a Napnál, de... A de-t mi már nem hallottuk.²⁶

21 Uo., 205.

22 Bojtár Endre, *A kelet-európeér pontossága* = Uő., *Egy kelet-európeér az irodalomelméletben*, Szépirodalmi, 1983, 215–218.

23 *A halacska csodálatos élete*, 8.

24 *Hrabal* könyve, 81.

25 Esterházy, *Az elrabolható Európa. Az új európai rosszkedvről* = *Egy kékhárisnya följegyzéseiből*, 199.

26 *Posztmodern barbarizmus avagy a tulajdonságok nélküli Európa* = *Egy kékhárisnya följegyzéseiből*, 204.

A közép-európai léthelyzet józan felmérése, mértéktartó értelmezése, s más kultúrák felé történő közvetítése terén a kezdeteknél tartunk: „továbbra is van nyugat és van kelet, hamar kiderült, hogy ezek az egyesülések nem mennek ripsz-ropsz. [Itt néhány útszéli, bár számomra kedves tréfától eltekintek.] S nemcsak kelet, nyugat van [noha metaforikusan inkább észak és dél], van közép is, ez a se itt, se ott [inkább ott, de idereménykedve, vagy fordítva], ha mások is a definíciók. Talán definíció nincs is, csupán érzés és látvány. Érzem, hogy keleti vagyok, látom rajta, hogy Karl-Marx-Stadtból való. Hogy is hívják immár?”²⁷ A kisebbségi érzés gépies, vak ellensúlyozása a közép-európai értelmiségi leküzdhetetlen készletése:

Csöng a telefon, és egy barátságos, ismeretlen német hang azt mondja a kagylóban, hogy indulna éppen egy magazin, melynek a címlapján egy bizonyos Heidi Klum volna, és hogy ő, a hang gazdája, milyen jó ötletnek tartaná, ha én találkoznék Heiddel [ahogy a szürrealista szépségdefiníció szól: Heidi Klum találkozója a Béke-díjjal a boncasztalon], és ezt aztán hosszan ecsetelte, milyen remek kis írást rittyenthetnék én ebből az élményből és így tovább, és így tovább. Miközben az ecsetelésből igyekeztem kihámozni, hogy ki is lehet Heidi Klum, elfogott a kelet-európai kisebbségi érzés, mennyire más világokban élünk, mennyire más kulturális referenciák közt... Rémllett valami, először arra tippeltem, hogy Heidi Klum híres gerelyvető, már a mamája is az volt, de a német demokratikus sportvezetés, a gonoszlelkű Honecker utasítására doppingolásra kényszerítette [a mamát], aki ettől nagyon meghízott, inni kezdett és látni se akarta a kis Heidet, aki így egyedül maradt a világban, de nagy akaraterővel íme elérte, hogy rajtam kívül mindenki ismeri a nevét. Vagy mégis inkább jó tollú, fiatal novellistánő, az új berlini nőhullám vagy hogy is. Mintha találkoztam is volna vele a lipcsei könyvvásáron.²⁸

1989 után idővel kritikus tömegben jelentek meg Európát lebecsülő elképzelések is, sőt, a tájékozódás iránya is elbizonytalanodott:

Sosem értettem [érzelmileg és logikailag és személyesen] ezt a magyarság-európaiság konfliktust. [Előbb magyarnak lenni, aztán európainak, jellemezte pártját egy másik valaki, szegény.] Bármí, amit teszek, az egyszerre magyar és európai, nincsen az az etelközi ösreflexünk, amely ne volna az. Per definitionem tartozik a nem létező inventárba: Európa a magyarok által is lett az, ami. Minden nemzet a maga módján fogja fel [kell fölfognia] azt a grandiózus képződményt, amely Európa és amely egyszersmind tartalmazza a róla szóló különféle elképzeléseket.²⁹

Esterházy Közép-Európáról alkotott elképzelése több ponton kapcsolódik a fogalom történelmi tartalmát, szellemi jelentését vitató szkeptikus álláspontokhoz. Ezek szerint Közép-Európa címszavakban: utópia, nosztalgia, elképzelt régió, kísértet, nyomorú-

27 Uo., 216.

28 Esterházy, *Utazás a tizenhatos mélyére*, Magvető, Budapest, 2006, 37–38.

29 Esterházy, *Ahová kilyukadunk = Uő., Egy két haris*, Magvető, Budapest, 1996, 98.

ságos peremvidék. Konrád György *Az öreg híd [Gondolatok Közép-Európáról]* című esszéjében megnevezetlenül mintha a *Hahn-hahn grófnő pillantása* Közép-Európa képével vitatkozna. Konrád esszéje 1993-ban jelent meg, két évvel a regény után. „Közép-Európa léte, valósága független a Közép-Európa retorikától, attól, hogy mit mondanak róla.”³⁰ Esterházy ezt éppen ellenkezőleg gondolja: „a Duna egy fikció. Költészet. Ha száz métert följebb sétálok, már indul is a kis Elz a Rajna felé, Rajna apó felé. A Duna egy szonett, beszédmód, diskurzus. Én az Elzet nézem, ezt most Önnek megvallom.”³¹ Konrád mintha felelne ezzel: „A múlt nem tűnik el nyomtalanul, hullámzó utóélete van. Az államokat elképzelések tartják fenn, de hogy a Duna folyik, és hogy a partján különféle népek laknak, az több, mint elképzelés.”³² Esterházy ellenben úgy gondolja, hogy Magyarország a képzelet országa. Kitaláljuk magunknak az országot, függetlenül a reálisan létezőtől:

És nincs a magyaroknak múltjuk úgyszintén, éppen mert folyvást arról szó-
kolnak, szónokolnak vitéz hangossággal és mesélnek csöndes édességgel,
de nem azon okosságból, hogy ösmerkedjenek magukkal és az idővel,
ki formázza a voltot, a valát, a régít, így őket [a magyarokat], hanem hogy
a zsongástól, a múlt zenéjétől szenderedjenek el, ártatlan nyálacskával
szájuk szögletében, miként valódi kicsiny gyermekek. Nem tükör, jobban
mákony ígyn a dicsó vég, mely mákot apró vászonzsákocskán keresztül
szopogat ama [fenti hasonlatban szereplő] gyerekember. Mi következik
mindebből? Mindebből az következik, hogy ez a nem létező múlttal és
elfeledett jövővel terhelt jelen úgy kúszik a magyarok szívébe, hogy nincs,
ki azt kiismerje. Nincs, ki szétszálazza a jelent. Márpedig Európa távoli li-
geteiben ez így szokás, volnának eszméletek és volna azoknak rendje és
rendeltetése, vagyis rangja és a rangnak sora. Volna mérték, és egy erre
alapozódó rendezett tér, melyben mindenkinek megvolna a megállapítható
helye. Vagy legalábbis ándung róla. A hely várhatósága. Ha arról le kell is
mondani, hogy mindent tudjunk mindenről és mindenkiről.³³

Végső kérdésként vethető fel, vajon Közép-Európa alakzata Esterházy műveiben nyit-e olyan távlatot, amely megváltozott összefüggésrendbe helyezi eddigi ismereteinket a fogalomról, s Esterházy írásművészetéről. Minden megszorítást figyelembe véve, Közép-Európával kapcsolatban néhány visszatérő kérdés s válaszkíséret a szövegek változó kontextusaiban megőrzi érvényességét.

Beletörődéssel veszi tudomásul az író, hogy Közép-Európáról nem folyhat értelmes párbeszéd, mert egymástól merőben különböző nyelvi világokban és kultúrákban léteznek, amelyeket legfeljebb a józan önismeret hiánya kapcsol össze. A múlt folytathatatlan örökségéhez sorolja az áldozati retorikát, az önsajnálatot, az apokaliptikus hangot, s a tragikus történelmi sorstudatot, amely szerint történelmünk

30 Konrád György, *Az öreg híd. Gondolatok Közép-Európáról*, Regio – Kisebbség, politika, társadalom, 1993/4. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00016/pdf/01.pdf>

31 *Hahn-Hahn grófnő pillantása*, 17.

32 Konrád, *Az öreg híd*.

33 Esterházy, *Egyszerű történet vessző száz oldal – a kardozös változat* –, Magvető, Budapest, 2013, 134.

Mátyás óta hanyatlík. A „Vége Európának” – pusztító jóslatát Esterházy ironikusan adja vissza, ugyanakkor bizonyos értelemben az elbeszélőt is megéri a hanyatlás szellemének kísértése:

Grillparzer magában beszélt, ami részint kínos volt, részint kapcsolatot teremtett köztem és az asszony közt. Hogy, bittschön, összeomlik itt minden, új üresség támad a régi helyén, s elhízott méteres patkányok fognak a házakba betörni, Európa összeomlott, ezt az omlást hívjuk új Európának, de senkinek semmi sincs a fejében, a régi jogi keretek nem működnek, s új nincsen, és nincsen esély a legocsmányabb és totális háború befejezésére, a természet elleni háborúra gondol. – Indeed nothing can be more melancholic than travelling through Hungary. Nincs a világon szomorúbb, mint Magyarországon utazni, írja a Lady 1716 januárjában kelt levelében Győr alól Pope-nak (nota bene Csokonaink tőle lopta a Dorottyt). Elegem lett Európából. Általában elegem szokott ebből (belőle) lenni. Még nem értük el Komáromot.³⁴

Az esszéíró nyereségként tarja számon, hogy Közép-Európa polgárai jellemzően többszörös kötődésűek, etnikumok, vallások és kultúrák keveredésének köszönhetően. Esterházy számára az írói létezés színtere Közép-Európa, ahol az életet túl sötéten, megváltoztathatatlanok látják az emberek, és a sértődöttség nemzeti sajátosság:

Tavaly még, emlékszem jól, a német zszurnaliszták jóindulatúan csóválták a fejüket, nem értvén „ezeket a derék magyarokat, kik adták a világnak Puskást és Bartókot, elsőnek kezdték fölszámolni a reálisan létező szocializmus elfuserált építményét, föllobbantották a remény fáklóját egész Európa számára, és most ahelyett, hogy maguk is reménnyel telten és magabizón megfűrosztenék arcukat a fényben, csak vonogatják a vállukat, mint megannyi Rezigáció Lovagja...”³⁵

Esterházy egyszerre nyújt ironikus bevezetést és kivezetést Közép-Európa mitológiájába:

A sok Dunától meg az elharapózó Közép-Európa-ima mormolástól – az nem jó szó, hogy megcsömöröltem, inkább feldühödtem. (Hazafias ügyekben mégiscsak Thomas Bernhard kell mérvadó legyen, csak, ami Magyarországot illeti, a hochgebirgetrottl-t tiefebenetrottl-ra kell változtatni...) Az a tengernyi Duna-gondolat, Duna-ethosz, Duna-múlt, Duna-történelem, Duna-fájdalom, Duna-tragédia, Duna-méltóság, Duna-jelen, Duna-jövő! Miről beszélünk? Gyanús lett ez a sok folyás. Duna-semmi, Duna-gyűlölködés, Duna-bűz, Duna-anarchia, Duna-provincializmus. Duna-duna. Szegény Gertrud Stein, ha ezt megérhette volna: a Duna az Duna az Duna...³⁶

34 Hahn-Hahn grófnő pillantása, 130–131.

35 Az új európai rosszkezdvről = Egy kékharsnya följegyzéseiből, 155.

36 Hahn-Hahn grófnő pillantása, 171.

A középpontból kimozdított én a személyfölötti hagyomány(ok) viszonylatában tesz kísérletet ön maga meghatározására. A Duna – az igazság kétféle fogalmát helyettesíti. A létező rendet, amelyet fölismerhetünk. Vagy a rendezetlenséget, amelybe rendet viszünk, s megfedkezünk arról, hogy ez emberi alkotás: „Mennyivel rezignáltabban szól fél évvel későbbről [...], a tudás szomorúságával fölverte, s nem túlzás, a döntés kényszerűségének rémületével: »Milyen volna a Rajna [Duna] a Duna [Rajna] nélkül? – Vagy épp az ilyen kérdéstől kapok hányingert?«³⁷

Bécs – köztes helyzetű a nyugati nagyvárosok és Budapest között. A dicső múlt utáni sóvárgás megszólaltatása összekapcsolódik a kettős Monarchia fénykorának megidézésével, Bécs és Budapest összehasonlításával, amely chiasztikus alakzatba rendeződik; Bécs nyugati – Budapest keleti, az egyik ismerős ismeretlen, a másik ismeretlen ismerős: „Bennem keveredik a gazsulálás és nagyképűség. Otthonról egy nyugati metropoliszba érkezem, egy idegen, csillogó helyre, s hátalatt szívvel rogyok le egy tiszta abrosz mellé. A másik irányból jöve azonban Bécs éppenhogy ismerősnek tetszik, *unheimlich* érzés fog el, látva az esti kihalt utcákat, toporgó öregembert, dámát kutyával vagy egy politikai kommentárt, az otthonosság *unheimlich* érzése ez, arra kell gondolnom, hogy ez az ország meg az én országom régebben egy ország voltak.”³⁸ A hagyomány folytonosságának megszakítottága azonban megtette a maga romboló hatását. Esterházy Wittgensteintől ihletett felfogása szerint a nyelv életforma, ezért van az, hogy ugyanaz a szó, jelesül a kávéház, a valamikor szorosan összetartozó, majd idővel egymástól élesen elválasztott közép-európai kultúrákban mást jelenthet:

A legnagyobb fogás azonban a Café Eiles volt. Végre megérttem, mi a kávéház. Budapesten hajdanában sok szép kávéház volt, egyetlenegy sem maradt, csak gyorspresszók és palizab a turistáknak, egyetlen élő sem, ott hevernek a városomban a temetetlen holtak, és senki sem akarja ezt tudomásul venni, ellenkezőleg, szemforgató módon folyton róluik beszélnek, a régről, a hogy-is-volt-ról és a de-jó-lennéről. Elvileg tudtam, miről van szó, mi ez a köz-tér, az elfelejtett barokk világszínpadról való ábrándozás, az idő lassú és elegáns múlásának és mulatásának színtere, a pillanat és nem a pillantás tere, a káprázaté, a játék tere, a csalásé, a félreértésé, a szándékos félreértésé, a szándékos félreértés mint erkölcsi tett, ez a kávéház, a szándékos félreértés mint a megértés kizárólagos alapja! A tulajdonságok nélküli történelem tere! [...] A negyedik nap FOGLALT táblácska állt a márványlapon. Bizonytalanul toporogtam, körbenéztem, de csak itt volt tábla. Furcsa. Akkor odalibbent az öreg, meglegyezte az asztalt (hangendli!), a tábla el is tűnt – parancsoljon doktor úr, a szokásos, doktor úr? Szóval, hogy az a tábla az nekem volt odatéve, hogy tehát megjegyezte a kisöreg, mostanában ilyentájt jön ez a szemüveges – innét a doktor úr –, és biztosította a helyem. Ettől én természetesen, említettem, nagyon ellágyultam, a formátlanság országából jöttem.³⁹

37 Uo., 15.

38 Uo., 97.

39 Uo., 114.

Esterházy teremtett elbeszélője tántoríthatatlan kételkedő, s e tulajdonsága közelíti egymáshoz esszéit és regényeit:

Arra a kérdésre, hogy mi tartja össze a futballcsapatot, a link vicc azt válaszolja, hogy részint az alkohol, részint az edző iránti töretlen gyűlölet. Ennyi. Ennyi volt Közép-Európa. Legalábbis Kundera definícióját csak a Szovjetunió tartotta életben. Jaj de tetszett annak idején! Vagy mennyire értetlennek és éretlennek gondoltam volt Handkét, amikor pusztán meteorológia-fogalomnak titulálta Közép-Európát. Pedig mennyire igaza van! És ez egyáltalán nem lekezelése volna a tárgynak. Nem kicsi dolog a természet, amelyre hivatkozni lehet. Tessék megpróbálni egy murmanszkival beszélgetni a hidegről. Egy indiaival a melegről vagy az esőről. Hideg van, esik az eső, ítéletidő tombol, árad az Inn, tudom, miről beszélünk. Felhők, csillagok, szelek és viharok, vízállás, csapadékmennyiség, népi tapasztalatok [jégtörő Mátyás, májusi eső, Medárd].⁴⁰

Esterházy Közép-Európa-képének lényeges eleme, hogy a nyugati történelem szakaszai itt időbeli eltolódással, s nem változatlan formában jelentek meg, az elmúlt jövő alakzatait helyezve rá a térségre: „nálunk már az is meghaladott lehet, ami még el sem jött.”⁴¹ „Úgy van posztmodern, hogy a modern sose járta, járhatta végig az útját.”⁴² Az író elgondolása szerint Közép-Európa politikai korszakváltáshoz kapcsolódik az abszurd irodalom talajtalanná válása a térségben a nyolcvanas évek végén. 1989 tehát nemcsak történelmi, de művészeti fordulatot is jelent a Közép-Európa-diskurzusban. Véget ér a kelet-európai „groteszk”. Esterházy itt politikai és poétikai korszakhatárt kapcsol össze akadálytalanul.

A publicisztikával kapcsolatban megoszlanak a vélemények a szakirodalomban *poétika* és *politika* viszonyáról, tehát arról, hogy mennyiben tér el Esterházy gondolkodásmódja adott politikai szempontoktól, s mennyiben emelkedik felül az uralkodó ideológiai irányzatokon? Annyi bizonyos, hogy Esterházy Péter alkotó módon elsajátította és beépítette műveibe a Közép-Európáról szóló meghatározó elképzeléseket. Az kétségtelen, hogy Európa Esterházy számára értékfogalom. Egyik fontos háttérszövege felismerhetően Kundera *A megrabolt Nyugat avagy Közép-Európa tragédiája* című esszéje, melynek a lényege talán ebben a megkülönböztetésben ragadható meg:

„a hazáért és Európáért meghalni” olyan kijelentés, amelyet megfogalmazni sem Moszkvában, sem Leningrádban nem lehet, annál inkább lehet Budapesten vagy Varsóban. De mi is valójában Európa egy magyar, egy cseh, egy lengyel számára? Ezek a nemzetek a kezdetektől Európának abba a részébe tartoztak, amelynek a római kereszténységben voltak a gyökerei, és részei voltak történelmi fejlődése minden szakaszának. Számukra a szó: Európa – nem földrajzi jelenség, hanem szellemi fogalom, színönimája a

40 Uo., 171.

41 *A halacska csodálatos élete*, 8.

42 Uo.

Nyugat szónak. Abban a pillanatban, amikor Magyarország többé nem Európa, vagyis nem Nyugat, kizökken saját sorsából, saját történelméből, identitása lényegét veszíti el.⁴³

A Közép-Európa-alakzatok szó szerint olvasva olyanná változnak, mint Nietzsche megkopott pénzerméi, veszítenek villódzó többértelműségükből, s közel kerülnek a térségről szóló mitológiák közkeletű elképzeléseihez. Az esszéíró álláspontja azonban általában nemcsak egy vonatkozásban kétséges:

látva, de legalábbis föltételezve, hogy van valami, ami Ulmot Béccsel és azt Belgráddal összeköti, és ha nem szeretné azt mondani, hogy ez a valami a Duna, e metafizikai locsi-pocsi, imaginárius folyam, akkor odajutna, hogy ő az, ő, aki összeköti Ulmot Belgráddal, ő, az utazó. Ékes hajója a parton állók láthatatlan sorfala közt siklik. De a hajót a Duna viszi, a Dunát meg a leélt életék súlya, az az elviselhetetlen nehéz, amit elviselünk, mi, utazók. Ezért van az, hogy a Duna előbbre való, mint ő. És ezért van az, hogy a rakodópart alsó kövén ül, és nézi, hogy úszik el a dinnyehéj, már akinek ez mond valamit.⁴⁴

Közép-Európa maga a meghatározhatatlanság: „seb, homály, hiba, esély és reménytelenség.”⁴⁵ A bizonytalanság, a kételkedés jellemzi mindvégig a beszélő alapállását. A közép-európaiság kétismeretes egyenlet az átlagnál akár műveltebb nyugati számára is. Egy ismeretlen [*magyar irodalom*] egy másik ismeretlen [*közép-európaiság*] közvetítésével lehet bevezetni. Mindazonáltal Esterházy esszéinek visszatérő kérdése, hogy a művészet képes-e feldolgozni, új minőséggé alakítani a térség durva, erőszakos kultúrájában szerzett kivételes tapasztalatait. A *Javított kiadás* autofikciója részben erre tesz kísérletet. Szembetűnő, hogy a regény elbeszélője a kommunista diktatúra világát következetesen a „kelet-európai” jelzővel különbözteti meg:

K. lép hozzám, mutatja a dossziéját, amelyből dolgozik, érdekes. Viszonzani nem tudom, noha az enyim is érdekes. <Szürke, szétmálló, félelmetes kelet-európai világ, hallok e pillanatban a rádióból.> Mondom, olvasván ezeket a szövegeket, Shakespeare tényleg szürke realista. Figyelmeztet, hogy azért itt erősen érvényesül egy hazug nyelvi közeg, amit a zsaruk tesznek rá. A valóság szoftabb. Igen, igen, van ez a felstilizált, de valójában tényleg csupán semmitmondó kisszerűség, azonban az árulás az árulás. Annyit mondtuk, hogy a Kádár-korszak egy takony, amögött mégis ez van, ez a sok eltört gerinc, élet, sors.⁴⁶

Gondolt és mondott feszültsége állandósul Esterházy szövegeiben. Publicisztikájának beszédmódja a műfaj törvényéből következően nem teljesen ugyanaz, mint szép-irodalmi műveié, az utóbbiak diszkurzív tere kevésbé betöltött, tehát Közép-Európa

43 Milan Kundera, *A megrabolt Nyugat avagy Közép-Európa tragédiája*, Hirmondó, 1984.

44 Hahn-Hahn grófnő pillantása, 63.

45 *Közép-Európa mint seb, homály, hiba, esély és reménytelenség = A halacska csodálatos élete*, 42.

46 Esterházy, *Javított kiadás*, Magvető, Budapest, 2002, 180.

bennük szabadabb jelölő. Esterházy értékrendjétől távol áll az alkalmazott művészet. Közép-Európa mint adott téma a szépirodalom szövegtartományában nem rögzíthető. Az irodalom nyelvi működését nem korlátozhatják formális jelentéstani viszonyok, amelyek a megnyilatkozás egymásra vonatkozó elemei között, közös tartalmi jegyek alapján jönnek létre. Németh G. Béla Esterházy publicisztikáját a független közírás példajaként értékelte.⁴⁷ Az irodalomtudós szerint Esterházy nyelvi magatartása, tárgykezelése, saját nézeteihez fűződő összetett viszonya a szabad közíróé. Ettől némileg eltér Esterházy első monográfiájának álláspontja, mely szerint Esterházy alkalmi írásaiban rejlik a válasz kevésbé sikerült szépirodalmi műveinek a kérdéseire. E megközelítés sugalmazása szerint olyan fejleményekre lehet gondolni, mint az „atematikusság korlátozása”, a „rhizomatikus szerkesztésmód egyszerűsödése”, „a korábban érvénytelenített esztétikai dichotómiák részleges újraképzése.”⁴⁸ Ahogy én látom, Esterházy iróniája nem kíméli a hivatásos irodalomértelmezés beszédhelyzetére igényt tartó szerzők szereptévesztéseit sem. A nyilvánosság torz szerkezetéből fakadó különös tekintélye az irodalomnak egyszerre adomány és teher: „az irodalomnak ez a presztízse, ez a súlya messziről talán irigyelhető, mert valódi igényt jelez, és azt mondja, van olvasó, ami, tudjuk, nem mindig hihető, mindazonáltal olyan súly, ami nagyon nehéz, mert nem maga kérte az ember, nem szabadságból, hanem kiszolgáltatottságból fakad, és ebben a kiszolgáltatottságban forr egybe író és olvasója – ami nem egészen az a romantikus egység, amiről áhítóztatott. Ára van ennek a presztízsnak.”⁴⁹ A közép-európai irodalom sajátos történelmi szerepével kapcsolatban Esterházy olykor látszólagos ellentmondásokat old fel, valamiféle kiegyenlítő dialektika jegyében: „egy szabadságharc írásos dokumentumai – az még nem okvetlenül irodalom. Igaz, arról se feledkezzünk meg, hogy az irodalom az mindig valamiféle szabadságharc írásos dokumentuma.”⁵⁰ Kérdés, hogy az író néhány szorosan napi politikai kérdéshez kapcsolódó nyilatkozata a nyilvános beszéd mely típusába sorolható. Bizonyára könnyebben elhelyezhetők ezek a leginkább megosztó hatású szövegek az alkalmi műfajok laza együttesén belül, mint a gondosan megalkotott esszék körében. Ahogy én látom, Esterházy mindvégig megőrizte a szabad gondolati kísérletezés iránti fogékonyságát, jelentésteremtő nyelvét, iróniáját, rugalmas és nyitott szellemét. Helyzetképe Közép-Európáról az idő függvényében természetesen változott, ami állandónak mondható nála, az a termékeny eldöntetlenség, a törékeny izotópia remény és félelem között.

47 Németh G. Béla, *Egy független közíró. Esterházy Péter*, Magyar Napló 1992/2., 9.

48 Kulcsár Szabó Ernő, *Esterházy Péter*, Kalligram, Pozsony, 1996, 240.

49 *A halacska csodálatos élete*, 9.

50 *Uo.*, 10.

Integrál

SZOLLÁTH DÁVID: *MÉSZÖLY MIKLÓS*

(Az elismerés szavai) Recenzió írásakor általában óvakodom a direkt értékeléstől. Még kevésbé hajlok rá, hogy az értékelésnek, ha sor kerül rá, mindjárt az írás elején hangot adjak. Ezúttal kivételt kell tennem, hogy érzékeltessem, milyen elképesztően sok felkészültség, tudás és mindenekelőtt munka van ebben a monumentális könyvben, és milyen erősen érződik minden bekezdésében a Mészöly Miklós írói alakja és életműve iránti elkötelezettség.

Szolláth műve nem váltja le, nem teszi érvénytelenné Thomka Beáta úttörő jelentőségű Mészöly-könyvét, még csak vita sincs a két mű Mészöly-képe között. Szolláth mást csinál, más körülmények között, mint az 1995-ös kismonográfia szerzője. Az 1990-es évek első felében, amikor Thomka Beáta írta Mészöly-könyvét, Mészöly még javában élt, és munkaképes volt, így az életmű nyitottnak, tovább épülőnek és alakulónak számított. Nem lehetett előre látni, hogy a címszereplőn rövidesen elhatalmasodik az a betegség, amely az utolsó években lehetetlenné tette mind az írói munkát, mind a közéleti szereplést.

A Thomka-könyv írásakor még nagyon közel voltak az 1980-as évek irodalmi forrongásai, radikális értékátrendeződései [amelyeknek ő is egyik előmozdítója volt, akkor még a Vajdaságban élő irodalomtudósként], valamint közel volt a pártállam összeomlása és a kulturális életben ezzel együtt járó gyors, euforikus felszabadulás. Mészöly esszéisztikája, publicisztikája, közéleti szerepvállalása hirtelen felértékelődött, és ez látszik a Thomka-könyv utolsó fejezetén is, noha Thomka – akárcsak huszonöt évvel később Szolláth – határozottan a prózapoétika alakulásaira helyezi a hangsúlyt.

Időközben nemcsak Mészöly életműve zárult le, hanem a feleségé, Polcz Elaine-é is. [Azért kell ezt külön megjegyezni, mert Polcz Elaine írói valorizációja, az iránta való megnövekedett érdeklődés, a házaspár levelezésének összegyűjtése és publikálása befolyásolja a Mészölyről alkotott képet is.] Azok az irodalomértők, akik a prózaforodulatban és a Mészöly-próza műimmanens újraértelmezésében aktívan közreműködtek, részint meghaltak – Béládi Miklós [ő már a prózaforodulat első fázisában, 1983-ban], Balassa Péter [2003], Fogarassy Miklós [2013], Szegedy-Maszák Mihály [2016], sőt legújabban Jankovics József is [2021] –, részint, akik még élnek – Kulcsár Szabó Ernő, Szörényi László, Thomka Beáta, Margócsy István, Wilhelm András és mások –, fiatalkori eredményeikre mint megannyi lezárult, kánonba emelkedett irodalomtörténeti tényre tekinthetnek vissza.

A teljesség kedvéért hozzátésem: Mészöly halála óta izgalmas szövegek, szövegegyüttesek kerültek elő a hagyatékból, és jelentek meg. A házaspár már említett levelezésén kívül a Tüskés Tiborral és Szederkényi Ervinnel folytatott levelezés, Mészöly naplói [amelyek anyagából *A tágasság iskolája* és az *Érintések* is létrejöttek], és a zsidókérdésről írt tanulmány, amely először a *Holmiban* látott napvilágot. Mégis, kevésbé valószínű, hogy eddig ismeretlen, jelentős szépprózai alkotás vagy esszé, tanulmány előkerül a jövőben. Így az a szövegegyüttes, amelyet Szolláth vizsgált, teljesnek és lezárultnak tekinthető. Más kérdés, hogy maga a vizsgáldóság nem zárul le, még a *Mészöly Miklós* című monográfia 739 oldalán belül sem.

[*A gordiuszi csomó szétszalazása*] Szolláth egyik jelentős érdeme [több is van, sorra fogom venni őket], hogy számot vet az életmű heterogenitásával, és így vizsgálja Mészöly különböző irodalmi alkotásait. Ugyanakkor a művek sokféleségében megpróbálja – majdnem teljes sikerrel – megragadni az írói habitus egységét, amely Mészöly esetében rendkívül erősnek érződik.

Nyilvánvaló, hogy Mészöly személyisége maga is sokat alakult [változott, fejlődött] az évtizedek és az alkotói korszakok során. Ezt Szolláth nem vizsgálja, elvégre nem kritikai életrajzot ír. Vannak azonban olyan kérdéskörök – például a permanens marginalizáltság [nevezhetjük belső emigrációnak is], Mészöly ebből való kitörési kísérletei, továbbá a mindenkori hatalomhoz és kultúrpolitikához való viszonya –, amelyek mégiscsak szükségessé tesznek némi életrajzi vizsgáldást, valamint megkövetelik a magyar kulturális közélet archeológiáját. [Bravúrosnak találok az olyan, régebben közkeletű fogalmak szemantikai rekonstrukcióját, mint „rossz közérzet” vagy „kísérletező író” vagy éppenséggel „egzisztencialista”.]

Mészöly életműve többféle tekintetben is heterogén. Mindenekelőtt műfajilag. Írt ő regényt, elbeszélést, színművet, bábjátékot, esszét, naplójegyzetet, publicisztikát, ifjúsági regényt, költői mesét; továbbá egy életen át akart írni „igazi nagyregényt” is, csak éppen nem jött össze neki. Minthogy ezt ő több ízben is szóba hozta mind az esszékben, mind pedig különböző beszélgetésekben és levelekben, az „igazi nagyregény” is létezik, azaz hiányként benne van az életműben, csak éppen nincs meg.

Mindezt rangsorolni kell. Szolláth meg is teszi, méghozzá megbízható, jó ítélerővel. Hogy csak egy példát mondjak: mindketten, ő is, én is, úgy gondoljuk, hogy Mészöly prózája sokkal többértébb és jelentősebb, mint a drámaírói teljesítmény. Utóbbi két színműre redukálható, ezek ugyanabban a korszakban, Mészöly első elbeszélői felfutásakor keletkeztek: *Az ablakmosó* és *Bunker*. Szolláth meggyőző elemzéssel mutatja ki, hogy ezek a drámák, noha színpadilag izgalmas kezdeményezések, ma már egysíkúnak és kiérleletlennek érződnek, és főleg, nem lett folytatásuk.

Meddő kérdés, de muszáj feltenni: miért? Miért nem írt Mészöly további, kiérleltebb drámákat, noha lett volna hozzá érzéke és tehetsége? Miért nem lett olyan drámaírói életműve és csak rá jellemző, saját dramaturgiája, mint a szintén erős ellenszélben dolgozó Örkény Istvánnak? Továbbá: miért érződik a két drámával azonos korszakban írt *Magasiskola* és *Jelentés öt egérről* erősebbnek, formailag teherbíróbbnak, és főleg, időállóbbnak, mint *Az ablakmosó* és *Bunker*? Szolláth plauzibilis választ ad ezekre a kérdésekre, de ehhez ismét a kritikai életrajz dilemmáival kell szembekerülnie.

Érdemes volna összehasonlító elemzésnek alávetni *Az ablakmosó* botrányos betiltásának háttérét és következményeit a *Pisti a vérzivatarban* botrányos betiltásának háttérével és következményeivel. Örkény 1969-ben, a *Pisti...* betiltásakor már túl volt a *Tóték* frenetikus sikerén [korábbi, szórványos, de mégiscsak megtörtént bemutatásról nem is beszélve], és az *Egyperces novellák* olyan népszerűséget adott neki, amelytől semmiféle kultúrpolitika nem foszthatta meg. Túl volt az úgynevezett „szilenciumon”, az évtizednyi teljes elhallgattatáson is, és nyilvánvaló volt, hogy az Aczél György-féle kultúrpolitika nem akarta magára venni még egy elhallgattatás ódiáját. A betiltás után Örkény másik híres drámáját, a *Macskajáték* színpadi változatát be lehetett mutatni. Az is nagy siker volt, és a szerzőt igazolta a betiltókkal szemben. És még így is – meg

vagyok győződve róla – drámaíróként ártott neki, hogy nem használhatta fel a *Pisti...* próbafolyamatának és recepciójának tanulságait.

Mészöly 1963-ban, Az *ablakmosó* betiltásakor pályakezdőnek számított. Az elhúzó pályakezdés nevezhető, Mátyás szavával, „a pálya szélén” való tengődésnek is. Színházi gyakorlata nem volt, mert a bábszínházi közeg, amelyet jól ismert, lényegesen eltér az élő színészekkel dolgozó színpadtól. Elbeszélőként akkor is tudott folyamatosan dolgozni, tovább tudott lépni, meg tudta őrizni alkotói integritását, ha csaknem egy évtizedig nem jelenhetett meg önálló kötete; drámaíróként viszont szárnyaszegetté vált, akárcsak kortársai közül Weöres Sándor. Szolláth találóan fogalmaz: „Világos, hogy két darabbal nem lehet színházi forradalmat kirobbantani, különösen, ha nincs hozzá közeg, nincs hozzá társulat, amely bemutatná, nincs szerkesztőség, amelyik a kiadását vállalhatná, nincs kritikus, aki a szerzőt komolyan vehetné nyilvánosan. A fióknak talán lehet regényt írni, de színházat csinálni dolgozószobában, egyedül, nehézkes.” [332.]

Mészöly életműve heterogén az alkotói korszakok tekintetében is. Ezt Szolláth az 1975-ös *Filmig* szerencsésen ragadja meg az „integráció–dezintegráció” és „metonímia–metafora” fogalom párokkal. Akkor is jól boldogul, amikor ugyanazon mű többféle érvényes olvashatósága mellett érvel, sőt akkor is, amikor kimutatja egy adott művön belül többféle prózapoétikai eljárás jelenlétét. Nehezebb dolga van, amikor az 1970-es évek végén kezdődő utolsó időszak, az úgynevezett „pannon próza” jellegzetességeit igyekszik leírni. Könnyebb megmagyarázni, mint megérteni: hogy Mészöly kései korszakában az archaizmus nem törli el, hanem radikalizálja a modernséget. [A „posztmodern” szót kerülném. Mészöly idegenkedett mind a kifejezéstől, mind azoktól a fiatal pályatársaktól, akik ezt címkeként hordozták. Ha egyszer tisztázódna, és konszenzus lenne róla, hogy magyar közegben melyik irodalmi tény tekinthető posztmodernnek és miért, akkor esetleg Mészöly pannon prózájában is észlelhetnénk posztmodern jellegzetességeket.]

Az alkotói korszakok hirtelen változásainak hátterében egy feloldhatatlan dilemma áll, amelyet Szolláth szerint saját korában Mészöly oldott meg a legjobban. Erőteljesebben és radikálisabban, mint a szintén kiváló Ottlik Géza és Mátyás Iván vagy akár Szentkuthy Miklós. Nevezetesen: hogyan lehet megőrizni egy formálódóban levő alkotó személyiség folyamatosságát [vagyis megővni az életmű – olykor az egyes művek – egységét a romboló törésektől, szakadásoktól], és ugyanakkor minden már birtokba vett, belakott alkotói stádiumból továbblépni egy újabb, ismeretlen fejlődési fok felé [vagyis elkerülni az önisméltést és a vele járó elszürkülést]. Ez utóbbiban segít a többműfajúság is: a magam részéről, Szolláthtal egyetértve, a fent felsorolt műfajok közül nem a drámákat, hanem az esszéket állítanám az elbeszélői művek mellé. A *tágasság iskolája* és az *Érintések* szövegei „dezintegratív” esszék. Alapos kifejtést, folyamatos logikai irányvonalat hiába keresnénk bennük. Vannak viszont igen sűrűn, pontszerűen felbukkanó, zseniális megfigyelések és meglátások.

További érdeme a monográfiának, hogy alapos gonddal elvégzi az 1960-as, 70-es, 80-as évekbeli Mészöly-recepció régészeti feltárását. Elemzi a feljelenítő típusú kritikák retorikai stratégiáját és eszmei hátterét. [Egy idősebb ismerősöm mondta negyven évvel ezelőtt: „Lukács György a magyar irodalomban olyan volt, mint amikor az operában megszólal a vadászkürt, és minden irányból kisebb fúvósok visszhangoz-

zák.” Nos, ezt a jelenséget írja le Szolláth.) Kimutatja, hogyan válnak a 80-as években szofisztikáltabbá és ravaszabbá a hivatalos kultúrpolitika kirekesztési és/vagy kisajátítási kísérletei. Ezzel párhuzamosan vizsgálja a korabeli – nyilván csekélyebb számú – apologetikus vagy értékelésre törekvő reakciókat. Észreveszi, hogy ezek szerzői – azáltal, hogy elmoossák vagy mentegetik az írásművek radikális jellegzetességeit – önmaguk számára is megnehezítik az elemzésen alapuló, tényleges megértést.

Méltatja a prózafordulat vezető irodalomértőinek Mészölyvel kapcsolatos érdekeit. Ők politikai támadásoktól és védekező-védelmző akcióktól függetlenül, a műimmanens olvasást részesítették előnyben. Ma már nem mindenki látja így, de Szolláth így látja: az esztétikai ellenállás meghirdetett politikamentessége maga is politikával volt telítve.

Arra is felfigyel, hogy a prózafordulat Mészöly-értelmezése aránytalanul felértékeli a fordulatot időben közvetlenül megelőző középső (a *Saulustól* a *Filmig* tartó) alkotói korszakot, annak fragmentális, „dezintegratív” prózapoétikájával együtt. Ennek egyik következménye, hogy a kriptorealista-példázatos korai korszak értékei számottevő mértékben elsikkadnak; másik következménye pedig az, hogy a 80-as évek avatott Mészöly-értelmezői az író utolsó korszakával, az úgynevezett „pannon prózával”, annak anekdotikusságával, magyar és közép-európai történelemhez való viszonyával szemben kissé tanácstalanok voltak.

Azáltal, hogy Szolláth végigelemzi és újraértékeli mindhárom korszak elbeszélői műveit, újraértékeli magukat a korszakokat is, velük együtt pedig némely perifériára szorult olvasásmódot, például az allegorikus vagy a példázatos olvasásmódot. Érve: ezek figyelembe (vagy tudomásul) vétele nélkül az általunk jobbnak tekintett olvasatok sem vezetnek a mű teljes megértéséhez. Szolláth úgy ad, elemzése révén, plusz pontokat a korai és a késő korszaknak, hogy közben nem vonja kétségbe a középső korszak, az akkor írt legjobb művek jelentőségét.

Ezen a ponton vissza kell térnem Mészöly metamorfózisainak rejtélyéhez. (Tudniillik Szolláth könyvéből is az derül ki, hogy ez bizony rejtély. Nyilvánvaló, hogy a megújulni tudás fontos része az írói tehetségnek, de ez a megállapítás nem világítja meg magát a tüneményt.) Miképpen lesz egy légüres térben túlélésre berendezkedő, redukcionista-kriptorealista íróból a korabeli progresszív művészeti irányzatok – a concept arttól a francia újregényen át az abszurd drámáig – megfigyelője és meghonosítója? Nyilvánvaló, hogy az ilyen jellegű alkotások, tanulmányozások, a közegükkel való érintkezés felszabadító hatással voltak Mészölyre. Ez kiderül az esszékből és a naplókából, de talán leginkább a feleségéhez írt levelekből. Csakhogy ez sem magyarázza meg az alkotói átváltozást. És – kérdezem kajánul – miért maradt el ugyanez a felszabadító hatás a nemzedéktársaknál, például Karinthy Ferencnél, aki már a korai Kádár-rendszer éveiben is szabadon utazhatott, és kitűnően ismert minden nyugati nyelvet? [Megfejtés: érdemes elolvasni Karinthy Ferenc háromkötetes naplóját. Abból kiderül, mi minden érdekelte őt a 60-as, 70-es évek nyugati utazásai során – és mi nem. Továbbá kiderül, hogy egy sokra hivatott ember fokozatosan, mármár módszeresen hogyan teszi tönkre a tehetségét. Ifjabb Karinthy figyelemreméltó ellenpéldája Mészöly alkotói integritásának.]

Kevésbé látom rejtélyesnek a másik, későbbi nagy átváltozást, az áttérést a pannon próza írói eljárás módjaira. [Mert persze ez a korszak, ez a próza sem egysé-

ges.) Mészöly alkotói habitusában már jóval a pannon fordulat előtt észlelhetők olyan kettősségek, amelyek a „vidékiség–nagyvilágiság” és a „nemzeti hagyomány–liberalizmus” fogalompárokra írhatók le. Úgy volt és maradt a dunántúli kisvárosi milliő növendéke [amihez járult Polcz Alaine révén a hozzáadaptálódott erdélyiség], hogy közben folyamatos kitörési kísérletei vannak a nyugat-európai szellemi tájak felé, a kulturális jelenségektől a városképeken át az önmenedzselési kísérletekig. Úgy volt és maradt meggyőződéses liberális [amin persze főként Eötvös József és Deák Ferenc liberalizmusa értendő], hogy közben meggyőződéses patrióta volt [ami körülbelül a nacionalizmus, főleg a kirekesztő nacionalizmus ellentéte].

Amikor Tüskés Tibor egy – Szolláth által is említett – visszaemlékezésében [*Új Forrás*, 2003/10.] amiatt hüledezik: hogyhogy „[a] demokratikusan megválasztott magyar kormány működése ellen tiltakozó, szocialista-liberális elveket megfogalmazó politikai kiáltványokat nevével jegyző író munkásságában helye van az ú.n. »Erdély-problémának?«, akkor – Tüskés komoly érdemeinek elismerése mellett is – kénytelen vagyok megállapítani, hogy hajdani barátjának és szövetségesének eszjárásából éppen a lényegét nem értette meg. Mészöly személyiségében egyszerre érvényesültek elmentéses értékek, ő „egy ágban” volt – Ady szavával – „[p]rotestáló hit, küldetéses vétő”.

Ugyanez érvényes provincializmus és kozmopolitizmus együttállására is. Ennek jellegzetes példája Mészöly Budapest-képe. Ahogy Mándynál a főváros kizárólag a pesti oldalt, annak is néhány szűkebb kivágatát jelenti, úgy Mészöly prózájának fővárosi helyszínei majdnem mindig a budai oldalon vannak [kivételek a *Film*, az *Emkénél* vagy a *Film*-regény városligeti jelenetei], túlnyomórészt a Városmajorban és környékén. Úgy asszimilálja írói univerzumába a budapesti környezetet, hogy kisvárosi jellegűvé teszi. Olyasféléképpen jár el, ahogy Krúdy a régi pesti belvárossal és a Klinikák környékével vagy Cholnoky Viktor a Belső-Ferencvárossal, noha prózapoétikájának amúgy nem sok köze van az említett két íróéhoz. Ez ugyanúgy a lokális hagyományok iránti érdeklődéséről tanúskodik, valamint arról a törekvésről, hogy megteremtse az ilyen hagyományok elbeszélői szintézisét [ha úgy tetszik, integrációját], ahogyan naplójegyzeteiben és esszéiben az anekdota iránti figyelem. Már a 60-as, 70-es évek bejegyzéseiből látszik, hogy az anekdota esetében sem az idejétmúlt elbeszélői forma kiiktatására, hanem szintézisére törekszik. Szerintem – és ezzel nem mondom ellent Szolláth Dávidnak – ezekre a tényezőkre vezethető vissza a későbbi pannon fordulat.

Mindezek fényében úgy látom, hogy voltak – főleg utólag – észrevehető előzményei a pannon fordulatnak az életműben. Ilyen az *Anno* című rövid szöveg, a *Térkép Aliscáról*, és ilyennek tartom a *Pontos történetek, útközben* is, amely javarészt a 60-as években keletkezett. A *Pontos történetek...* nem elsősorban a témája miatt lóg ki az életmű akkori szakaszából, hanem a prózapoétikai eljárás miatt: mert az Én-elbeszélő tárgyilagos szólama révén a szomszéd országbeli, a miénkhez képest kicsit másmilyen diktatúra sivársága és nyomorúsága, a közemberek kiszolgáltatottsága látomássá alakul. Ilyesféle látomásokra fogja később Mészöly ráépíteni azokat az évszázadokon átívelő időperspektívákat, amelyek meghatározzák pannon prózáját.

[*Intertextualitás*] Sok szó esik a szakirodalomban, így Szolláth művében is, azokról a fiatalabb írókról, akikre Mészöly egyik vagy másik műve, életművének kisebb-nagyobb része, írói eszjárása kimutatható hatással volt. Viszont nem esik szó Mészöly írói értelemben vett őseiről vagy előzményeiről.

Ennek az a magyarázata, hogy ilyen felmenők nincsenek.

Mészöly késő időskoráig nyitott és érdeklődő volt. Szívesen kitette magát egészen különböző hatásoknak. Különösen érdekelték a régebbi magyar próza – Weöres szavával – „rejtett értékei és furcsaságai”. Erről tanúskodik az általa kezdeményezett, reményteljesen induló *Magyar Tallózó* sorozat, amelynek terveit a korabeli Magvető vezetősége részint elgáncsolta, részint ellopta. [Ennek személyes részletei ismét csak egy kritikai életrajzba kívánkoznának. Az életrajzi mozzanatoktól függetlenül elképzelhetőnek tartom, hogy a *Magyar Tallózó* koncepciójára közvetlenül hatott Weöres gyűjteménye, a *Három veréb hat szemmel*, amely radikális – és a maga módján hatékony – kísérlet volt a magyar líratörténet újraértelmezésére.]

Voltak szívének kedves régi magyar írók. Az 1980-as évek elején órákig beszélgettem vele Rákóczi futárjáról, az emlékiró Krmann Dánielről vagy Erdély későbbi kormányzójáról, a naplóíró Wesselényi Istvánról. Nagyra becsülte Kemény Zsigmondot is, aki tulajdonképpen a szomszédja volt: egy évszázaddal korábban szintén a Városmajor utcában lakott, talán kétszáz méternyire Mészölyék otthonától. Onnét vitték – pannon prózába illő mozzanat – elborult elmével Pusztakamarásra. A hagyomány szerint ezt ismételte: „Jobb nekünk a Vértes vadonában.” Aligha kell bizonygatnom, hogy ezek a szerzők és mások [például Móricz vagy Vörösmarty vagy Madách, akikre többször hivatkozik] nem tekinthetők a Mészöly-próza előfutárainak.

Még kevésbé írói értelemben vett felmenők azok az egy nemzedékkel idősebb szerzők, akiket ő személy szerint kedvelt. Ilyen volt Remenyik Zsigmond, Dallos Sándor és bizonyos mértékben Veres Péter is. Esetleg ide, a majdnem-felmenők közé számítható Pap Károly, akinek némely művei távolról rokoníthatók Mészöly példázatos prózájával, továbbá Török Sándor, akit Mészöly személyesen ismert, és akinek *A hazug katona* című regényét nagyra becsülte. [Ez a mára elfelejtett regény a Mészöly-prózából ismerős „hazatérő katona” motívumát dolgozta fel, közvetlenül a háború után.]

Van Mészölynek egy levele Polcz Alaine-hez (1953. május 20.), amelyben arról beszél, milyen jelentős írói segítséget, megerősítést kapott egy ízben Dallostól. [Izélítőtül: „Már a pince-leírás után felordított [Dallos], hogy ez úgy van megírva, hogy nem lehet elfelejteni, úgy látja az ember. [...] Ami különösen meglepett, rettentően tetszett neki a figuráknak az a lényegében nem szélesen epikai ábrázolása, ahogy az egyik szál szövődik a másikba, s amikor az egyik éppen ellágyulhatna, jön a másik; végig cselekmény s izgalom. Ezt mondta.” Bevallom, nem sikerült rájönnöm, melyik korai Mészöly-elbeszélésről lehet szó, és az életművet nálam alaposabban ismerő Nagy Boglárka sem tudta azonosítani a szöveget. Vagy nem maradt fenn, vagy Mészöly utóbb annyira átírta, hogy nem lehet ráismerni.]

Mindez nem változtat a dolog lényegén. Dallos a levélrészletben úgy beszél, mint egy mesterpozícióban levő idősebb pályatárs, de Mészöly nem tőle tanulta írói fortélyait, hanem egymaga dolgozta ki őket, a Veressel folytatott levelezés pedig arról tanúskodik, hogy kölcsönösen félreértették egymást. Ottlik írásművészetét talán összefüggésbe lehet hozni Kosztolányiéval, Mándyét Gelléri Andor Endre prózájával, de talán ez is utólagos konstrukció. Mészöly még náluk is jóval inkább előzmények nélküli író.

Bonyolultabb ügy a világirodalmi hatások feltérképezése. Mészöly számára fontos tájékozódási pont volt számos nyugati kortárs író és művész [Camus, Beckett,

Robbe-Grillet, Andy Warhol, Antonioni és mások). Gondolkodik – esszében, naplójegyzetben – alkotói problémafelvetéseikről, ezekre a saját műveiben válaszolni próbál.

Szolláth alaposan áttekinti ezeket az impulzusokat, ahogyan a késői korszakban a latin-amerikai szerzők, főleg García Márquez hatását. Igen ám, de mi az, hogy hatás egy-egy nyugati és egy kelet-európai szerző esetében, amikor a folyamatos, nyílt párbeszéd már csak politikai okokból sem lehetséges? Fontos-e a Mészöly-művek alakulása szempontjából, hogy a pálya szélén ácsorgó magyar szerző „helyesen érti”-e vagy „félreérti” a világhírre vergődött francia és ír kollégát? Fontos-e például [296.], hogy „a Camus-i abszurd a jelek szerint messzebbre vitte Kertészt a holokauszt, mint Mészölyt a háború megértésében”? Ha Mészöly és Kertész Imre doktori disszertációt írt volna Camus-ról, akkor ez egy releváns megállapítás lenne. De nem inkább arról van-e szó, hogy Mészöly ott keres fogódzót alkotói állhatatosságához, ahol kínálkozik, és abból merít erőt fenyegetett írói szuverenitása és a kifejlesztendő mindenkor írásmód védelmében, amiből tud?

Még nehezebb Mészöly fiatalabbakra gyakorolt hatását feltérképezni. Ilyen hatás kétségkívül létezik, csak meg kell ragadni valahogy. Szolláth ezt a vizsgálódást is bátran és gondosan végigviszi, miközben számot vet vele, hogy Mészöly hatása többnyire felületes vagy éppenséggel névleges.

Ismét fel kell tennem a kérdést: mi az, hogy hatás? Mit tanulhat egy tehetséges fiatal magyar író egy bámulatraméltó és szuggesztív idősebbtől? Eltanulhatja-e például a stílusát? Rögtön felvetődik a kérdés: mi az, hogy stílus? Nehéz ezt kielégítően megválaszolni, noha sok nagytudományú, okos könyv tárgyalja; annyi biztos, hogy nem a művekben felismerhető nyelvi-stilisztikai eszközök, alakzatok összessége, hanem több és más. Akármi legyen is, Mészöly stílusa az idők során igen sokat változott, arról nem szólva, hogy egy-egy művén belül is radikálisan különböző stílusrétegek lehetnek.

További, Szolláth műve szempontjából fontos kérdés: folytathatja-e egy fiatalabb író az idősebb pályatárs munkásságát? Építheti-e tovább azt, amit az előbbi félbehagyott? Határozott válaszom: nem. Élhetünk elhunyt példaképünk személyének, még inkább műveinek bővületében, de egy valamirevaló író mindenekelőtt az öntörvényűséget tanulhatja el Mészölytől, nem pedig az írásmódot és a trükköket. Mészölynek nincs folytatása, és nem azért, mert zsákutca lett volna az életműve, hanem azért, mert egyetlen jelentős író életműve sem folytatható. Arra van példa [ritkán], hogy egy félbemaradt művet egy másik író befejez (és persze ritkán szerencsés az ilyen vállalkozás). Leleményes hamisításra is van példa [ritkán], de ilyenkor a hamisítónak az a célja, hogy eltüntesse a saját jelenlétét, és integrálja a hamisítványt az életműbe.

A monográfia ide vonatkozó fejezetének olvasásakor például az a benyomásunk támad, hogy Mészöly és Nadas Péter tulajdonképpen közös szellemi műhelyben alkotott. Közben Szolláth is érzi, hogy itt valami nem stimmel. Ezt olvassuk: „Első ránézésre talán nem sok közös vonása tűnik fel a *Film*nek és a *Párhuzamos történeteknek*.” [412.] Úgy sejtem: talán azért nem tűnnek fel ezek a közös vonások, mert nincsenek. Nadas korai korszakában, például a *Leírás* című kötetben vannak Mészöly egykorú szövegeire [70-es évek eleje] némileg emlékeztető prózák, de azóta sok víz lefolyt a Dunán.

A továbbiakban azt érzem problematikusnak, hogy Szolláth a lehetséges hatásokat és párhuzamokat szűkös keretek között vizsgálja, és ez némileg megnehezíti, hogy

a dolgokat – a műveket – a maguk teljességében nézze. Az egyik ilyen keret a háborús traumával való szembenézés. A másik a 90-es évek ironikus-groteszk történelmi regényei [Szolláth vitatható szóhasználatával: „áltörténelmi regények” – no de mi az, hogy „ál”? Nem lehetséges-e, hogy egy szerző akkor is komolyan veszi a történelmet, ha narrátora – teszem azt – „megbízhatatlan elbeszélő”, vagy ha ironikus-homodiegetikus pozíciót foglal el?] A harmadik a „mágikus realizmus” jelenléte Mészöly késői prózájában, valamint Bodor Ádám, Láng Zsolt és Darvasi László munkáiban.

Nézzük először a harmadik halmazt, a latin-amerikai eredetű „mágikus realizmus” hatását hordozó szerzőket és műveket. Helytállónak tartom Szolláth következő megfigyelését [619. sk.]: „Ezek a művek mind a közép-európai tapasztalatot és múltat helyezik a középpontba, azaz a régió konstrukciója kiemelten fontos poétikai kérdésük. [... Ez] kognitív térképeink »Keleti tömb«-jétől és »Nyugat«-jától egyaránt megkülönböztetett régió. Sok esetben periféria és átmeneti tér. [... A] periféria és a határvidék-tapasztalattal könnyen járhat annak felismerése, hogy nincsenek tiszta kulturális identitások, és érvénytelenek az egynézőpontú regionális narratívák. A közép-európai tapasztalat mint az etnikai, nyelvi, vallási heterogenitás a határterületeken plasztikusabb formát ölt, mint a diszkurzív centrumokban.”

Kérdés ezek után: elegendő-e közös nevezőnek, hogy akad néhány olyan szerző, „akinek munkásságán nyomot hagyott García Márquez és a mágikus realizmus” [618.]? Szolláth kihúzza a kérdés méregfogát azáltal, hogy ő maga mondja: „Az, hogy összefüggésbe hozzák őket a mágikus realizmussal, vagy hogy csodák jelennek meg egyes műveikben, gyöngécske közös nevezőnek tűnik.” [619.] Meggyőzőnek látom viszont azt az érvét, hogy a közép-európai történelmi tapasztalat előtérbe állítása poétikailag is összeköt egészen különböző poétikai adottságokkal rendelkező szerzőket.

Ezek után lássuk: mi derül ki az általa vizsgált három szerző, Bodor Ádám, Darvasi László és Láng Zsolt műveiről?

Bodor Ádám és Mészöly Miklós írásművészete között csakugyan szembeötlő párhuzamok fedezhetők fel, méghozzá nemcsak a *Sinistra* körzetben és Bodor későbbi prózájában, hanem már a legkorábbi Bodor-novellák is összevethetők Mészöly korai (és részben középső) korszakával. Ha így van, akkor nagyobb részben alkati hasonlóságot sejtek, kisebb részben az eltérő [de egyaránt traumatikus] történelmi tapasztalatok hasonló poétikai eredményekkel járó írói feldolgozását tételezem fel. Közvetlen hatásról nemigen beszélhetünk; valószínűnek tartom, hogy Bodor viszonylag későn, talán csak áttelepülése után találkozott Mészöly íásaival. García Márquez főművét viszont Mészölyvel nagyjából egyidőben ismerhette meg: Székács Vera magyar változatának 1971-es pesti alapkiadása után rövidesen a Kriterion is kiadta a regényt. Azt is tudjuk, hogy Bodornak – részben életrajzi okokból – van latin-amerikai kötődése, ez egyik-másik elbeszéléséből is kiderül. Ez a tény is García Márquez, Asturias, Carpentier és a többiek felé irányíthatta figyelmét.

Szolláth hangsúlyozza [622.] „Bodornál és Mészölynél a tapasztalati világ enyhe kimozdítását” [Sz. D. kiemelése], és hogy [uo.]: „Mészöly és Bodor elbeszélője mintha tudná, minden egyes csoda csökkenti az elbeszélői hitelét. Az ő műveikben a csodák kibővítésének, relativizálásának, banalizálásának művészetét figyelhetjük meg.” A két író közötti párhuzam nem redukálható a csodás elemek jelenlétére; Bodor prózájára, már a korai novelláira is jellemzőek a groteszk mozzanatok, az ellipszisek, a sűrítés;

mindezt Mészölytől teljesen függetlenül dolgozta ki. Viszont az a fajta sötét, abszurd szarkazmus, helyenként akasztófahumor, amely Bodor írásművészetét senki máséval össze nem téveszthetővé teszi, nem jellemző Mészölyre.

Darvasi László regényeiben nemcsak a csodák nagyobb száma és nagyobb fesztávú hatóerejük jelent különbséget Mészöly prózapoétikájához képest; ennél még inkább elválasztja Darvasi világot Mészölyétől a kompozíció románcossága és legendaszerűsége.

Láng Zsolt bestiárium-ciklusában, különös tekintettel a madarokról szóló első részre, a középkori gyökérzetű, borgesiánus fantasztikum mellett a satirikus vonások dominálnak. Ezek nem állnak közel Mészöly csodás mozzanataihoz. Az erdélyi regionalizmus plusz a történelmi időrétegek látomásos egymásra montírozása viszont annál inkább összevethető Mészöly késői korszakának hasonló eljárásaival. A probléma Lánggal – és részben Darvasival is – az, hogy művük nem szorítható be egyetlen keretbe, így Szolláth mind a történelmi regény megújulása, mind a csodás elemek kapcsán tárgyalja őket, noha a kétféle vizsgálódás nyilván együvé kívánkozna.

Végül, ami a háborús traumákkal, azon belül a zsidóüldözéssel való szembenézést illeti, hajánál fogva előrangot tartom Mészöly *Filmjének* összevetését Márton László *Árnyas főtutca* című kisregényével. Nem túl szerencsés eljárás berakni a két írásművet ugyanabba a dobozba, és megállapítani, hogy az egyik nem vagy csak kevésbé felel meg a másik kritériumainak. Megbízható forrásból tudom – ha ugyan számít ez bármit is –, hogy Márton Lászlónak az *Árnyas főtutca* írása közben egyszer sem jutott eszébe a *Film*. Ennél is fontosabb talán, hogy a két mű prózapoétikai tétje merőben különböző, és a témakezelésben sincs érintkezés. Több szerencsével járt volna Szolláth, ha Zoltán Gábor *Orgia* című regényét veti össze a *Film* városmajori tömeggyilkosság-epizódjával, elvégre az *Orgia*, sok egyéb halálos bűncselekmény mellett, ugyanezeket a gyilkosságokat jeleníti meg.

Másfelől Szolláth maga is utal rá [505. sk.], hogy Márton „a [többek között] Menander/Mészáros Ignác regényét újrairó trilógiában szerepelteti Kártigámot”, aki, szintén Mészáros Ignác nyomán, Mészöly prózájában is hangsúlyosan szerepel. Elképzelhető, hogy a *Testvériség*-trilógiában több és mélyebbre ható találkozás lett volna felfedezhető Mészöly késői prózájával. De hát egyrészt a monográfia koncepciója ezen a ponton mást követelt, másrészt a recenzensnek nem az a feladata, hogy utólag tanácsot osztogasson. Úgyhogy ez csak afféle személyes megjegyzés.

[*A játzsma vége*] A monográfia 13. fejezetében [címe: *A pannon próza – közélet*] Szolláth a lehetetlenséggel határos dologra vállalkozik, méghozzá sikerrel. Szenzibilisen és lényeglátóan végigelemzi Mészöly családregény felé mutató késői műveit, a *Megbocsátást*, a *Magyar novellát*, a *balsejtelem lüktető pontocskáit*, valamint a *Családdaradás* korai és másfél évtizeddel későbbi, végleges változatát. Ugyanakkor rekonstruálja a családtörténeti freskó tervezetét, és azt is kimutatja, hogy a késői Mészöly-prózának mik azok a jellegzetességei, amelyek meggátolták az építkező szintézist.

Eközben értékeli és mérlegel. Értékeli Mészöly 1989 előtti és utáni közszereplését, valamint mérlegeli az utolsó produktív évek teljesítményét. A két probléma szerintem összefügg.

Amikor Mészöly a hirtelen szabaddá váló nyilvánosság előtt közéleti kérdésekről beszél, bölcsességével, higgadtságával, széles látókörével és tapasztalataival

a reformkor nagyjaira emlékeztet, persze egy reformkorra távolról sem emlékeztető közegben. Gyakran naiv vagy túlságosan jóhiszemű, de mindig az egészet – a társadalom, a kultúra és a történelmi hagyomány egészét – tartja szem előtt, és a múlt évtizedek utólag még a naivságot is igazolják.

Ugyanakkor úgy sejtem és részint úgy emlékszem, hogy a felfokozott közéleti aktivitás igen sok írásra fordítható energiát kivett belőle. Másrészt hozzászókkott az évtizedekig tartó félreszorítottsághoz; a felszabadulás ez alól későn jött, és szintén megerőltető lehetett. Gondoljunk a megfeszített tempóban zajló ide-oda utazgatásra és a rengeteg közszereplésre, a velük járó, gyakran elhúzódó megbeszélésekre. Úgy sejtem – ezt a megállapítást a Mészöly-filológia pontosíthatja vagy éppen cáfolhatja –, hogy Mészöly utolsó nagy alkotói korszaka az 1980-as évek végén lezárult, a *Családáradás* 1995-ben megjelent kötetváltozata már csak afféle „utánlövés”.

Szolláth nem akar hanyatlásról beszélni. Közvetve mégis elismeri, hogy valami effélééről van szó [580.]: „Az 1995-ös *Családáradás* [...] Mészöly egyik *postludium*ának tekinthető, egy olyan korszak termékének, amikor Mészöly saját önironikus hagyaték-gondozójaként adja ki, rendezi újra »végleges vázlatait«. Azaz nem hanyatlás, hanem utójáték, jutalomkör.” (Kiemelés: Sz. D.) Ugyanakkor ő maga idézi a kortárs szemével fürkésző Szegedy-Maszák Mihály kíméletlen szavait Polcz Alaine híres könyve, az 1991-es *Asszony a fronton* kapcsán [374.]: „Alaine akkor lett jelentős, amikor Mészöly már hanyatlott.”

A *Családáradás*, és ebben igaza van Szolláthnak, nem egyszerűen „gyengébb” a késő korszak többi elbeszélésénél, kisregényénél, hanem a nagy formátum igénye és a redukció miatt magán viseli a befelé fordulás, a „beszáradás” tüneteit. [Mészöly többi korszakában is vannak felemás írásművek, amelyek éppen a nagy remeklések mellett érződnek kevésbé sikerültnek.] Amennyiben hanyatlás, akkor is érződik benne a heroikus erőfeszítés, a sokat próbált öreg harcos elszántsága. Mészöly nem úgy vénült, mint a hasonló életkort megérő Jókai Mór, aki utolsó jó regénye, a *Rab Ráby* után húsz évig egyre rosszabb könyveket írt szakmányban, és nem vette észre, hogy valami nincs rendjén. De nem is úgy, mint a szintén nyolcvan évig élő Tandori Dezső, aki mindinkább elszigetelődve belesüllyedt magánmitológiájába, és csak egy-egy káprázatos ötlet villanásával jelezte, hogy a tehetsége még megvolna. Mészöly küzdött, amíg volt ereje; aztán alulmaradt, és elesett, függetlenül attól, hogy testileg egy darabig még itt volt közöttünk.

Ebben az értelemben Mészöly példája is igazolja, hogy a megélt élet, annak lezárulása után, maga is részévé válik az életműnek. Szolláth nem az életrajz feldolgozására vállalkozott, de erre a vonatkozásra mindvégig odafigyelt. Nem túl sok ilyen tárgyú megfigyelése van, de ahhoz éppen elég (például a Polcz Alaine-hez való házastársi és alkotótársi viszony vagy a kultúrpolitika döntéshozóitól való distancia, az író megfigyelései és lejegyzői módszerei), hogy a műelemzéseknek és a történeti kontextus feltárásának is jókora mélységélességet adjon.

Mindent összevéve: Szolláth Dávid Mészöly-monográfiája nem egyszerűen „jelentés egy íróról” [ahogyan az 1970-es években Béládi Miklós címezte áttörést hozó Mészöly-tanulmányát]. Kiderülnek belőle a tudni érdemes dolgok Mészöly minden hozzáférhető művéről. Láthatóvá válnak az összefüggések az életművön belül, de feltárlanak a törések, a szakadások, az egymásnak hátat fordító alkotói korszakok

is. [Bizony ám, utólag nézve egy korszak is – a megszemélyesítés erőltetése nélkül – hátat tud fordítani egy másiknak. Ez is kiderül Szolláth művéből.] Szolláth *integrál*: úgy kapcsolja össze a tárgyalt műveket, hogy megmarad sokféleségük, és közben előbukkannak a huszadik század második felének magyar irodalmát meghatározó alakulások. [Jelenkor]

MÁRTON LÁSZLÓ

A tágasság iskolája

SZOLLÁTH DÁVID: *MÉSZÖLY MIKLÓS*

A monográfia a *hübrisz* műfaja. Ab ovo aktualizálja azt az alaphelyzetet, melyben állításként tételeződnek a következők: [1] van egy olyan pillanat az irodalomtörténetben, amikor az adott monográfia szerzője többet tud a témában, mint más, vagy legalábbis van a fokalizációnak egy olyan pontja, ahonnan ő mutatja fel legadekvátábban tárgyat. [2] A címbe iktatott kettős autoritás primer és szekunder kategóriákat előlegez. Valaki beszél valakiről valamilyen általa meghatározott formában.

A monográfia a *hübrisz* műfaja. Ab ovo aktualizálja azt az alaphelyzetet, melyben állításként tételeződnek a következők: [1] van egy olyan pillanat az irodalomtörténetben, ami a monográfia műfaji sajátossága révén az egészlegesség ideájával kecsegteti az olvasót, vagy legalábbis ígéretet tesz egy meghatározott nézőpont felőli belátás lehetőségére. [2] Egy előzetesen szelektált, értelmezett és ezzel együtt formázott anyag kódrendszerét hagyományozza tovább.

Szolláth Dávid Mészöly-monográfiája úgy monográfia, hogy az első oldaltól az utolsóig küzd a műfaji konvenciók ellen. Fejezetről fejezetre módszeresen dekonstruálva mindent, ami a *mono-* szóelem autoritásgényét kiterjeszhetné a szöveg diszkurzív berendezkedésére. Itt van rögtön például a mottó: „...ez még nem az a könyv, amit írni szeretnék róla” [Hildi *Az atléta halálában*]. Olvasva ezt a nyitányt – szinte mindegy is, hogy kapcsolódik-e olvasmányélmény az idézethez –, működik a mondat szabadságfoka. Azt is mondhatnám, hogy rögtön a kötet élén maga a Mészöly-mondat mint jelenség értelmezhető irodalomtörténeti vonatkozásban. Ahogy Esterházyt idézi a főszöveg 479. lábjegyzete: „MM is változtatott a magyar mondaton. Nem szelidítette meg, mint a zseniálisan plump Mikszáth, nem bontotta ki, mint Krúdy, nem nyeste meg, mint Kosztolányi, ennyi tér már nincs. Húzott rajta egy kicsit. [...] Lett egy kis hajlás a mondatban; mint egy íj, pattanás előtt. Robbanás előtt. Valamit matatott ott belül a molekulák közt, amitől telitöltődött energiával a mondat...” [273.] A monográfus egyetlen jól megválasztott indító idézettel kiteszi a kérdőjelet 740 oldalnyi szöveg mögé. Rámutat arra, hogy semmi nem lezárható, semmi nem végleges, minden csak valamihez képest van. Szolláth zseniálisan használja a mondat performativitását arra, hogy az egyszerre közöljön valamit saját lényegiségéről [dúsított szemantikai tér], és érzékeltesse a következő oldalakon felvonultatott olvasatok viszonylagosságát [vö. Mészöly Miklós: *A bot dilemmája*: „Alapvető sántaságunk kényszerít rá, hogy döntsünk, melyik a »bot vége«. Hogy egyáltalán járnunk tudjunk. Holott ugyanannak a botnak a két végéről van szó.”]. Ez az energia, ez az alakulásban fellelt esztétikai- és

episztemológiai imperatívusz átíródik a monográfia struktúrájára is. A rizomatikus szövegépítkezés ellentart a haladványelvű irodalomtörténeti gondolkodásnak, távol tartja magát a célelvű kanonizációs törekvésektől: „a kanonizáló narratíváknak mára már a kára is látszik” [22.]. Módszeresen szabadítja ki a későbbi olvasatokat az előzetes nézőpont konzerváló stratégiái alól: „későbbi nagy Mészöly-művek rendhagyásait már lehetetlen a trauma elmondhatóságának kérdésére redukálni” [55.]. „Persze ezek a csoportosítások is redukciók, hiszen a csoportba soroltak is sokban különböznek egymástól.” [271.] „Nehéz egyvalaminek látni.” [459.]

„Az eltérő poétikai felfogások párhuzamos jelenlétének” [13.] lekövetése disszeminálja a monográfia műfaji elvárásrendszerében érvényre juttatható autoriter olvasatot. Már a megszólalás T/1-e is többjelentésűnek olvasható. [Más kérdés, hogy engem olvasóként mindig zavarba hoz az ilyen diszkurzív helyzetbekerülés. Miközben érzékelem, hogy elterjedt és elegáns beszédmódja ez a fajta megnyilatkozás a tudományos értekező tanulmányoknak.] Egyrészt a királyi többes felfogható tehát úgy, mint az egynézőpontból közölt értelmezés elutasítása, a beláthatóságot segítő távlat megteremtése, másfelől pedig a mottó után egy újabb Mészöly-*homage*-ként, amennyiben a Mészöly által kedvelt narrációs eljárást, a *krónikás* szerepből megszólaló narrátor típusát veszem vonatkozási alapnak (*Film, Bolond utazás, Pannon töredék* stb.). Azzal a kitétellem fogalmazható ez meg, hogy még Mészölynél a kívülállás épp a bevonódás képtelenségét, a jelenségről folyton lemaradó (*Jesikló*) tekintet utóérzúleteit rögzítette, szinte teljesen neutrális hangvételben, addig Szolláth rajongása a kezelt anyag iránt, a „ráfogások” öröme átút a grammatikai kulisszákon.

Ha ezen a receptív vonalon haladok tovább, akkor hamar szembetűnik, hogy Szolláth nagyon hasonlóan építkezik, mint a „pannon próza” Mészölye. Vagyis a diakrón síkot (művek megjelenési idejével párhuzamosan halad) dúsíítja fel a szinkrón mélyelemzésekkel (kitérők) annyira, hogy az már ne legyen képes leuralni és egyenes vonallal összekötni a különböző szegmenseket. A szinkrón és diakrón síkok kereszteződéseiből így kialakul egy háló/hálózat, melynek különböző pontjai más-más irányból inspirálják a monográfia Mészöly-olvasatainak értelmezését. Több okból látom fontosnak az olvasói tér ilyen szempontú kiterjesztését. Kevés olyan értekező munka születik, amely a kritikát mint műfajt az értelmezés szerves részeként juttatná érvényre. [Olyannyira sikerül ez, hogy a Mészöly prózáját lekövető kritikai nyelv alakulástörténete is összeolvashatóvá válik – például egy olyan szempontrendszer felől, hogy az aktuális hatalmat kiszolgáló irodalompolitikai diskurzusok nyelvét miképp depolitizálja Béliádi Miklós, Balassa Péter vagy éppen Thomka Beáta kritikus tevékenysége, vagy hogy mennyire nehezen tudja az irodalmi emlékezet levedleni az életben lévő kanonizált olvasatokat, lásd: egzisztencializmus *vádja*.] Szolláth tehát nemcsak a saját hangját hallatja, hanem másokét is. És nemcsak lábjegyzetben, utalásként vagy a saját mondandója illusztrációjaként, hanem a főszöveg kurrens részeként működteti a recepció különböző szövegeit. A paralel olvasatok között autopoetikus módon mutatkozik a Mészöly-szövegek lépéselőnye a mindenkor olvasatokkal szemben. Vagyis azzal, hogy Szolláth (szinte) állandóan többszólamúsítja az értelmezést, épp a mű autonómiáját emeli ki. Ebből az autonómiából azonban Szolláthnál nem a barthes-i *szövegimmanencia* következik. Sőt polemizál is az effajta értelmezési gyakorlattal,

amennyiben a saját műhelyében a műalkotást mindig az azt körülvevő kontextuális mezővel együtt olvassa.

Ebben a polifonikus közegben a monográfia egy nagyon érdekes, egyszerre több irányba indított dialógusban kezdi egyre konkrétan megjelölni a saját helyét is. Érdeemes felfigyelni a kötet olvasása közben kirajzolódó „triangulumra”, mely a Bazsányi Sándor–Grendel Lajos–Thomka Beáta szövegeihez fűződő olvasói és értelmezői viszony felől mutatkozik. Bazsányi és Grendel Mészöly-értelmezései lehetőséget adnak arra, hogy Szolláth elmozdulásai láthatóvá váljanak. A monográfus Grendel megállapításaival jórészt a kötet utolsó nagy tematikai egységében [vö. KÉSEI VÁLTOZATOK] polemizál, és a vita csillagtengelyének azt a megállapítását jelöli ki, hogy Grendel Mészöly kései pályáját a posztmodernnel való teljes szembefordulásként értékelte. Szolláth nem kapcsolódik Grendel „új realizmus» koncepciójához” [488.], hanem a saját maga által beiktatott álintegráció fogalommal egy olyan konceptuális váltásra tesz javaslatot, amely nem a kanonizált -izmusok közé tolja vissza a „pannon próza” szövegeit, hanem a Mészöly-próza alakulástörténetéhez viszonyítva adja meg a szövegek *vízrajzát*. „[R]egionális vagy családtörténeti múlt fikciós feltárására vállalkoznak [...] a felidézett műfaji elvárásokat kisiklatják” [458.] „az anekdotikus ismerőség és békebeliség hangulatát minduntalan a letragikusabb történelmi tapasztalatok, a legfájóbb közösségi emlékek felidézésével, vagy épp a sajátnak hitt múlt idegenségének felmutatásával »rontja el«” [468.]. Míg a Grendellel folytatott vita tulajdonképpen az utolsó szakaszban érhető tetten, addig Bazsányival szinte végig kísérteti magát a szöveg. Nincsen harsány kérdőre vonás vagy elutasítás, inkább csak olyan apró ráigazítások, melyek megmutatják a két értelmezői stratégia külön útjait.

„Bazsányi Sándor modellje [esszenciális, funkcionális és ornamentális Mészöly-nyomok megkülönböztetése mások műveiben] igen hatékony mindaddig, amíg leíró marad” [268.]; „a Márton-regény kapcsolata a Filmmel mégsem csak »funkcionális«, ahogy Bazsányi írja, hanem esetleg több ennél” [435.]; „Bazsányi szkeptikusabb álláspontot foglal el, nem tartja lényeginek a kapcsolatot a kései Mészöly és a fenti szerzők [Isd. Márton László, Darvasi László, Láng Zsolt, Háy János, Péterfy Gergely] művei között” [457.]. Szerencsés élenkítése a vitának, hogy az *Élet és Irodalom Szimultanista téboly* címmel hozta Bazsányi recenzióját a Mészöly-monográfiáról. [Ráadásul Bazsányi épp a késői Mészöly egyik legreprezentatívabb regényéről, a *Megbocsátásról* írt könyvet, amelynek megjelenése szintén idén várható.] Az alapvetően elismerő kritika mintha kínosan ügyelne rá, hogy ne engedje ki a monográfia méltatását a monográfia keretei közül. Úgy tűnik, mintha a recenzióknak lenne egy olyan intenciója, miszerint Szolláth olvasata némely ponton kisajátító tud lenni: „a »deintegráció«, az »integráció« és az »álintegráció« fogalmaival véli megragadhatónak a nagyon sokféle epikai ajánlatot felmutató Mészöly-prózákat. Amelynek (egyik) legizgalmasabb formája volna a »deintegratív« és »integratív« változatok mellett egyre inkább »álintegratív« megoldásokra jutó »pannon próza« [...] „És ha valakihez nem kerül is közelebb a bejártott elbeszélői »ráfogásokat« [Mészöly gyakori kifejezése] elhárító, mellérendeléses logikájú, töredékes formájú pannonepika ábrázolásvilága, a monográfus elemzései nyomán már sokkal könnyebben megértheti azokat, akikhez viszont igen.” Úgy gondolom, hogy a monográfia szövegáradását „kontrolláló”, monografikus fókuszokhoz előszeretettel használt strukturalista eszköztár, a tipologizálás valóban tételezhet ilyen enklavikus

rögzüléseket, ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a Szolláth által bevezetett fogalmak (integratív – dezintegratív – álintegratív) akkor tudnak majd igazán lélegezgethöz jutni, ha mások által is használatba kerülnek.

És persze van egy másik konzekvens szólam, amelyet én a monográfia legszemélyesebb dimenziójának érzékelek: Thomka Beáta vízjelszerű jelenléte. Thomka Beáta Mészöly-monográfiája, vagy ahogy ő nevezi, *alternatív monografikus vázlat*, 1995-ben jelent meg. Szolláth szövege rengeteg dolgot újra aláhúz Thomkáéban. Oda-vissza világitják egymást, s jelen esetben ez a fény bizonyosan nem takarás. A két monográfiát összeolvasva feltűnik, hogy Szolláth a Thomka-szöveg által sugalmazott, de nem kibontott alternatívákat is végigjárta. A '95-ös monográfia bevezetőjéből a következő sorokat érdemes idézni: „Nem tér ki Mészöly hatásának lehetséges dimenzióira oly mértékben, ahogyan erre szükség lenne, mert ezt a 20. század második fele magyar prózájának összképét kidolgozó, egybevető történeti poétikának kell elvégeznie.”

Huszonöt évvel később ezt a feladatot Szolláth el is végzi, monográfiájában olyan szövegekkel olvassa össze a Mészöly-prózát, mint az *Iskola a határon*, a *Függő*, a *Párhuzamos történetek* és az *Árnyas főtca*, de ezek mellett a főcsapások mellett több felé kalandozik, nemcsak a magyar, hanem a kurrens világirodalmi horizonton is.

Történetiségéből adódó különbség a két monográfia között, hogy Szolláth már látja a Thomka-szöveget, illetve a Mészöly-opusszal mint lezárt életművel dolgozhat. Vagyis sokkal nagyobb látószögű objektívet használ, mint anno Thomka. [A két monográfus magához a szöveghez is másképp áll. Thomkánál a szöveg immanenciája kikezdhetetlen, Szolláth azonban a szöveg határait egészen a szöveget körülvevő tényezők kontextusáig húzza.] Az eltérő nézőpont különböző beszédmódokat inspirál. Míg Thomkánál a Mészöly első pályaszakaszát fémjelző szikár esztétika válik az értelmezés nyelvévé, addig Szolláth sokkal inkább a kései próza álintegratív elbeszéléseinek áradását veszi át. Sem Szolláth, sem Thomka nem hagyja figyelmen kívül, sőt értelmezői gyakorlatlata teszi a Mészöly által kidolgozott teoretikus fogalmakat: *ráfogás*, *tettenérés*, *egyidejűsítés*, a *beledolgozott hangszúly*, a *közérzet*, az *alakulásban levés*, a *fedésbe hozás*, *kiemelés* stb. Így a monográfia olvasási gyakorlatában egyidejűleg egy értelmezési stratégia is adaptálódik. Szorosan összeolvasva a két kötetet még az is feltűnhet, hogy Szolláthnak a Mészöly-próza narratív alakulástörténeteit lekövető tipológiája [integráció–dezintegráció–álintegráció] hasonló analógián mozog, mint a Thomka-monográfiában alkalmazott scriptor – descriptor korreláció: „Mintha kölcsönösen figyelemmel tartanák egymást ezek az éntudatok, s a közülük éppen megszólaló személy rejtélyesen utalna a másik jelenlétére, ám el is homályosítaná e jelenlétet azzal, hogy elbizonytalanítottá teszi a közlés személyességét. Mészöly első személyű megszólalói furcsa módon nem önelbeszélők, a közlés nem ön-narráció, sokkal inkább a személyes és a személytelen között ingázó, az én beszédébe valamiféle énen túli látószöveget is beékelő másság megszólaltatói.” Amíg azonban Thomka az elbeszélő éntudatai felől közelít a narráció alakulásához, addig Szolláth közvetlenül a narratívát vizsgálja: „az elbeszélés nem a múltat reprezentálja, hanem a múlthoz való viszonyulást értelmezi” [487.]. Az *Irodalmi Szemlében* közreadott interjúban így pontosít: „Én a műforma felbomlásának történetét tettem meg az életmű vezérfonalának, azt gondolva, hogy ezzel csökkentem legkevésbé a sokféleséget.” Ezt a diskurzust a két teoretikus összehasonlításával még hosszán lehetne folytatni, de a lényeg így

is szembetűnő. Szolláth végig figyel arra, hogy monográfiája ne kitarjassa, hanem újra helyzetbe hozza Thomkáét. Azt hiszem, hogy ennek a két kék kötetnek az összekapcsolódását egy végtelenül rentábilis kovalens kötésként értékelhetik az olvasók.

A monográfia 740 oldal [szennycímoldaltól a kolofonig]. Hatalmas teljesítmény. Még nagyobb teljesítmény, hogy a *monográfusi* munka „fitogtatása” helyett az olvasás auráját terjeszti ki, az olvasás praxisát juttatja érvényre. Talán nem tűnik blaszfémianak, ha azt mondom ennek a monográfiának a legnagyobb erénye, hogy olyan módon képes konzerválni a beletett olvasási energiát, hogy az szinte mágikus módon „küldi ki” magából újabb és újabb szövegekhez az olvasót. Olvasni az aktuálisan tárgyalt Mészöly-műveket, Mészöly és Polcz levelezését, kritikákat, tanulmányokat, drámákat, esszéket, interjúkat, naplót. A monográfiában felvázolt hálózat tehát ki-ki érdeklődésének, olvasói kapacitásának, értelmezői kedvének függvényében különbözőképp mutatkozik. [1128 lábjegyzet ad inspirációt.] Termékeny *alakulások* egy olyan műfaj terében, amely sokáig épp a preparátum [tudományos megközelítés magát a vizsgált tárgyat is rögzíti] – kánonba-vésés [hatalmi diskurzus] – mozdíthatatlanság [kultusz], vagyis az örökérvényű megállapítások eszményében fogalmazta meg magát. Németh Gábor *Kíméletlen fényben* című esszéje is ezt a folyton dinamizáló szövegteret méltatja: „Szolláth Dávid [...] ahelyett, hogy nagy lezáró gesztusokkal „helyre tenné”, és ezzel a megemésztett klasszikusok karanténjába zárná az életművet, az egyes műveket az eltérő poétikák szándékát tiszteletben tartva, folyamatosan a változó diskurzusok terében értelmezi.” Sőt Szolláth ennél is tovább megy, a monográfia első nagy egységében [vö. HOSSZÚ PÁLYAKEZDÉS] a hatalom minősítő és kanonizáló eljárásait leplezi le, a rendszer működését éri tetten. A foucault-i diskurzuselmélet hatalomfelfogásának tükrében aktualizálja a szövegek alakulástörténetének környezetrajzát, ezzel együtt pedig az is világossá válik, milyen menekülőutakat talál magának például a szilenciumban a Mészöly-próza. Érdekes, hogy nagyon hasonlóan, mint ahogy Béládi tette a Mészölyről szóló kritikák nyelvével: „Béládi 1971-es tanulmánya a legjelentősebb diszkurzív eseménye a Mészöly-kritikának. A *Jelentés egy íróról* című szövegében a Mészöly körüli diskurzus radikális átrendeződése zajlik le, annak ellenére, hogy Béládi nem alkot új terminológiát. Az eseményszerű változást az hozza meg, hogy terminológiaként kezd el használni olyan szavakat, közhelyeket, amelyeket addig csak megbélyegzőként használtak.” [224.] Mészöly is képes volt az írásait követő hatalmi tekintetet az irodalmi szövegbe iktatni és úgy aktualizálni, hogy az *inzultáló* jelenlétében is túlmutasson a rátapadó kizárólagos olvasatokon.

Ennek a monográfiának köszönhetően kimondható, hogy Mészöly még ma is történik. Billiówattos mondatok égnek a köztudatba. És ez több, mint jó. [*Jelenkor*]

PINTÉR VIKTÓRIA

„Ennyit a fotók életképességéről”

SZÁVAI GÉZA: *AZ ÉLETED, POLCZ ALAINE. ASSZONY A HÁTORSZÁGBAN*

Szávai Géza, a PONT Kiadó alapítója, író, esszéista, kritikus egy barátság emlékezetének perspektívájából idézi meg Polcz Alaine-t: az író, pszichológust, a tanatólogia-tanok és a Hospice-mozgalom magyarországi meghonosítóját, Mészöly Miklós házastársát idén megjelent munkájában. Szávai e kötet tizenkét fejezete s a több mint száz privát (és nem privát) fotó egymás mellé rendezésével alkotja meg saját Polcz Alaine-képét.

Polcz Alaine élettörténetét már számos művészeti alkotás feldolgozta mind filmen, mind az irodalomban, de e fotóalbumszerű emlékezés- és felidézésmóddal talán most találkozhatunk először. Szávai munkájában a képek a történetmesélés fő vezérfonalát képezik, hiszen azokat (a kötet feléig többé-kevésbé) lineáris időrendben tárja elénk, így a hozzájuk fűződő 'kommentárok' egy kislány traumáktól terhelt nevelődéstörténetét mutatják be, majd a nő, s később az asszony életútját, annak kitérőit és nyugvópontjait. Mindamellett, hogy e munka nem pusztán mint a 'nagy író' feleségét mutatja be Polcz Alaine-t, a szöveg elején a kötet főszereplője mégis ebbe a narratívába íródik bele: „Soha nem fordult meg a fejemben, hogy tegezhetném – vagy, hogy tegezni akarhatnám – az édesanyám korosztályába tartozó Alaine-t, idős barátom, Mészöly Miklós feleségét.” [5.] Különös szimbiózis apropóján született a kötet, és különös az az összefonódás is, ami az előző jelenségre is magyarázattal szolgálhat: Szávai Géza és felesége a Mészöly-házaspár nélkül igen kevésbé mutatkozik meg e sorokban, ahogyan Polcz Alaine karaktere sem választható el Mészöly Miklóstól, mondhatni, csupán e kapcsolatrendszerek kontextusában értelmezhetőek és olvashatóak az említett személyek élettörténetei. A két házaspár hosszú és mély barátságából következik, hogy egymás viszonyítási pontjaivá váltak, amelynek körülményei és hozadékai *Az életed...*-ben hangsúlyosan láthatóvá válnak.

A kötet szerkezete egyszerre unikális és mintakövető, amelynek összetettségét a cím kettős allúziójának felfejtése bonthatja ki: Polcz Alaine 2000-ben, a Jelenkor Kiadó gondozásában jelentette meg gyerekkori barátnőjéről szóló kötetét, *Az életed, Bíró Berta* címmel. E munkában lánykori és asszonykori történetek elbeszélése alapján privát képek láthatóak Bíró Bertáról, illetve Polcz Alaine-nel közös gyerekkorokról. Polcz Alaine e kötetének példája explicitté is válik Szávai szövegében: „*Az életed, Bíró Berta* – ez lett a könyvének a címe. *Az életed, Polcz Alaine* – ötlött fel bennem egy »rímelő cím«.” [12.] A cím második fele pedig, az *Asszony a hátszobában*, Polcz Alaine nagyszerű önéletrajzi könyvére utal, amely az *Asszony a fronton* [1991] címet viseli. Utóbbi kötet megidézése által Szávai Géza Polcz Alaine-t a frontról a hátszobába pozicionálja, a nehézségekkel teli békébe, amely visszakapcsolja őt a Mészöly Miklós uralta színtérbe, a házasság intézményébe, amelyet az 'asszony' szó is megerősít.

A szöveget Szávai vallomásos, érzékeny visszaemlékezésének retorikája uralja, de releváns kérdés a kötetrel kapcsolatban, hogy tulajdonképpen kinek az önéletrajzát/élettörténetét olvashatjuk éppen. Alapvetően Polcz Alaine-t ismerhetjük meg Szávai Géza emlékeiben, s mindeközben ugyanannyira mesél magáról mint a kötet

főszereplőjéről. Betekintést nyerhetünk a Szávai-házaspár krízisekkel teli időszakába, a lányok gyerekkorának egy részébe, valamint férjhezmenetelének körülményeibe is. Mindezen túlmenően a szöveget végigkíséri Szávai szerzői szólama, írásmódjára való önreflexiója is: „De nem akartam könyvet írni sem Alaine-ról, sem Mészölyről, az emlékirat műfaja nem vonzott, hanem szinte taszít még ma is. VISZONT: mindig foglalkoztatott, izgatott az akaratomtól [akaratunktól!] is független felidézéző erő. »Felidézéző« erejű fényképekből [...] kirakható az életed. Egy-Egy élet.” [12.] Emlékiratként tehát nem definiálható a kötet, hiszen hiányzik az arra jellemző komplexitás, teljességre törekvés, a portré műfajához pedig kevésnek bizonyul Polcz Alaine jellemrajza.

Fontos lehet kitérni a képek felidézéző erejére, amelyet Szávai Géza a kötet legfontosabb szervezőelemeként említ meg. Az *életed...*-ben számos privát és már megjelent, közismert fényképet láthatunk, amelyek külön-külön elindítanak a könyv szerzőjében egy-egy emlékfolyamot, amelyet élénk tár, mintegy kommentárként, ezzel megmutatva nekünk a saját Polcz Alaine-képét. Mindezzel kapcsolatban azonban sokszor olvasható olyan jellemrajz is Polcz Alaine-ről, amelyet önmagában az adott kép nem igazol. Ehhez valóban ismerni kellett a kötet főszereplőjét, gesztusait, mimikáját. Példaként említhetők Polcz Alaine mosolygós, nevető arcú fényképei, amelyekre Szávai Géza valamifajta beavatottság távlatából tekint, és így jellemzi azokat: „Javaslom jól megnézni Alaine arcát. [...] A belendült, szenvedélyesen érvelő Miklós – nyilvánosan is – ellentmondást nem nagyon tűrő egyednek mutatkozik [...]. És Alaine? Amikor tehetetlen, akkor is tesz »ellene«, tehetetlensége ellen. És mit tehetett, amikor már semmit nem tehetett? Hát nevetett!” [77.] Ezen kommentárok néhol azt a benyomást keltik, hogy nem elegendő egy fotó egy személy „felidézéséhez”, élete „kirakásához”, legalábbis akik személyesen nem ismerték őt, azok számára ezen elvárások nem válnak teljesíthetővé, hiszen nem láthatóak be az említett tulajdonságok az adott fénykép alapján. Természetesen ezen jelenség egyrészt a visszaemlékezések sajátja: többletinformációt kapunk arról a személyről, akit nem ismertünk, azoktól, akik ismerték, másrészt mindez érzékelhetővé teszi azt a határt, amelyet e kötet által sem tudunk átlépni: pusztán fotók alapján nem tudjuk megismerni az ismeretlent, hiszen amit láthatunk, az az elbeszéltnek csupán egy „képe” (annak is csak egy elbeszélése) és nem ő maga, ez a távolság pedig nem áthidalható. Így, ha Szávai Géza emlékelbeszéléseit abszolút hitelesnek is találjuk, számat kell vetnünk az emlékezés konstitutív működésmódjával.

A Polcz Alaine-ről szóló visszaemlékezések már többféle képet kialakítottak a pszichológusnőről, szubjektív Polcz Alaine-arcokat, amelyek között benyomásom szerint még nem jött létre egyetlen, uralkodó Polcz Alaine-kép. Egymásnak ellentmondó kijelentések születtek és születnek ma is róla, amelyek különbözőségét az egyéni perspektívák sokfélesége is magyarázhatja. Szávai Géza munkája, visszaemlékezése a különleges, közkedvelt, szerethető Polcz Alaine-képet erősíti, de nagy erénye a könyvnek, hogy az érzékeny baráti hang nem idealizálja túl alakját. Vendégszeretete, segítőkészsége, önfeláldozó jelleme és nagy munkabírása mellett felsejlik a kérértlen beavatkozó is: „Azt azonban nem kedveltem, amit úgy neveznék, hogy bele akart szólni az életembe. Ha Ájlonkát [Szávai Géza Ilona nevű felesége – SZ. B.] is magam mellé számítom, akkor az »életünkbe«.” [131.] Itt a szerző arra utal, hogy a házasságukat vagy a házastársi kapcsolatukat is analizálta, és tanácsokkal látta el őket, amiből a Szávai-házaspár, legalábbis a visszaemlékezés szerzője, sosem kért.

A kötet, ahogyan már utaltam rá, tizenkét fejezeten keresztül követi végig Polcz Alaine életét gyermekkorától haláláig. Szól az édesapjával való kedvezőtlen kapcsolatról, a névváltozásainak politikai háttereiről, az első házasságáról, s annak traumatikus befejezéséről, a háborúban átélt borzalmakról, és persze a Mészöly Miklóssal kötött hosszú és nehéz házasságáról is. Ehhez kapcsolódóan üdvös jegye Szávai Géza visszaemlékezésének, hogy nem lépi át Polcz Alaine privát szférájának határvonalát. Nem árul el nagy, megdöbbentő titkokat Mészölyvel való házasságáról, és nem hoz szóba szemérmetlen kérdéseket: röviden utal arra, hogy Mészöly Miklós nem volt a hűség mintaképe, ami miatt Polcz Alaine sokat szenvedett. A szöveg mindemellett kitér arra is, hogy a már számos helyen megírt okok miatt Polcz Alaine-nek nem születhetett gyermeke, ami kétségeket okozott a házaspár számára, s a kötet szerzője szerint mindez nem volt független Mészöly hűtlenségétől sem. Ettől bensőségebb „titkok” nem kerülnek napvilágra, s ez talán a baráti perspektívának, szólamnak is tulajdonítható, s annak is, hogy 2017-ben már megjelent a házaspár levelezése *A bilincs a szabadság legyen* címmel, amiből az olvasó számos információt szerezhetett a magánéletükről.

Szávai Mészölyék házasságának nem a problémás mivoltát igyekszik hangsúlyozni, erre utal az is, hogy a témának szentelt fejezetnek a „*Boltív*” címet adta, s ezzel a szóval jellemzi kapcsolatukat is. Ennek illusztrálásaként egy képkommentár is idézhető a házaspárról: „Elsőnek azt a képet választottam ki a sok amatőr fotó közül, amely technikailag sikerületlen ugyan, de szoros, lendületes egymásmellettegben mutatja a fiatal nőt és a fiatal férfit, mint akik elkötelezetten, odaadóan, célratörően igyekeznek valahová. [...] Ilyenek voltak egy életen át. Miklós szálegyenesen, Alaine [e képzelt mozgás közben is] picit feléje dől.” [67.]

Szávai Géza visszaemlékezése nem csupán Polcz Alaine privát életére tekint vissza, hanem szakmai sikereire is. Gyakran említi tanatólogiai munkásságát, a kórházi túlórákat, a pszichológusi üléseket, valamint hogy az *Asszony a fronton* című alkotásának megjelenését követően sokat utazott, utaztak, többek között a könyv különböző nyelvekre fordításai miatt, illetve bemutatásának, népszerűsítésének céljából. Mindemellett a PONT Kiadó megalapítását is említi a szerző, amelynek részese volt a Mészöly és a Szávai házaspár is.

Az előzőekben már említettem, hogy Szávai Géza ezen alkotása a jellemrajz teljességének hiányában nem sorolható a portré műfajába, s ezt a vonást a memoár jól átgondolt koncepciójának tartom. Szávai nem tesz kategorikus kijelentéseket Polcz Alaine-ről, hanem minden esetben nagyon finoman és érzékenyen festi meg őt, már-már ezáltal hozzáférhetetlenné téve alakját. Ehhez kapcsolódóan sok privát fotót láthatunk, viszont igen kevés privát történetet ismerhetünk meg a kötetben. Polcz Alaine pusztán egy barátság apró emléknymaiban válik láthatóvá, mosolyokban, gesztusokban vagy közös élményekben. Ez az emlékező retorika, hang – amely által ha nem is ismerhetjük meg az írónőt, de – közvetít egyfajta bensőségeséget, amely sokkal inkább közelebb vihet minket Polcz Alaine arcához, arcaihoz, mint például a Dér Asia és Geröcs Péter *Privát Mészöly* című filmjében elhangzó egzakt kijelentések.

Befejezésként a kötet két zavaró aspektusát említeném: nagyon fontos, hogy legyen valamifajta előismeretünk Polcz Alaine-ről, mert anélkül nehezen kontextualizálható ez a visszaemlékezés. A másik pedig szerkesztésbeli/tördelésbeli: sokszor egy-két oldallal hamarabb jelenik meg a kép, mint az aktuális kommentár, ezért

olvasás közben többször is vissza kell lapozni. Egy esetleges utánnymás esetében a képek átméretezését releváns lehet átgondolni.

Mindent összevetve fontos vállalásnak tartom ezt a kötetet, hálásak lehetünk e privát képek nyilvánossá tételéért. A könyvben olvasható az is, hogy ez csak a készülődő dilógia első része, a következő visszaemlékező-kötet tárgya Mészöly Miklós lesz, ami által pedig Szávai Géza perspektíváján át végre teljes lehet majd a „Mészöly-boltív”. [PONT]

SZABÓ BERNADETT

Az olvasás mint safe space?

GRECSÓ KRISZTIÁN: *MAGAMRÓL TÖBBET*

GreCsó Krisztián 2020-ban *Vera* című regényével lett a Libri-díj közönségdíjasa – idén költőként újra elnyerte könyvével, melynek címe: *Magamról többet*. Mire számíthat az olvasó egy ilyen című verseskötettől? Nyilván a vallomásos költészet alműfajába sorolható versekre. Hogy többet árul el a költő magáról. Mint? Mennyivel többet? Mihez képest többet? Hiszen a többnek valamihez képest van értelme. Minél többet? Egyelőre nem tudjuk, pusztán találgathatunk: vajon az eddigi információk szűkösek voltak, elégségesek, és a többel válik éppenséggel sokká a mennyiségük? A 30 évvel ezelőtti verseskötetéhez képest, amellyel megkezdte írói pályáját, de amit később nem követett eleddig folytatás (habár rendszeresen közölt verseket is)? Eddig szemérmesen hallgatott magáról, ám újra a líra terepére lépve, most szabadabbra engedi a gyeplőt a magánéletről nyilatkozás lovain? Tovább gondolkodva: vajon itt a biográfiai énről tudunk-e majd meg még többet, vagyis GreCsó Krisztiánról, aki adót fizet, pártra teszi a voksát, házasodik, vagy egy kitalált lírai énről? Esetleg ezek keverékéről? Ha igen, milyen arányban tér el a valóságtól, a valós GreCsó Krisztiántól?

Pletykákra éhes a közönség, és ki ne tudná ezt jobban, mint a *Pletykaanyu* egykori írója. Ez az elbeszéléskötet 2001-ben nagy vihart keltett, botrányos sikert aratott. (Mint olvashatjuk a világhálón, Szegváron, ahonnan a novellák témájukat merítették, több tévéstáb is járt!) Mindez egy sikereiben gazdag prózáirói pálya nyitánya volt. Két tényező hatására talált vissza a verseskötethez mint kifejezési formához. Egyfelől a Rájátszás projekt segítette ebben, amely projektben zenészek és irodalmárok alkotnak párosokat, költők zenészként lépnek fel, valamint zenészek verseket zenésítenek meg, másfelől életének traumái és sorsfordító momentumai lökték a költői pálya folytatása felé.

Akit kicsit is érdekel az irodalom ma Magyarországon, az, ha nem is tudja, de bizonyára tudni véli, ki az a GreCsó Krisztián. Aki ennyi interjút ad, mint ő (nem feltétlen azért, mert ő akar ennyit adni, hanem mert ennyit vagy még többet kérdezik), az számíthat rá, hogy ez a címadás elviszi az olvasatot a dologi referencialitás irányába. Az olvasóközönség talán már Ady idejében, *A Minden-Titkok verseinek* megjelenésekor arra számított, hogy a héjánásról tud meg, nem is többet, de egyenesen Mindent. Így van ez most is. Erre számítunk. A *Magamról többet* verseiben a magánélet kulcsszavai az *örökbefogadás* és a *rák*. Még azt is lehet tudni a *Népszavának* adott

interjújából, hogy konkrétan nyaki-feji daganatos betegsége volt, de szerencsére kigyógyult belőle. A kötet többek közt erről, az ezzel kapcsolatos élményeiről, gondolatairól szól, az ebből adódó „testi-lelki változásainak összegzése”.

A címről a kötet elolvasása után szerencsére kiderül, hogy csavarosan duplafelekű. „Apa lettem, / Magamról, tőle teljesen függetlenül, / Többet nincs mit mondanom.” A „nincs mit mondanom” kiegészítéssel akár a rendőrségen tett vallomásra is asszociálhatunk, amitől a vers beszélője abba a helyzetbe pozicionálja magát, mintha nem ő akarna vallani, de faggatnák, hogy nyíljon meg, adja ki titkait, írjon végre vallomások műveket. Viszont ott a „tőle teljesen függetlenül”, amivel mintegy megnyugtat mindenkit, hogy nem hagy fel a vallomások lírával, vagy legalábbis a beszéddel (és íróról lévén szó: átvitt értelemben az írással), pusztán arról tudósít, hogy 1. az apaságától mint érzéstől, állapottól 2. konkrétan a lányától már soha nem lehet független.

GreCsó Krisztiánnak rajongói vannak. Biztos vannak hűvösebb vérmérsékletű, szimpla olvasói is, de rajongói biztosan vannak. Ez a rajongói érdeklődés egyébként valószínűleg legalább ugyanannyira hajtóműve is a GreCsó névvel fémjelzett művészeti tevékenységeknek, mint amennyire terelője, és talán bizonyos mértékig blokkolója is. Kis fantáziával GreCsó Krisztián, az Író ősnemeziseként is elképzelhető a HashtaggreCsókrisztián nevű Gargantua, amit ő maga etet. Persze, valószínűleg muszájból is, hiszen másként, mint hogy interjúkat ad, szerepel, színen van, posztol, bajosan tudna megélni a művészetéből. Egyáltalán: látszódnia is alig lehet ezek nélkül manapság. Azért óhatatlanul felmerül a kérdés, meg kell-e élni a művészetből. Állítólag Csontváry Kosztká Tivadart győzködték a tanítványai egyszer, hogy „mester, miért nem dolgozik megrendelésre, hát ott van Michelangelo, ő is megrendelésre festette a Sixtus-kápolnát”. Mire Csontváry: „Olyan is lett!” GreCsó nem megrendelésre ír, de vajon kényszerek közt-e? Hogy egyik olvasójának (robinson) értékelő-jét idézzem: „GreCsó Krisztián érző és fájó, megrázóan őszinte kitarulkozásait olvasva azonnal éreztem a férfilelek minden titkát, rezdülését, fájdalmát és örömét.” Lehet-e egy ilyen embert, mármint ezt az olvasót megbotránkoztatni azzal, hogy a következő könyvében GreCsó mondjuk vámpírorgiákat ír le, vagy négyszáz oldalon keresztül egy katanáról értekeznek. A rajongói, olvasói, vásárlói bizonyos hangvételt várnak tőle, a greCsós hangot. Persze, tudhatólag és láthatólag ő maga sem kíván elfordulni a sikeres, jól bevált, kimunkált hangütéstől, amelyet azért alkalmaz, mert elsősorban neki ez tetszik, neki tetszik ez. A szerzői oldalán Beck Zoltánt idézi, aki a Libri-díj zsűritagjaként laudálta GreCsó közönségdíját. „Azzal tehát, hogy ezt a díjat az író elfogadja, inkább vállal felelősséget. Felelősséget vállal az olvasóért, nem csupán saját olvasóközönségéért, hanem az olvasóért általában. Kötelezvényt ír alá arra vonatkozóan, hogy nem akarja kiszolgáltatni az olvasót, hiszen éppen azért lettek olvasói, mert nem kiszolgáltatni akarta őket. Hozzá tehát, az olvasóhoz éppen ezzel a világos akarattal maradhat hűséges.” Mint GreCsó hozzáteszi: „Ehhez tartottam magam eddig is, és ezután is ehhez leszek hűséges.”

Milyen ez a hang a *Magamról többet* alapján? A greCsós hang egy ízlésesen, sztilóban berendezett ház a *Lakáskultúrában*. Mi a sztiló? Többé-kevésbé az, amit „hightech rusztikus”-ként szokás emlegetni. Régi és modern találkozása. Egy már nem naiv, de mintha tudatosan a felé törekvő, archaizáló szándék rendezi be a versek terét. Minden technikai vívmányt felvonultathat, amit a modern kor embere

feltalált, hogy kényelmét biztosítsa, azzal a megkötéssel, hogy azok egyszersmind ránézésre falusias vagy puritán, esetleg minimalista hatást kell, hogy keltsenek. Táj-jellegű luxus, komoly, de játékos, kedves, de szikár. A Libri immáron kétszeres közönségdíjasát bánthatnánk ezért, hiányolva egyszersmind a punkos koszosságot, a cigicsikket a borospohárban, a megcsalások utáni hajnali tányér- és tenyércsattanás nyomait. Vagyis a koszt. De vannak azok a koszos emberek, lakások, szövegek, amelyek akkor is tiszták maradnak, ha szennyvízükben turkálnak.

Talán azért jutott eszünkbe a lakás, mert a verseit Grecsó sokszor bevallotta, máskor ha nem is bevallotta, de jól érzékelhetően *berendez*. És sokszor érezni a stílus maradási vágy/kényszer győzedelmeskedését a mondandó megfogalmazásának és közlésének vágya fölött. Mint amikor egy lakásba akkor is odatesszük nagypapa rádióját, ha amúgy nem működik már. Nem az a lényeg. Gondosan rendezi be a műveket, ami néha olyan jól sikerül, hogy már nem is vagyunk benne biztosak, hogy a lakás lakásként funkcionál, és nem egy múzeum kiállítóterme.

Ahogy egy rajongója – csucsorka – fogalmaz: „Útközben kikacsintottak a szavak mögül Babitsok, József Attilák, Pilinszkyk – kit jobban rejt, kit egészen egyértelműen, ordítóan tár elénk, de nem maradnak el szinte egyik versből sem. Ezeket a ráismeréseket fogadhatjuk göggel, (hogy akkor most hol a szerzőnk saját hangja – de ne izguljunk, nagyon is van neki!) vagy örvendhetünk, hogy „mind itt vagytok, kedveseim!”

Néha tényleg az a kényelmetlen (és talán valóban, akaratlanul is, de kissé gögös) benyomásunk, hogy maga a költő eltűnik a sűrű reminiscenciák és allúziók közt. Aztán ezt a benyomást gyanakvássá oldja az olvasás: vajon nem szándékos-e ez a rejtőzés, és végül is: baj-e egyáltalán. Amikor megengedőbb kedvünkben talál minket a *Magamról többet*, nem háborodunk fel a hang ismerős voltán, hogy a költő egy minden érettségizett számára ismerős nyelven szól. Hogy 1945 előtti hanghordozásban beszél a 21. századi olvasóknak, akik elvárás horizonáján nagyjából fel sem bukkan az elmúlt hetven év költészete – és ez még akkor is igaz, hogy ha a költő a kötet utolsó oldalain a mára – talán Esterházy óta? – divattá vált névsorolásba kezd, vagyis tudatja, kiktől idézett, és köztük nemcsak rég halott pályatárs akad, hanem ma is élő, sőt vele egykorú szerző, még dalszerző is [Tóth Krisztina, Nadasdy Ádám, Kiss Ottó, Lovasi András, Bródy János stb].

Miért háborodunk fel tehát, hogyha és amikor?

Talán a versbéli beszélő azért kerül ennyire közel más alkotók hanghordozásához, szavaihoz, témamegközelítéséhez, hogy körülbástyázza magát. Talán az idézeteknek nem az a célja, hogy aládúcolják a mondanivalót, és a kötet végi névsorolás sem feltétlen csak leuralni akarja a befogadást. Hanem akár arról is lehet szó, hogy a félelem, a betegség okozta fenyegetésérzés miatt az irodalom nagyjai, mindannyiunk vagy csak általa ismert sorok, szavak, megszólalási módok pajzsát tartja a kimondhatatlan elé, a némaságból ezekkel a Sziveritől, Juhász Ferentől, Babitstól, Radnótitól, József Attilától kölcsönvett artefaktumokkal próbálja visszakarodni a szörnyeket a labirintusa sötétjébe. Mibe kapaszkodjon a költő, ha baj van, ha nem az értekeibe, a mesterségébe, a nyelvbe, vagyis az irodalomba? *Safe space* számára a szavak köztársasága?

De a már idézett interjúból az derül ki, hogy a megidézett költőelődök többsége hasonló betegséggel nézett szembe. Talán ezért is hajol hozzájuk, hallgatva

hangjukat, hogy a betegség magányából kiszabadulhasson. Ugyanakkor ha „minden csak hasonlít”, hiányérzetünk is támadhat, különösen, ha a „Magamról többet” ígéret cseng a fülünkben. Gyóntatófülkében sem feltétlen elég a papnak, ha szavalunk neki egy Kosztolányit, mert ő inkább ránk kíváncsi.

Nem csak a direkt idézetek és az ismert versekre [pl. *Balázsolás*, *Esti kérdés*, *Apokrif*] írt válaszversek keltik az ismerősségérzést. Általában a szóhasználat is. [Kiemelések tőlem] „*Léha májbajok*”, máshol: „*léha szike*”. „*Konok verés*”, „*szélfútta bokrok*”, „*zord hajnal*”, „*bitang napsütés*”. Jelent-e valamit még, ha valamire azt mondjuk, hogy léha. Talán már Zelk Zoltánnál is anakronizmus volt. Miért nem lusta? A *konok* mint jelző működik még: miért nem makacs? „*Bódult érintéseink*”. Talán a szédült is elég volna.

Egyfelől ismerős hangulata lesz ezektől a szavaktól a verseknek, ami komfortossá teheti az olvasást, de szó-üledékekből nem lehet várat építeni, az atmoszféra, amit teremtenek, porossá, már-már modorossá is teszi a megszólalót. Tovább: „*kó-sza áram*”. Ami nyilván a kóboráram helyett áll, és még az is lehet, hogy bizonyos területeken valóban így ismerik [az internetes kereső szerint van erre utaló jel], de a többi közt a kó-sza is felülstilizálásnak hat. A könyv egyik ugyancsak lelkes értékelője – vírezma – így ír erről: „Meglehet, régimódi vagyok, szeretem az ilyen »nyugatos« hangot [mégis ki mond manapság olyat, hogy vitrázs, gléda, kozmás, számadás], az alliterációit és azt a középkorú, szerelemittas férfisirást. Könnyen lehet, hogy az év könyve lesz nálam.”

Nem tragédia, hogy ez a történet [a betegség poklából eljutni az örökbefogadás öböl védte partjaiig], amelynek a *Magamról többet* lírai lenyomata, megindítja az embereket, és az sem, hogy a kötet számos olvasójának ez a hangnem kellemes. És talán rosszul méri fel a mai magyarul olvasók teherbírását, aki ennél bonyolultabb befogadási stratégiákat megkövetelő lírai szövegeket kér számon a költőn.

És mindezek mellett az is tény: a 176 oldalas, vagyis lírakötethez képest szokatlanul vaskos kötetből össze lehetne válogatni olyan verseket is [egy teljes kötetnyit], amelyek teljesen mentesek, vagy többnyire azok, a zavaró idegen, mesterkéltnek ható anyagtól. Habár „Minden képnek van előzménye” – kezdi GreCsó az *Ahogy a férfi magába szeret* című versét –, és ez biztos így igaz, de a kötet sok megoldásának szerencsére nem olyan egyértelmű az előzménye, mint a *Boldog, szomorú dal* című GreCsó-versnek. Például a *Téli napló* című verse így kezdődik: „Bolyhozik a köd, mintha esne, / Szélfútta bokrok, nem asszonyok, / Vetköznek valahol meztenre / A bodza-kék égből az alkonyok”. Lehet, hogy nem saját a kép, de pont elég ködös az előkép.

Sok jó vers van még a kötetben. Ilyenek [a teljesség igénye nélkül] még *A tizennegyedik év*, *Kassák utca sarkán*, *Maradjon meg benne a tej*, *Elénekelhessem a Bóbitát*, *Maradhat?*, és még sorolhatnánk. Bizonyos versek pedig, ha túljutunk a sikerületlenebb jelzők okozta esetleges sokkon, és képesek vagyunk eltekinteni a nekünk nem tetsző megoldásoktól, később érnek be. Például *A fiumei körgyűrű* vagy az *Érkezési oldal* így lesz hatásos, megrendítő nagy vers, holott elsőre épp ellenkező kosárba került volna.

Megrendítő, hatásos, nagy pedig attól lesz, hogy érezni ezeken a verseken, hogy igenis van tétjük. A legnagyobb témákkal való szembenézés. A saját halálraítéltségünk megélése. A jelentőségünk/jelentésünk vesztésének a botránya. A vég-

telennel történő számvetés súlya, ahogy a szorgosan, gondosan sztilóban berendezett egzisztenciára nehezedik. Ahogy a szerző írja: „Lassan értem a végességet, / De úgy várom a jutalmat érte, / Mintha az egy mindenséget / Magam haraptam volna félbe.” [Kitakarítottam a szívem]

Kérdés, mi lenne, ha fogalmunk sem volna a referenciális tényezőkről, amik nyilván önmagukban térdre kényszerítik az olvasót, hát még ha a szövegekkel napi szinten A-ligában (nem középiskolás fokon) foglalkozó íróknak szűrődnek át. Akkor is megrendülnék a *Halotti beszéden*, ha nem tudnánk, ki az a Kosztolányi? A *Magamról többet*-versek közül a már említettek talán azért emelkednek ki, mert érezzük rajtuk a súlyt, nem csak tudjuk, hogy ott van mögöttük. De mivel tudjuk, már nem vagyunk naiv olvasók. Amikor például az árvaházat tematizáló verseket olvasom, szíven üt jó néhány, és a szövegen kívüli, a szerzőhöz köthető információ, úgy érzem, nem tesznek hozzá az ütés erejéhez. „Nyúlszájú maradhat-e, / vagy menjen a levesbe. / Kizárva, ha drogot áhít, / Mint tápot a ketrechez szokott / apróállat?” [Maradhat?]

Hogy a *Magamról többet* nosztalgikus kitérő volt-e a prózairó pályáján, vagy tartós lesz a műfajváltás, és mostantól líraköteteket is sűrűbben megjelentet a szerző, esetleg hatással lesz a prózakötetekre is a líráiró karrier továbbfejlődése, ezeknek a verseknek megjelenése, talán ezeket az élményeket prózában is megírja, nem tudjuk, de izgalmas várakozás ez. Vajon a továbbiakban a rajongók rendre megkapják a hön áhított stílt? Esetleg eltávolodva az élményektől, a kétségbeeséstől, az érzelmi tűzijátéktól, mikor kitisztul az ég, a *Magamról többet* szikárabb, keményebb oldala dominál majd? [Magvető]

TOROCZKAY ANDRÁS

Az időhurkok ornamentikája

NAGY MÁRTA JÚLIA: *ELIGÉRT LÁNY*

Az *Eligért lány* ötvennégy verset közöl, a versvilág hosszabb kifutása tehát a burjánzó sorok, nyújtózkodó címek, terjedelmesebb versek mellett a kötetegészre is érvényes. A túlérés elkerüléséhez – a nature morte kihívásaihoz hasonlóan – elengedhetetlen a ragyogó arányérzék, így a halmozás, a kiterjeszthetőség határainak észlelése, hiszen a terjengősség könnyen önismétléshez és kiüresedéshez vezethet. A vibráló színpaletta, a gazdag botanikai állomány, az intra- és intertextusok (Pilinszky János, József Attila) összjátéka olyan, akár az erdő hangjainak kakofóniája. Nem zaj, nem túlzás, nem giccs.

Az *Eligért lány* több ponton is kontinuitást mutat az *Ophélie a kádban* című 2014-es verseskötettel, különösen annak utolsó darabjával, amelyben feltűnik a shakespeare-i drámahős. A versbeszélőt az Ophélie-karakterben rejlő lehetőségek érdeklik, a *Víz I-V* alcímű versszakokban egyre mélyebbre merül a szereplő intencióinak és a környezeti effektusoknak a megértésében. Ezzel az attitűddel, vagyis a már felépített, kulturális kódokkal terhelt karakter kiismerésére, majd újraírására tett kísérlettel megadja a következő kötet kezdőhangját. Az első könyv záróakkordjának jelenése („Adjátok

nekem egész Zuglót, ott akarok rekedni”) az *Elígért lány*-kötetben realizálódik, amelynek főszereplői mesékből és mitológiákból ismert, modern környezetbe helyezett nőalakok. Önreflexív emellett a *Kronosz-ábrázolás egy Mexikói úti ház falán* című vers sora: „burjánzani kell, a dolgok rendje ez”. Egy, a kompozícióban helyet kapó vers címe ugyanakkor bejelenti, hogy az *élővilág átveszi a hatalmat*, Zugló mesebeli kertté minősül a szférák fúziójának következményeképpen. Nemcsak a fiktív és reális tér- és időbeli koordináták átkalibrálása történik, hiszen az entitások és a közeg keveredése okán egyrészt a szubjektum rétegzettségére, az aktuális milióban felszínre törő karaktertónusokra, másrészt a monumentumjellegre, a tapasztalatok változatlan aspektusaira irányul a figyelem. A kötetkoncepció egy hálózatszerű tér-időrendszert létesít, amelyben a pontos határvonalak és a skatulyaelvű csoportosítás nem működnek. A manipulált viszonyok között mégsem az identitások felülírása, sokkal inkább a karakterjegyek bővítése történik – a szereplőkben ismerősségük ellenére mégis van valami idegen, önmaguknak csupán remake-jei. Nyerges Gábor Ádám szintén kifejti, hogy a „Karakterisztikáik megelőzöttsége, kulturális-mitikus »előtörténeteik« nem válnak ugyan irrelevánssá, mégsem a legfőbb, meghatározó vonásaik.” [Nyerges Gábor Ádám: *A keserű utóíz előnyei*, Könyvterasz, 2021. 06. 23.] A kulturális háttértől nem mentesített karakterisztika applikálása a kötetborítón szereplő cosplay mechanizmusához hasonló: mögötte húzódik a régi, és felszínén fénylik az új. Semmi sem az, aminek látszik, akárcsak a „Meggyvér, szíromhab” [*Portrék kertekben és út mentén*], átlényegül, többlettel gazdagodik minden forrásanyag, termékeny kiindulási pont.

Váraljai Viktória borítóterve egy polaroidot idéző, fehér keretbe szerkesztett fotó, amelynek alanya Vermeer híres festményét imitálja. A belíven szereplő szerzőfotó is hasonló szegélyt kapott, mely szerkesztési eljárás – a kötetet ki-be csukó mozdulattal együttesen – ráerősít a versek által szintén felkínált identifikálhatóságra, az alteregó(k) felismeretőségére a lírai én-vers–könyvtárgy tengely mentén. A fotográfián megörökített gyöngy fülbevalós cosplay mellett, hogy egy művészi kifejezésmódot rögzít, Cindy Sherman munkáit is feleleveníti. [Hans Belting: *Faces. Az arc története*, ford. V. Horváth Károly, Atlantisz, 2018, 173–178.] A képre tekintve szembeötlő a referencialitás sérülése, hiszen az eredeti festményt és a póz mögött rejlő nőt sem látjuk. Sherman portréihoz hasonlóan a szerep elnyomja az arcot [amely a vásznon eredendően konstrukció eredményeként jelentkezik], a kellék pedig még inkább kimozdítja az alakot az eredeti kontextusból. Replikához képest erős a deformáció, amely az élővé tett, kortárs jelölővel ellátott, majd újból megmerevített képet a kötet verseivel harmonizáló jelentésrétegekkel gazdagítja. Az eredeti festményre emlékeztető attribútumok és a hozzáadott komponensek [mind a kézben tartott hamburger, mind az aranyozott képeret helyébe lévő fehér sávok, mind a cosplay-jelleg] egybevágnak Nagy Márta Júlia rétegzett, egyidejű egyidejűtlenségekkel dolgozó, profanizáló adaptációival.

Mi a hasonlóság a hályogos szempár tekintete, a dérbevonatú gránit és az üres templomok kongása között? [*Algebra-szakramentum*] A versek metaforái több érzékszervet aktiválnak [a látás, a tapintás és a hallás vonatkozásai oda-vissza tükröződnek, egymás terébe hajlanak], és olyan összefüggések észlelésére invitálnak, amelyek különféle szubsztanciák hálózatszerű elrendezésére irányítják a figyelmet. A rezonanciatapasztalat ellenére a hozzáférhetőség törtségét-töredékességét is feltárják a jelenetek, ahogyan egy betört tükör darabkái, bár ugyanazon látvány me-

diális közvetítői, más-más perspektívából láttatják ugyanazt az objektumot egyetlen tekintetbe fogva.

Az *Ophélie a kádban*hoz hasonlóan az *Eligért lány* is öt ciklusból épül fel. A paratextusok nem verscímek felnagyításai, a korábbi kötetre is érvényes tendencia érvényesül, azaz [ott az első cikluscím kivételével] verssorok emelkednek az egységek fölé, vagy fordítva, ciklusok rendeződnek a fragmentumokhoz. A 2021-es kötetelgondolásban a cikluscímek nem az adott szakaszban szereplő művek sorai közül kerültek kiválasztásra, bármelyik költeményből kiemelkedhettek. Szinte kényszerű kíváncsiság lép fel a cikluscímek versbeli pozícióját illetően. A felismerés feltétele a maradéktalan végigbongészés, hiszen három cikluscím is az utolsó, ötödik egységben szerepel. A késleltetés eredménye a cikluscímek verskontextustól mentesített interpretációja, ezek önmagukban is tartalmi komplexitást sejtetnek: *Akit nem szabad, Nincs is ellenszél, Évek alatt kivájt üreg, Mennyi báj fagypony alatt, Minden más van*. Szilánkdarabokra emlékeztethet a struktúra, az olvasó nehezen állja meg a törésvonalak menti párosítást, a lineáris haladást felülíró, olykor nehézkes szövegmiriád-illesztést. A vereshálózat csomópontjai bizonyos címtípusok: a természet megragadására tett törekvések nyolc verse [pl. *A hegesedés természete, A békebeli mesekönyv-illusztrációk természete, A melankólia természete*], a nélkülözhetőség tematikájára épülő hat darab [pl. *Soha nem ti kelletek, Soha nem te kellesz, Sohasem ez kell*] vagy a címadó vers és párja, *Az eladott lány* összehasonlító szempontok irányába terelik az értelmezést, és a versek szisztematikus elgondolására ösztönöznek. A párhuzamos történetek, makro- és mikroszinten is harmonizáló textusok szétszórt elrendezése abban az esetben zavaró lehet, ha az ugráló olvasás nem befogadói preferencia, vagy ha a címkódolás alapján összetartozó versek egy síkra hozását erőlteti, ezzel kiiktatva további lehetséges kölcsönviszonyokat.

A kötet megidézi, vegyíti és torzítja a hagyományt, illetve a kortárs zuglói közegbe implantálja azt. *Lázár feltámadása* is keveri a kulturális kódokat: a keresztény utalásrendszer mellé kerül az aranyszemű tigris, komplementert képezve a jégmadár acélszínével – az „angyali hangon koppanó szárnyakkal” –, mindezt a Vízöntő csillagjegyének intervallumába datálva. Az általános tapasztalattá terjesztett feltámadás szélesíti az érintettek spektrumát, az új opciók ugyanakkor ironizálják, sekélyessé teszik a szent aktust, miközben szituatív jelentőségük felértékelődik és esztétizálódik: „Feltámadunk. Néha márciusban, néha áprilisban, / Néha biciklizünk kint a kertvárosban, / Szűnyograjokat őrzünk lankadatlan, / Szakadt papucsot cserélünk újra”. Képzőművészeti alkotások, festmény, szobor, street art is ihletet jelentenek. *A Kronosz-ábrázolás egy Mexikói úti ház falán* című vershez fűzött lábjegyzet nemcsak a mediális váltásra hívja fel a figyelmet, hanem az alkotói szabadság határtalanságára, a torzítás eshetőségére is. [A hivatkozás szerint nem Kronosz-ábrázolás, hanem Ámor-szobor látható a versötlet alapjául szolgáló falfelületen.] Ennyiben az ihlet is konstrukció, generált metamorfózis eredménye.

A keresztény és antik mitológiai allúziók, mesei elemek művészi felhasználását, kiforgatását és destabilizálását követően azok új, ám kiforrott, érett árnyalatban mutatkoznak. A történetek perspektívát váltanak, az eredeti ívek a Nagy Márta Júlia által létesített koordinátákhoz idomulnak. Nem arról van szó, hogy a szereplehetőségek bővüljenek, inkább láthatóvá és közölhetővé válnak mellőzött szegmensek,

többek között a kapcsolati dinamikák, karakterjegyek és indíttatások, figyelmen kívül hagyott kérdések („jó vagyok így, hercegek eledelének?”). A(z ön)reflexiók kollektív tapasztalatokat hordoznak: „Nem ismeri az örömet, amit a rendetlenség okoz nekem, / mert akkor tudom, hogy szükség van rám.” (*Hamupipőke a Fogarasi úton*) A versekbe erőfeszítés nélkül szerveződnek a nemi megkülönböztetésből eredő hátrányok örökölt mintázatai, a test kihasználásának, a kihasználás engedésének, az egymás melletti elbeszélésnek, az össze nem érés élményeinek leírásai. Bár nőalakokra helyeződik a fókusz, ez nem feltétlenül érinti a versbeszélő kilétét: „És aztán, ha már a sarokba löktünk, felhúzzuk / A nadrágunkat, elmenőben megcirógatunk: *Miért, miért teszed ezt magaddal folyamatosan?* / Aztán kiteszük az öledet száradni a szélbe / A lepedőre azt mondjuk, *ezek csiganyomok*”. (*Soha nem te kellesz*) A toxikus birtokviszonyt ábrázoló vers a másik kisebbitését, jelentéktelenné minősítését példázza, az ambivalens gesztusok felmutatása és az elszenvetődött hibáztató narratíva teszi meggyőzővé. Az abúzus konzekvenciája az interiorizált megítélés: „magyaráznod sem kell, hogy nélküled elkopnék, / és összetaposnának” (*A játékbaba monológja*). A hiábavalóság és jelentéktelenség érzése az áttetszőség és láthatatlanság képeiben mutatkozik: „Tükörsima felületekre csapódtam, / Elpárologtam róluk, maradtam testetlen” (*Búcsú a bálványoktól*), továbbá „áttetszünk, / mint a lepke kitépelt szárnya” (*A fenyők védasszonya*). Ehhez a diskurzushoz kapcsolódik az *Oblomova beszélget a halottakkal*, melynek címe az orosz író, Goncsarov regényalakját, a felesleges ember típusát idézi. Női jellel ellátott névváltozata illeszkedik a kötet hangsúlyaihoz, és általánossá teszi a cselekvésképtelenség dilemmáit.

A mell a női fókusz vízjele. A flóra reprezentációjában is markáns kép: „Bágyadtan kapaszkodik a kerítésbe / A szőlőinda májfoltos kezével, / Fonnyadt, kék csöcsei unottan ringanak.” (*Az örült lányok menhelye*) A csörgőfatermés anyává lényegül, a benne rejlő, szabadulni vágyó, érett magvak kiszakítják „[r]áncos emlőt” (*Csörgőfaének*). A mellék lelepleződnek, szabadon ringanak, ezzel igazodva az elrejtésre ítélt tartalmakat felmutató kompozíciókhoz. Az életet adó test idealizált reprezentációi megtörnek, megindul a hegesedés. Az imént említett példákon túl a terméketlenség, a „hibás” női test is megjelenik: „törpesellők tenyésznek, / kapálóznak az emlőforma üvegben, / bárhogy szeretnék, nem törik át” (*Az elígért lány*). A vers befejező szakasza („Ami sosem volt, jobb is eladni előre”) Az *eladott lányra* utalva a testtapasztalat reprezentációjának folytatását ígéri (a méh állapotának kifejezését urbánus épületleírásokkal; pl. „fala beszakadt”), de a rákövetkező darabban, a *kékharisnyaság természetében* is azonos dilemma tárul fel: „a méhem gyümölcsét akarja, [...] nem mű-ű-űködik, hangsúlyozom”. A test érzékisége a növény-szimbólumok révén mutatkozik, amelyekben szinte lüktet az élet. Szépséges erőszak lappang a versekben, a növények húsa véres, lédús nyomot hagy a világban. Nagy Hilda az *Elígért lányról* írt kiváló kritikájában rávilágít az antropomorf aspektus fordított irányú működésére, eszerint az emberi szervrendszer adaptálja a botanika jegyeit, „az emberi test sokkal szorosabb viszonyban azonosítható a növényekével, mint a hagyományosan megszokott humán ábrázolásokkal”. (Nagy Hilda: *Lány hamburgerrel*, Litera, 2021. június 19.) Mindazonáltal a két létállapot összeérése az emberszerű vonások bizonyos mértékű növényekre terjedését eredményezi: „Magát kellett, szélben riszáló orchideaágyás / Véraláfutás szírvárványconkja, kárminba / Hajló bíbor.” (*Aszály*)

Bár a szerző köszönetnyilvánításában Grimmre és Andersenre hivatkozik, mellettük a Walt Disney-mesék hatása is kimutathatónak bizonyul. A *Lángoló június* esetében az Aladdin szereplőire asszociálhatunk („Dzsinnforma füstté foszlik a törzsed is, / felcsavarja magát, és vinnyog. / Brokátfényű viperák sziszegnek rám / baráti együttérzéssel”), de a kötet korábbi pontjain is rejtőznek *easter eggek*, így a ciklusnyitó *Lázár feltámadása* című versben a tetőn lopódzó tigris a *Dzsungel könyve*, míg a tigrisliliom elnevezés a *Pán Péter* történetét idézi, ugyanakkor a rajzfilmek forrásai, tehát J. M. Barrie, Kipling és az *Ezeregyéjszaka meséi* is megnevezhetőek, noha a kötetanyag számos aspektusból éppen a remake-jelleggel operál. A versek a mesei megnevezések mellett felmutatják a gyermekkor naivitását és a komolyan vett játékot, egyben az illuzórikus jellegét és annak lerombolását: „nézzétek, leesett az első hó, / ha közelről nézem, ki tudom venni az alakját, / nyolcágú csillag oldalszarvacskákkal, / de túl közelről nézem, és elolvad a tenyeremen” [*A békebeli mesekönyv-illusztrációk természete*]. Máshol a műfajra jellemző szófordulatok kerülnek felkavaró díszletek közé: „Túl a hét határon, nagy kockaházban, / Szürke falak közt örült lányok élnek. / Aztán egy napon a királyfi betéved, / Elkábul a mosdatlan ágyékok szagától.” [*Az örült lányok menhelye*]

Foszlányos a térérzékelés a versek többségében, hiszen villanásokat és részleteket kapunk kész konstrukciók helyett, s inkább a színeket és létezőket követi a tekintet. A paletta mintegy rendezőelvet biztosítva terjeszkedik a környezetre. Árnyalatok térhatásai az *Ékkőhamisítás* sorai: a smaragd, az opál, a rubin leírásai kész helyszíneket mutatnak be, amint a terek az ásványok színeit hangsúlyozzák, vagy egyenesen azokból állnak. A vers fikatív tartományára is reflektálnak a látszólagosságra tett jelzések, de a kövek és térbeli nagyításuk a tagadás ellenére mégis kikristályosodnak: „Ez nem az az opál. Abban gyöngyház lámpabúrákat / felejtettek égve, bronzablakokat nyitva, / és ködpaplanba takarták a kertet.” Az észlelhetőséget kevésbé roncsolja a negáció – ahogyan a remake-ekben is felismerhető az eredeti elem. A címadó mű mintha a pároldalon található vers három színéből gazdálkodna. A kölcsönzés, a reiteráció bizonyos értelemben megfakítja még a különösebb felbukkanásokat is: „fülcimpáján a kő, mint / tűzszemű rovar röpte a hó felett [...] térdig ködben álló birkák és borjak / viskócsontok előtt zúzmarával hímzett / smaragdföldben”. Ugyanazon tónus jelentkezésekor, mint többedszerre átélt élmény benyomásainál, enyhülnek az időhurokba került ingerek.

A kötetkompozíció organikus ritmikát működtet, a dejá vu-szerűen visszatérő elemek, anaforák és rímelésbe kifutó sorvégek mellett például a *Lángoló június* című verset egy kérdés újból és újból felbukkanó variációi tagolják, s akárcsak a szívritmus, úgy épül a struktúra: „*És mi más egy szív, / mint szúrásokból / évek alatt kivájt üreg / a lüktető húsban?*” A versek behálózzák az olvasót, egy olyan egyedi mitológiába vezetik, amelyet nagyon is közelinek érezhet, amely egyszerre ismerős és idegen. [*Jelenkor*]

URBÁN ANDREA

110–113.

LUKÁCS FLÓRA: *EGY SANGHAI HOTEL TERASZÁN*; MAKÁRY SEBESTYÉN: *DELTA*; JUHÁSZ MÁRIÓ: *A KONYHÁBAN MEG ELMORE JAMES SZÓL*; KATONA ÁGOTA: *KEZDETBEN, MÉGIS VIHAR*

FISZ Könyvek: 110–113. Négy friss, kifejezetten jól sikerült (első) kötet. A biopoétikai eltökéltség hatalmas erővel generálja a maga szövegeit, a növényi lét aprólékos metaforizálása és analógiákba rendezése az emberi létezéssel hatásos jellegzetesség. Az erdő azonosulása a tudattalan színházával, a kulturális emlékezet rétegzettségének analízise, a geológia, a paleobotanika költői módszerré fejlesztése mind megannyi kiindulópont. A társadalmilag determinált szerepek és a természet, a biológia konfliktusa is létrehozza a maga költői tárlatait, berendezi az identitások látványos kirakatait, leleplezi a szerepek intim nyelvezetét, kitarolja az érzékelésben rejlő szinesztéziákat. Bátor könyvek ezek, és feltűnően erősek, nyelvük és jellemük van: mintha hic et nunc az első kötetesség nem kötelezné a kritikust a szokásos türelemre és tapintatra.

Lukács Flóra költészetében a test, a nem, a férfiasság kísérleti terep: konstrukció, mely szinte beláthatatlanul színes távlatokkal rendelkezik. Ez a testi-lelki idomulás vagy épp önértelmezés hatalmas tétellel bíró performativitássá válik, mely ennek a költészetnek teljesen egyedi ízt ad: „Ágyadban meztelen fiú / leszek, akinek nincsenek vágások / mellkasán, hasán, lábai között”. Ez a testszabászat és testszobrászat az aktuális érzékelés valamennyi premisszáját meghatározza, miközben a szöveg folytonosan a saját testben érzékelt otthontalanság felszámolhatóságának esélyeit latolgatja. A másik teste mindig könnyebben meghatározható és jellemezhető, mint a sajátunk: a „szőke, göndör, francia fiú” olyan, mint a „kis herceg”, sőt, olyan, mint a kis herceg legendás, szeretett rózsája is, sőt mi több, mindjárt háromféle: „fémrózsa, acélrózsa, bombarózsza”. A hagyományos kommunikációs gesztusok aránytana is megváltozik: a „túl sok körülöttem a nyelv” sor annak fényében válik kiélezetten fontos mondattá, hogy „különböző szélvédőkön keresztül / nézzük a világot”. A szélvédő, a nyelv elszigeteltség, védelem és korlát: ebben a költészetben a test beszél az idegenség [Sanghai] és az átmenetiség [hotel] behatárolt tereiben, miközben az egymással hol zavartan, hol kitartóan találkozó tekintetek nyomán elképzelt másik-variációk szembesítése zajlik az én-kép eredendő labilitásával, tükörszerkezetével. És ez Lukács Flóránál nem teátrális szubverzió, hanem kíméletlen objektifikáció. Szinte pilinszkys erejű a véletlenségfaktorok, illetve az ok-okozati viszonyok és a szimultán létezés hálózatainak transzcendenssé tett szépsége, mely Lukács verseinek szinte permanens eleme: „Egymáson gördülő kavicsok, / akiknek nincs közük egymáshoz, / de csodálatos zajt csapnak létezésükkel”. Lukács Flóra versei okosan konstruált labirintusok: mindig a kijárat felé tartunk, de a rejtélyek, félelmek, furcsa fény- és hanghatások ellenére valahogy mégsem akarózik kijutni a szabadba. Élénk színek, hatványozottan emblematisus „camp” motívumok bukkannak fel, a leginkább kirakatszerűen, neonmegvilágításban: fiúk hosszú hajjal, lilában, kékben, rózsaszínben, flamingók, orchideák, pávák, pink liliom. Az érzéki észleletek szinesztéziákká állnak össze („hallom a színeket, / érzem a színek ízét”, „a sötétség infravörös hangjai”), saját magunk kinevelte gorgókká,

kentaurokká és szélsőséges, össze nem illő elemekből kreált mitikus szörnyetegekké hatalmasodnak: saját érzékszerveink összezavarodott, de annál szorgalmasabb interpretátorok maradnak. A test is kirakat, kreáció, lakberendezői kihívás („strasszokkal kirakott belső szervek”), de lehet kínzókamra is: Lukács Flóra verseinek egy része ezt a műveletet, vagyis az én totális testi destrukcióját és újrakonstruálását hajtja végre. Ennek természeti emblémája lehetne például a *Barramundi* című vers nemváltó, „protandrikus hermafroditája”. A másik nagy téma a nemtől való megfosztás, pontosabban szólva „a nemüktől megfosztott, / kék és vörös ikerlelkek” új, érzékeny egyensúlyának kérdése. Hol villogó kirakatok szürkülnek el, hol a legendás fotográfus, von Gloeden híres fekete-fehér fiúaktjai színesednek ki a létezés egy-egy pillanatában, hol halmazállapot-változás áll be („legyél folyékony mandulafa”), hol Ovidius átváltozásainak lelassított, megakasztott processzusából kapunk el egy-egy pillanatot. El Kazovszkij vagy például Dallos Ádám különös állatlényei a sorok ketrecvasai között: pontos, erősen vizuális karakterű, kontúros univerzum, kitartóan egyenletes, helyenként szinte bámulatos költői nehézlégzés „egy tonna víz alatt”.

A „paleobotanika” költői módszerré fejlesztése Makáry Sebestyén szinte teljes egészében biopoétikai indíttatású kötetét felettébb különös nyelvi rétegek összjátékára ösztönözte. A növényi lét nemcsak az emberi létezés „kulturális emlékezetét” bizonytalanítja el, hanem metapoétikus értelemben a szöveg terjedésének, sarjadásának mechanizmusaira is következtetni enged. Tárgyilagos szenvtelenség és személyes érintettség dinamikája hatja át Makáry szövegeit: a tájat nemcsak lelki és geográfiai értelemben látja, hanem a maga historikus teljességéhez való viszony elviselhetetlensége is hangot kap. Ez részint a szaknyelvi regiszterek uralását („csak az alig kisujjköröm méretű / rajzosságát tudom azonosítani, / a *Theodoxus danubialis*”), részint a tudományos nyelven leírt jelenségek önkéntelen metaforizálódását jelenti. A gyerekkor tudatarcheológiája és a táj múltja analóg viszonyrendszereket alakít ki („a Duna még mélyebbre vájja magát”), miközben a fantázia betájolta jelenségek szubjektivitása zavarba ejti az olvasót: a hullám- és cikkcakk-vonalak például a domborzati, a vízrajzi alakzatok mellett írásképek is, a vonalak egyszerre értelmezhetőek az egyenletes hangterjedés és a közép-és belsőfül anatómiájához köthető ősevolúciós „maradványok” jeleiként. A Duna tudatjelkép és a kulturális emlékezetet csak szegmensként tartalmazó paleotudat időtlenségbe vesző áradata. A családtörténet „fossziliái” és azok megszövegesülése, a fűszálak „hullámverésé” szerveződő látványa nemcsak múlt és jelen, nemcsak leletszerűen ősi és eleven összekapcsolását jelenti, hanem a dimenziók közti mozgás izgalmát is, hiszen „a bükkábrányi mocsárciprus-erdőt nézve / az emberélet útja mikroszkopikussá válik”. Egy „hétmillió éves fatörzs” történetéhez mérve mi egy dantei erdő jelképes története? Makáry a végtelen vegetatív türelem krónikása. A *folytonosság verseiből* című központi ciklus több izgalmas témája közül kiemelném a biodiverzitással szervesülő táj és az emberi jelenlét, kivált a test viszonyát tematizáló szövegeket („hogyan hordozzák-e a kéz érintését, / a nyirokcsatornába száműzött mérgeket”), illetve azokat a különleges kérdésfelvetéseket, melyek a tárgyá lett, tárggyá tett növényi vagy állati létezés feltételezhető emlékezetét provokálja ki (Makáry például a *Bicska* című versben a bicska anatómiáját mint a szarvasagancs és a megsebesült tenyér interakcióját írja le). A *fügefánál* című vers Scott Siedman bizarr Szent Sebestyén-festményét írja le, melyen „a nyílvesző az álló farkat szegezi

/ a hashoz". A testrészt és a nyilvánessző „eltérő izgalmában” a „test a halál angyalának” szépséget teremtő destrukciója jelenik meg a csonkolt fűgefa-szimbolika aurájában, egy transzcendens-mitológiai őstájba kivetített nagyon is mai egzisztenciális trauma elevenségével, a bűn, a nemiség és a vágy paradoxonokat egymásba oldó természetességével: a szemérmetlen fa csonkaságának mártíriuma összekapcsolódik a szemérmetlen emberi felajzottság biológiai mártíriumával. Szent Sebestyén karaktere Makáry versében mintha a kamaszkor ijesztően vonzó ambivalenciáinak tökéletes szépségű megjelenítése lenne. A fa kérge több versben is maga lesz a szemérem, a fa belső folyamatainak őre: a versciklus a felrepedt kérgek, a görcsök krónikája, és a metaforikus fűrésztelepé, mely a hasított fa illatát csalja elő, mely más és más hanghoz köt minden egyes fejszecsapást. De a genezisé is: a mogoróbokor, a körtvély vagy a „fekete kumuc” már a Tihanyi Apátság Alapítólevelében „irodalmat” sarjaszt. Makáry több remek verse is a tihanyi alapítólevél földrajzát használja poétikus térképként. A *Börzsöny szerzetesei* című költemény ugyancsak részint a történelmi tények, részint a könyvként kiolvasott természet felismerései alapján kibontakozó tudatarcheológia. Egy kút mélyén ónkanna rejlik, mely „gótikus rózsát rejt”, s ez oltotta a szerzetesek szomját, a mai növénytakaró természetesen a „szerzetesek munkáját folytatja”. A kötet egy fotókkal illusztrált poétikus úti naplót [*A Szamos felső folyásánál*] is tartalmaz eleven tónusban, sokszor egészen közel kerülve a magány, a családörténet, a kapcsolati dinamika korábban feltérképezett erdőihez [„zubognak bennem a tölgyek”]. Az utolsó szöveg az *Egy zarándoké* címet viseli: a kötet egyik legkülönösebb írása, melyben Keresztelő Szent János „méz, sáska és Jordán formálta” izomzata, egy varrószoza panorámája, az athoszi aura, „Homérosz, Kavafisz, Széspír” emléke olyan természetességgel ragyogja be a szövegteret, mint a reverenda alatt futó tetoválásinda az egyik szerzetes testét.

Juhász Máriaó *A konyhában meg Elmore James szól* című kötete a *Kimunkált hétköznapjai* című verssel indít: a kimunkált hétköznapok kimunkált költészetét kapjuk a kötetben is, de nem valamiféle idült tárgyilagosság keretei között, hanem kalandos létszorongatottságba vetve. „Nincs hova tágulnia a szobának”, mondja az egyik költemény, s ebben a tágulatlanságban olyannyira feloldódik az én, hogy a nevét is elveszti, miközben belenyugszik a „rendbe” [„öregedni csak otthon lehet”]. „Kimérten és összegyógyulva”: alighanem ez lehetne ennek az életformának a mottója, melynek szerves része a lakott terület elhagyása is, a „párválasztó szitkok ideje” vagy a „szabadablás és leárazási téboly”. Van életprogramszerű imperatívusz is: „Ki kell várnunk a véletlent”. És van rengeteg zene, áthallás a populáris kultúra szövegei, fogásai, dallamvilága, ritmusképletei között: ezek dekódolása kívül esik az én szférámon, Korai Öröm, Újzenekar, sőt Elmore James ide vagy oda, én a John Cage-féle életritmus-zene anatómiájánál maradok, a csillagtérképre tett kottáspapírra áttűnő hangjegyek véletlen muzsikájánál, a nagy elcsöndesedéseknél. Juhász Máriaó remek dramaturgiai érzékkel használja a csendet: „Hazamegyek, és leporolom a hangom, / amelyen bármikor megszólalhatok. / Hazaérek, és nem mondok semmit”. Vagy: „Nincs semmi hang, leülök egy padra.” Esetleg: „Tizenötödikén, azt hiszem, nem tudom, hány / irányból tört ránk a csend”. Nézi a város új flóráját és faunáját: a nejlonzacskóban meglátja az „urbanizálódott ördögszereket”. A cetlik költészete is vonzza [*Jelenetek a cetlik életéből*]: a versfoszlányok, feljegyzések, talált motívumok

összerendezhetősége, de legalább annyira vonzza egy elképzelt „új forma” lazasága, a rögtönzés kockázata. A létezés biológiai folyamatai is ritmusgyakorlatokká válnak, rendezői „széljegyzetek” kísérik a legapróbb mozzanatokot is, pl. a nagyvárosban berendezett pszeudobukolikát: „Vidéki magányomban ülök, belvárosi kanapén, / frissen termett gyümölcsök szagát hazudom magam köré, / parkokba járok ihleni”. Juhász Mária jól gazdálkodik a humorral, iróniával is, nem egy szövege kemény rockegyüttesek harcedzett zenei univerzumába kívánczik [A *hatalom nem annyira kedves természetéről*]. Persze, szó sincs arról, hogy a szerző, akárcsak egyik versének hőse [M. G. *fájdalmas éneke*], „kisköltés-gyűjtésű csehtamás” lenne, vagy egy másik versben szereplő [a költői énhez kétségtelenül jobban hasonlító] „inverz life coach”. A *béla útja* című vers alcíme egyben műfajmeghatározás is: „teknőc-ének folyamatzenére”. Ez a folyamatzene Steve Reich zenei univerzumát, illetve a pszichedelikus vonulatot idézi [meg például D. H. Lawrence remek *Teknősbéka udvarlás* című versét]: a semmi klasszikus ága helyett „szopóágon ül béla”, majd viszi a zászlót, végig a hatalmas ambient-ritmikán, egy szimulált Petri-univerzumban, a lendületes költői áradásban újraalkotott hangkörnyezet haláltáncú vaduló extázisáig. Ez a kötet egyik legspon-tánabb és legmarkánsabb verse.

Katona Ágota kötete több tekintetben is rokonítható mind Makáry, mind Lukács könyveivel: a biológia és a botanika horizontjainak poétikai egybejátszása itt is érezhető [„élnek az anyafák”], és ehhez kapcsolódva a nemi ambivalenciák televénye is megjelenik [„androgün mezőkön kifakult vadbúza”]. Az előbb említett jelenségek nyelvfilozófiai kérdésekkel is szorosan összefüggenek [„bennük a bükk- / erdők titka, algoritmusok”]. A nyelv olykor az őseredet szétburjánzó titkát sejteti [„az eksztázis görög / eredetű szó”], máskor a rajtunk kívül álló irracionális nyelve [„a jóslatok nyelve zilált és tellített”], a magánéleti kapcsolati dinamika indikátora és leleplezője [„a hivatalos nyelv, amit velem szemben használsz”]. A test traumái, sérülései, hegei ugyancsak a növényi lét túlélő stratégiáin keresztül válnak látványossá. A *Fahibák* című versben például egy bombatámadás miatt öt részre hasadt platán válik egyszerre a túlélés műtárgyává, antropomorf entitássá és a modellek mesterségesen kreált testének [„soványnak lenni lázadás, / kivonulás az önhűsből”] ellenpontjává. A test biológiai adottságainak fürkészése is gyakran a növényi lét felől válik érthetővé [„mellbimbók rózsabokra”, „a szem csarnokvizét tekinthetjük halakkal / teli tónak”], s az analógiák száma szinte beláthatatlanná duzzad. Az önkiterjesztő burjánzás növényi kontrollvesztése azonban nem jellemző a kötetre, nagyon is jó arányérzékkel áll össze: a fő szöveget a „sebvizonyok” konkrét és metaforikus betájolásával foglalkozó szövegek uralják, illetve a „gyarmatosítás metaforái”, azaz az én- és a szerepkiterjesztés lehetőségei. A növényi és az emberi lét közti pozícióban a szobrok, műtárgyak [hermák, ikonok] és a romok [Delphoi] jelennek meg, kultuszcentrikusan, a kulturális emlékezet alapnyelvére utaló rituális elemekként [„egy torony csúcsán / a fiúszerelemet éltető Hermész áll”], melynek rekonstruálása a folyamatos gyarmatosítás miatt lehetetlen. A művész, ahogy Hermészben a remekül megformált test révén a férfit uralja, viszonyerül ugyan romantikus teremtőképességeit, de a romokká „fejlesztés” fázisaiban már nem maradhat vetélytársak nélkül. Az antik világ topográfiaja és toposzkincs kimeríthetetlen bázisa a kötetnek, de az újrahasonosítás mindig egy kicsit eltörölve őrzi meg az ősképet: az Akherónba például „vizeletet gyűjtenek” a folyók, Hermész

a fogalmak között utazik, és „lányai érinthetetlenek”, az „orgiák és az ütések latinja” a miseénekből hallatszik ki, az ókori béljósítás új legitimációt kap („a kiomló belekben van a legtöbb Isten”). Katona Ágota az összenövések és összeforrasztások költője: szerves egységgé, televénnyé változtatja a verset, melyet aztán nem akar felületi tudományoskodással leírni. „Vissza akarom kapni / az idézőjeleket az égből” – írja Katona a *Határkörvonal* című szövegében: az irónia, a kételkedés, a viszonylagosság szabadságát követeli a biológiailag programozott bizonyosság iszonyatával szemben. (*Fiatal Írók Szövetsége*)

CSEHY ZOLTÁN

Metszetek Gáborjáni Szabó Kálmánról

GÁBORJÁNI SZABÓ KÁLMÁN. *FESTŐMŰVÉSZ, GRAFIKUS*; SZERK. GÁBORJÁNI SZABÓ PÉTER, GÁBORJÁNI SZABÓ BOTOND

Gáborjáni Szabó Kálmán munkássága több szinten kapcsolódik Debrecenhez: a Református Kollégium diákja, később tanára, a huszadik század első felében a város képzőművészeti életének jelentős alakja volt. A festőművész-grafikus életművét bemutató, 2021 tavaszán megjelent kötetben alaposan megismerkedhetünk Gáborjáni szerteágazó és sokszínű tevékenységével. Az ismeretlen életrajzi elemeken, korabeli életképeken és fotókon túl olvashatunk a könyvben elemzéseket munkásságának méltatói és kutatói tollából. Az album összefogja a művész valamennyi rajzát, fametszetét és festményét, elsősorban emiatt hiánypótló. A kiadvány az 1561 óta folyamatosan működő Alföldi Nyomda kiadásában jelent meg, amiről tudható, hogy a reformáció óta évszázadokon át Debrecen városa és a Tiszántúli Református Egyházkerület nyomdávalalataként működött.

A Gáborjáni Szabó Botond és Gáborjáni Szabó Péter által szerkesztett vaszkó kötet számos új aspektust villant fel a képzőművész-tanárról, alkotói és tehetséggon-dozó tevékenységéről – jelentős forrást kínálva ezzel mind a hazai, mind a nemzetközi recepció számára. Munkásságában több művészeti iskola hatását fedezhetjük fel, amelyeket egyedi stílusban ötvözött és kamatoztatott. Tudható, hogy sokat tanulmányozta például a 19. és 20. század nagyjainak művészetét: jelentős hatást gyakorolt rá az impresszionizmus, Paul Cézanne és Paul Gauguin festészete, korábról pedig az itáliai reneszánsz freskófestészete.

Amint kezünkbe vesszük a könyvet, és szemügyre vesszük a borítóként választott *Csendélet Magyar Grafikával* című festményének részletét, máris cézanne-i hatásokra lehetünk figyelmesek: ismeretes, hogy Cézanne – kortársai művészeti törekvéseivel szemben – alapjaiban dekomponálta a perspektívát, és Maurice Merleau-Ponty 20. századi francia filozófus pont emiatt, a központi, geometriai perspektívát alkalmazó módszerének használóiával szemben méltatta festészetét. A filozófus álláspontja szerint a geometriai perspektíva korántsem a látás eredendő módját hivatott visszaadni,

hanem egyfajta kulturális – az adott műalkotás által megjelenített dolgok valósággal történő korrespondenciáját erősítő – képződményként ismerhető fel. Gáborjáni idézett festményén a szubjektum perspektivikus nézetét kombinálja a tárgyak szinte naiv reprezentációjával [mindezt Merleau-Ponty Cézanne kapcsán megélt perspektívának nevezi]. A festő Cézanne-hoz hasonlóan a csendéleten úgy vonja be az objektumokat a képbe, ahogy azok magukban vannak, a megélt világ objektumaiként. A világot egy topológiai vagy egy térképszerű nézőpontból ábrázolja, azaz az objektuméból.

Az albumban bemutatott művek aurájában az önállóságának tudatára ébredt, és ezt kipróbálni igyekvő művészi tevékenység, valamint a formaesemények számos területét átfésülő művészi intenció nyomait érhetjük tetten. Gáborjáni alkotásait szemlélve jócskán visszaköszönnek a korszak legnagyobb művészeti belátásai. Egyrészt az, miszerint az empirikus valóság autoritását, másrészt, hogy az eszményi szép korábbi vonzerejét veszítette el: ennek következtében pedig a művészet területén sem az idealista, sem a naturalista receptek nem nyújthattak többé kapaszkodót vagy biztosítékot.

Gáborjáni a magyar művészet élvonalába elsősorban grafikusként, fametszeti által került, mindezt kiválóan alátámasztja az a sok hazai és nemzetközi kiállítás, amelyeknek köszönhetően eljutottak munkái a nagyközönséghez. A kiadványt lapozva betekintést kapunk a korabeli sokszorosított grafika világába, aminek fő műfajai megtalálhatók voltak Magyarországon is. Fametszeteiben sajátosan ötvözi a japonizmus hatásait a néprajzi érdeklődés egyik fő jellemzőjével, a népi grafika motívumainak egyedi feldolgozásával. A népi írókkal ápolt szoros kapcsolata egyértelműen érezhető vizuális tevékenységén: a népi mozgalom szellemiségét is magán viselő grafikáit elsősorban tárgyak, és nem stílusuk teszi odatartozóvá. Azonban az is bizonyos, hogy külföldi tartózkodása alatt találkozott a japán művészet és esztétika nyugati kultúrára gyakorolt hatásaival is. A 19. és 20. század fordulóján virágzó egzotikus megújulás elsősorban a japán műtárgyak (elsősorban fametszetek) Európába történő tömeges áramlásának volt köszönhető, és köztudottan maradandó hatást gyakorolt az impresszionista és a posztimpresszionista művészek tevékenységére. A könyv külön fejezetet szentel az alkalmazott grafika műfajában készített munkáinak is; összegyűjti ex libriseit, könyvborítóit és irodalmi művekhez készített illusztrációit is. A fametszetek új kontextusban történő felsorakoztatása meggyőzi a befogadót arról, hogy azok az irodalmi művektől elválasztva is autentikusak.

A kötet nagy előnye a művész kevésbé ismert festői tevékenységének bemutatása. Gáborjáni festészetéről elsősorban a Református Kollégium 400 éves évfordulójára készített freskósorozata juthat eszünkbe, azonban ezúttal alaposabban megismerkedhetünk az oeuvre idáig kevesebbet látott alkotásaival is. Az Oratórium-ban látható hatalmas méretű falfestményei a kollégiumi diákok életét és a hozzájuk kapcsolódó történelmi eseményeket mutatják be sajátos szín- és formahasználattal. Sajátos, mivel ötvözi bennük a reneszánszból örökölt hagyományokat – minden megjelenített alakzat valamely magasabb rendű szellemi tartalom hordozójaként kerül be a kompozícióba – és az expresszionista hatásokat, miszerint nemcsak a tárgyi világ, hanem a festő érzelmvilágának bemutatása és kifejezhetősége is központi szerepet kap az alkotásban. Festményein tetten érhetjük a művész érzékelésmény iránti rajongását, azonban az is megfigyelhető, hogy annak anyagi sokféleségét érett stílusával jeleníti meg.

Az album szöveges részei, az abban felvonultatott műalkotások elemzéseiben elmerülve talán felmerülhet bennünk, hogy azok mintha megfelelednének a műalkotások önállóságáról, valamint a művészetben jelenlévő „többidejűségről”, hiszen minden egyes műalkotásban a múlt, a közelmúlt és a jelenidő különböző kulturális értékei, felfogásai egyszerre vannak jelen. Ez azt is jelenti, hogy azok a kérdések, melyek korábban – a huszadik század második felében – a művészi érték megfogalmazására törekedtek, mára jelentősen átalakultak. Az érték köré fonódó kérdéskörök sokféle feladathoz vagy rendeltetéshez kapcsolódva sorakoznak a kötetben, és olykor visszakapcsolják a műveket a társadalmi folyamaton belül bizonyos funkciókhoz: amit ezeken a helyeken hiányolhatunk talán, az a művészet autonómiája.

A kommentárok több helyen valamelyest az értéket egyre inkább mint valamihhez kötődő, valamihez tartozó minőséget próbálják definiálni, emiatt az olvasónak könnyen az lehet a benyomása, hogy a benne szereplő alkotások mintha csakis egy adott viszonylatban nyerhetnék el érvényességüket. Természetesen ezek a viszonyok minden művészetértő és befogadó számára mást jelentenek és másként is fogalmazódnak meg (szerencsére): ezt a jelenséget érhetjük tetten a szóban forgó kötetben is. De vajon milyen vonatkozásban maradhat egyáltalán a mű önmaga? A jó mű önmaga számára teremt valóságálapot, hovatartozást. Ennek értelmében például egy múzeumi környezetben bemutatott (és ezáltal sok esetben felmagasztalt) mű esetében már nehezebb dolgunk van annak a világnak a megtapasztalásában, ami létrehozta, és ami benne rejlik.

E kérdés vonatkozásában mindenképp érdemes szót ejteni az album anyagiságáról. A könyv tervezése Mikáczó Kamilla grafikus, iparművész munkája, aki stílusában és tematikájában tudatosan a református vallás puritán jellegét követte: amint kinyitjuk a rétegzett textúrájú Kaffee papírral bevont keményítáblás könyvet, a vizuális élményen túl azonnal tapasztalhatjuk annak haptikus jellegét. A különleges papírra nyomtatott grafika szépen belesimul a keményítáblába, aminek foltjai archaizálják és valamelyest koptatják a képet. Ezt a felületet óvja a Silk fóliás védőborító, amelynek izgalmas textúrája szintén unikális élményt kínál. Mindez pedig oldalról-oldalra haladva csak fokozódik, köszönhetően a Munken Design matt papírnak.

Az anyagválasztás és tervezés kiváló környezetet kínál Gáborjáni Szabó Kálmán munkáinak. Ezek a gesztusok nemverbális eszközökkel idézik meg alkotójuk könyvművészetéhez és könyvnyomtatáshoz kapcsolódó szoros viszonyát, jelentős tevékenységét és múltját. A könyv anyaga is jócskán befolyásolja az abban hordozott jelentést, hiszen a befogadás során nem hagyhatjuk figyelmen kívül a nyomdafesték és a papír találkozásából kirajzolódó formák anyagiságát, textúráját. Így pedig megtapasztalhatjuk a könyvben összegzett múlt jelenbe átnyúló fizikai „érintését”. Mindez teret kínál annak, hogy az albumban bemutatott munkák valamelyest önmaguk legyenek. [*Debreceni Református Kollégium Múzeuma*]

PÉTER SZABINA

• • • • •

Felelős kiadó: IMRE LÁSZLÓ

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Grafikai terv, layout: Alkotópont Grafikai Műhely Kft.

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége

Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza elnök-vezérigazgató

Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. E-mail: alfoldfolyoirat@gmail.com — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál [Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900]. További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 7200 Ft, félévi 3600 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.